

Szociológiai

SZEMLE

2024/4
34. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐSÉG

Erát Dávid, Geambaşu Réka, Havrancsik Dániel, Kisfalusi Dorottya
(főszerkesztő), Rosta Gergely, Simonovits Borbála, Stefkovics Ádám,
Tomay Kyra, Virág Tünde (Főszerkesztő-helyettes)

Szerkesztőségi titkár: Ligeti Anna Sára

Vendégszerkesztők: Csurgó Bernadett, Kerényi Szabina, Kőszeghy Lea,
Megyesi Boldizsár

SZAKÉRTŐI TESTÜLET

Blaskó Zsuzsa, Csákó Mihály, Csurgó Bernadett, Fényes Hajnalka,
Horváth Gergely Krisztián, Hrubos Ildikó, Kuczi Tibor,
Moksony Ferenc, Örkény Antal, Róbert Péter, Rozgonyi Tamás,
Sik Endre, Simonyi Ágnes, Szalai Júlia, Szirmai Viktória, Tamás Pál,
Tóth István János, Tóth Olga, Wessely Anna

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült

Olvasószerkesztő: Bobály Ilona

Design: Szalay Miklós

Műszaki szerkesztés: György Melinda

Szerkesztőség: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4

Levélcím: 1453 Budapest, Pf 25

e-mail: szociologiai.szemle@szociologia.hu

www.szociologia.hu

ISSN 1216-2051

Nyomda: Prime Rate Kft.

Levélcím: 1044 Budapest, Megyeri út 53.

Ügyvezető: Tomcsányi Péter

Tartalom

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

- 4** **Csurgó Bernadett – Kerényi Szabina**
Kőszeghy Lea – Megyesi Boldizsár:
Ökológiai válság: társadalmi hatások és társadalmi válaszok

TANULMÁNYOK

- 16** **Nistor Laura – Bálint Gyöngyvér:**
*A magyarországi lakosság környezetvédelemmel kapcsolatos
fizetési hajlandóságának elemzése az ISSP és az EVS felmérései
alapján*
- 44** **Acsády Judit – Brys Zoltán:**
*A környezettudatosság, a gondoskodás etika és a nemekkel
kapcsolatos attitűdök összefüggései*
- 61** **Horzsa Gergely:**
*Az energiaátmenet és örökségvédelem párhuzamos narratívái
és konfliktusai egy kertvárosi munkástelep diszkurzív kontextu-
sában*
- 87** **Varjú Viktor:**
Vannak-e értékfüggetlen klímapolitikai szakértők és válaszok?

Ökológiai válság: társadalmi hatások és társadalmi válaszok¹

Előszó

Csurgó Bernadett² – Kerényi Szabina³ – Kőszeghy Lea⁴
– Megyesi Boldizsár⁵

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.17969>

Az ökológiai válság a társadalom minden szegmensére hatással van. Az éghajlatváltozást érintő társadalmi kérdések, mint például a fenntartható fogyasztás és a környezettudatos magatartás, a klímaváltozás étel- és termelésre, egészségi állapotra, energiahasználatra gyakorolt hatásai vagy a mindennapi szóhasználat részévé vált klímaszorongás az utóbbi években a közbeszédben, a szakmai és politikai diskurzusokban is egyre hangsúlyosabbá váltak. Az éghajlatváltozás természettudományos megközelítése mellett az ökológiai válság társadalmi hatásai, ezek térbeli-társadalmi eltérései, valamint az ökológiai válságra adott társadalmi válaszok, az adaptációs lehetőségek és képességek egyre jelentősebb szerepet töltenek be a tudományos diskurzusokban.

A kifejezetten a társadalom és természet viszonyát tematizáló szakszociológia, a környezetszociológia a '60-es évek végétől alakult ki, és mára jelentős, interdiszciplináris tudományággá nőtte ki magát. E folyamat részeként a korábban vélt antropocentrizmusuk az embert a környezetből mint a kulturális innováció és adaptáció révén kiemelhető entitást tételező vélt megközelítésük (Human Exemptionalism Paradigm, HEP) miatt a korai környezetszociológia által bírált klasszikus szociológiaelméleti szerzők – Weber, Durkheim, Marx – művei is újragondolásra és -értékelésre kerültek. Eközben a mainstream szociológiaelmélet is egyre inkább reflektált az ember és természeti környezete viszonyára. Az elmúlt évtizedekben számos, részben egymásra reflektáló társadalomtudományi elméleti keret alakult ki a társadalom és természet viszonyának, valamint e viszony különböző fel-

1 Fenntartható fogyasztási mintázatok, viselkedési stratégiák és tudáshasználat a magyar társadalomban. A fenntartható étel- és energiafogyasztás társadalomtudományi elemzése, NKFIH K138020, 2021.10.01 – 2025.09.30. Kutatásvezető: Csurgó Bernadett

2 HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet; METU Marketing és Kommunikáció-tudományi Intézet, email: csurgo.bernadett@tk.hun-ren.hu

3 HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, email: kerenyi.szabina@tk.hun-ren.hu

4 HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, email: koszeghy.lea@tk.hun-ren.hu

5 HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, email: megyesi.boldizsar@tk.hun-ren.hu

fogásainak és vetületeinek értelmezésére. A társadalom és a természet, illetve a társadalom és az ökológia bonyolult kapcsolatának vizsgálatában számos megközelítés emelkedett ki, így körvonalazódni kezdett az új ökológiai paradigma, s megjelentek a politikai gazdaságtani, neomarxista, de ugyanakkor neoliberális megközelítések is, valamint a szociális konstruktivizmus, a világszisztéma- és világkormányzás-elmélet, a környezeti igazságosság elmélet, a társadalmi mozgalmak elmélete, Beck kockázati társadalomelmélete, feminista elméletek, jogtudományi megközelítések (például környezeti kriminológia), sőt akár politikai és foglalkoztatásszociológiai értelmezések is (Catton–Dunlap 1978, Pellow–Brehm 2013, Buttel et al. 2002). Az elemzett témák köre is széles, kiterjed egyebek mellett a környezetre ható társadalmi tényezők vizsgálatára, a környezeti problémák társadalmi egyenlőtlenségeire, a környezeti társadalmi mozgalmak működésére, a materiálisan létező környezeti problémák mint társadalmi konstrukciók létrejöttének mechanizmusaira (és ebben például a társadalmi mozgalmak szerepére), a politikai szereplők viselkedésére az ökológiai válság kontextusában, a globalizáció és az ökológiai válság, illetve az arra adott válaszok összefüggéseire, a társadalmi és környezeti igazságosság összefüggéseire, a környezetkárosítás jogi szankcionálhatóságának kérdésére.

A lehetséges kérdések vizsgálata nemcsak tudományos szempontból fontos: ezek nélkül a klímaváltozás fékezését célzó, illetve a válságadaptációs intézkedések könnyen sikertelenné, sőt társadalmi, politikai feszültségek forrásává válhatnak.

A különszám célja, hogy a legfrissebb hazai kutatási eredmények alapján bemutassa az ökológiai válság társadalmi aspektusait, az ökológiai válsággal kapcsolatos attitűdöket, normákat, ismereteket és viselkedési formákat, illetve az ezeket befolyásoló, különböző társadalmi-gazdasági-kulturális tényezőket. A különszám az ökológiai válság társadalmi aspektusainak széles körű megközelítésére törekszik. A jelenlegi lapszámban, amely az: Ökológiai válság: társadalmi hatások és társadalmi válaszok különszám első része a tanulmányok a környezetvédelem érdekében való fizetési hajlandósággal, a környezettudatosság és gondoskodás-etika összefüggésével, az energiaátmenet és az örökségvédelem közötti feszültségekkel, potenciális szinergiákkal, valamint a klímaszakértők saját szerepükre és a hazai klímaválságra vonatkozó percepcióival foglalkoznak.

A környezeti és klímakérdésekről jellemzően mindenkinek van véleménye, de a problémalistákon viszonylag hátul szerepelnek. A szakirodalom a környezetvédelemmel kapcsolatos attitűdöket egy lehetséges felosztás szerint négy dimenzióban méri. Ezeket a kutatások a pszichológiai, szociálpszichológiai szakirodalomból inspirálódva a környezetvédelmi énkép, a környezetvédelemmel szembeni belső morális elvárások, a környezetvédelemmel összefüggő vélt társadalmi normák és az állammal, illetve a tágabb intézményi rendszer környezeti intézkedéseivel szembeni elvárások alapján mérik (Abrahamse et al. 2007; Abrahamse–Steg 2011, 2013; van der Werff–Steg–Keizer 2013; Magyarországon is például: Czibere–Kovács–Megyesi 2020). Ennek alapján azt látjuk, hogy a környezetvédelem kérdéseiben általában egységes és nagy

a szakértői egyetértés, a részletesebb elemzések azonban feltárják, hogy a társadalom különböző szegmensei eltérő módon látják ezeket (Megyesi 2023).

Számos kutatás rámutatott arra, hogy a fiatalabb korosztályt jobban foglalkoztatják a klímaváltozás kérdései. Jellemzőbb körükben például a klímaváltozás ellen történő mozgósíthatóság, a társadalmi és politikai részvétel különböző szinteken, de ugyanúgy a klímaszorongás is. Utóbbi egyre ismertebb és szélesebb körben használt fogalom, amely a klímaválság emberre, természeti és épített környezetre, jövő generációkra gyakorolt hatásából következő negatív érzéseket, stresszt, szorongást foglalja össze, s elsősorban az egészségtudományok, a pszichológia és az ökológia tudományai kezdtek el foglalkozni vele az utóbbi években (Hickman et al. 2021, Pihkala 2020, Khalaim–Budziszewska 2024). A klímaszorongás és tágabban véve az ökológiai válság okozta társadalmi vetületek azonban túlmutatnak a pszichológián és az ökológián, és egyre több kutatás jelenik meg a társadalomtudományokban is. Ezek jellemzően a válságok politikai mozgósításra gyakorolt hatását (Davidson 2024) vagy a válságok idején a politikai rendszerekbe vetett bizalmat (Verner 2023) vizsgálják elsősorban a politikatudományban, illetve a klímaváltozás társadalmi hatásait elemző kutatásokon keresztül a szociológiai kutatásokban (Steverson 2023, Wiertz–De Graaf 2022). A szociológia legfontosabb kérdései, hogy a klímaválság hogyan érinti a társadalom különböző szegmenseit, mi az egyes társadalmi csoportok percepciója az ökológiai válságról és a fenntarthatóságról, s például társadalmi szempontból mennyiben számít kiváltságnak a klímaszorongás. Ez utóbbi ellentmondásossága abban rejlik, hogy a klímamozgalmak, illetve „klímageneráció” döntéshozókat megcélzó nyomásgyakorlása, valamint az emiatti szorongás mellett megjelenő „ökológiai büntudat” is a jóléti országok jól iskolázott, könnyen mozgósítható csoportjaira jellemző (Ray 2020), míg a klímaválság elsősorban és legközvetlenebbül a társadalmilag sérülékenyebb csoportokat veszélyezteti. Ahogy a szakirodalom is leszögezi, a klímaváltozás ugyan egyaránt érinti a „globális észak” és „globális dél” dichotómiájában megjelenített jólétiként, illetve fejlődőként aposztrofált régiókat (Ogunbode et al. 2022), a társadalmi és politikai válaszok eltérőek. A klímaválság nyomán a „globális déli” területeket sújtó aszály, ivóvízhiány és politikai bizonytalanság következtében a „klímamenekültek,” továbbá a „klímamigráció” jelenségeivel is kiemelten foglalkoznak immár a társadalomtudományok (Bonneux–Van Praag 2024).

A klímaszorongás és a klímaváltozás következtében fellépő társadalmi átalakulások folyamataiban azonban a szociológiai kutatások nem pusztán a válságjelenségekre fókuszálnak, hanem olyan kezdeményezésekre is, amelyek közösségi megoldásokat keresnek a fenntarthatóság és az ökológiai válság jelentette problémákra. Így terjedtek el az utóbbi években Magyarországon is az olyan, hol lazább együttműködések, hol pedig szorosabb közösségek, mint a tiszta élelmiszereket nyújtani, a helyi termelőket támogatni kívánó kosárközösségek, a városi kertészetek és az energiaközösségek (Csurgó 2024). Ezek szinte kizárólag alulról szerveződő, helyi

lakosok, civil szervezetek, esetleg önkormányzatok által létrehozott és működtetett kezdeményezések, amelyeket jellemőzen az ökológiai tudatosság keretez, megvalósulásukban azonban pragmatikus, gyakorlati célokra törekszenek, úgymint a finom, egészséges, vegyszermentes ételkészítéshez való hozzájárulás vagy egy másik szinten a helyi gazdaságok, helyi kereskedelem támogatása a piaci szereplők kihagyásával, vagyis bizonyos értelemben gazdasági innovációknak is tekinthetők. Fontos azonban leszögezni, hogy a kezdeményezések egy részében inkább középosztálybeli fogyasztói preferenciákról szó, és nem minden esetben jelenik meg az ökotudatosság dimenziója, amely tudatos, közösségi, önellátást megcélzó megoldások felé törekszik és explicit módon reflektál olyan kérdésekre, mint az ételkészítéshez, a városi területekhez való jog (a városi kertészetek esetében) vagy a társadalmi igazságosság (Tornaghi–Certomá 2019, Wallinder 2024).

Ugyanakkor az is elmondható, hogy ezek a kis léptékű, az éghajlatváltozásra adott helyi, egyéni válaszok valójában nem az éghajlatváltozás okozta kihívások mérséklésére, hanem az ezekhez kapcsolódó, de nem környezeti, hanem például egészségügyi kérdésekre adnak választ.

A korábbi kutatások kísérletet tettek arra, hogy legalább a fogyasztás különböző részterületein jobban megértsék a környezettel, éghajlatváltozással kapcsolatos attitűdök és a tervezett vagy megvalósult cselekvések közötti kapcsolatot, ezek alapján azonban gyakran nehéz egyértelmű és világos következtetéseket megfogalmazni. Az írások szerzői egyetértenek abban, hogy az egyes jelenségek mögött multikauszális magyarázat állhat, de talán pont azért, mert magát a problémát az elmúlt évek válságai valamelyest háttérbe szorították, az adott tanulmányokban megjelenő magyarázatok eltérőek, olykor egymásnak is ellentmondóak. Bár arról kialakulni látszik egy bizonytalan konszenzus, hogy a társadalmi státusz, a jövedelmi helyzet és az ideológiai meggyőződések kapcsolatban állhatnak az éghajlatváltozás érzékelésével, a kapcsolat jellegét illetően csak további bizonytalanságokkal találkozunk.

A különszámban a klímaattitűdöket Nistor Laura és Bálint Gyöngyvér a környezetvédelem érdekében való fizetési hajlandóság alapján vizsgálja. Bár a módszert sok kritika éri, kétségtelen előnye, hogy segíthet megérteni, a valódi cselekvések szintjén vajon hajlandóak-e tenni az egyének környezetvédelmi célokért, azaz nemcsak a környezetvédelmi attitűdöket ismerjük meg, hanem közelebb jutunk az individuális gyakorlatok megértéséhez is. Az írás több adatbázison vizsgálja a fizetési hajlandóság alakulását és az azt befolyásoló szociodemográfiai tényezőket.

A természet és társadalom kapcsolatáról szóló tudományos diskurzus a kezdetektől foglalkozik a nemek, elsősorban a nők és a természet közötti összefüggés vizsgálatával. Az ökofeminizmus egyenesen amellet érvel már a 1970–80-as évek óta, hogy a nők eredendően közelebb állnak a természethez (Howell 1997, Banerjee–Bell 2007). Az ökofeminizmus a feminizmust és a környezetvédelmet összekötő mozgalom, amely azt állítja, hogy a nők és a természet uralma a patriarchális és kapitalista rendszerek egymással összefüggő következménye (Mondal–Majumder 2019). Az ökofeminizmus

amellett érvel, hogy gondoskodás és az együttműködés élvezzen előnyt az uralkodással szemben (Mondal–Majumder 2019). Az ökofeministák szerint az ökológiai túléléshez társadalmi és szellemi átalakulásra van szükség, és a természetnek modelleket kell nyújtania a nem hierarchikus rendszerekhez (Howell 1997).

Jelentőse ellenére az ökofeminizmust a környezetvédelemmel foglalkozó társadalomtudósok nagyrészt figyelmen kívül hagyták, mivel gyakran inkább ideológiai, mint tudományos kérdésnek tekintik. A probléma megoldására alternatív megközelítésként az *eco gender studies* javasolták (Banerjee–Bell 2007). Az ökogender tanulmányok a nemek és a környezeti kérdések kapcsolódási pontjait vizsgálják, megkérdőjelezve a környezeti társadalomtudományok hagyományos megközelítéseit (Banerjee–Bell 2007). Ez a perspektíva a nemek viszonylagos aspektusait és más egyenlőtlenségekkel való kölcsönhatását hangsúlyozza, eltávolodva a természet esszencialista szemléletétől. A jólét, a karbonintenzitás és/vagy karbonlábnyom összefüggését vizsgáló kutatások azt mutatják, hogy a nemek közötti egyenlőség bizonyos aspektusai, például a nők erősebb parlamenti részvétele a karbonlábnyom és -intenzitás csökkentéséhez járulhat hozzá. Ugyanakkor a nők nagyobb mértékű munkaerőpiaci részvétele inkább növelheti a karbonintenzitást.

A legújabb kutatások – továbblépve a nemek közötti egyenlőtlenségek és a fenntarthatóság kapcsolatának feltárásán – a gondoskodásetika összefüggésében tárgyalják a fenntarthatóság kérdését. A gondoskodásetika az empátiát, a kapcsolatok és a felelősséget hangsúlyozza a másokkal és a környezettel való emberi interakciókban (Mukherjee–Venkataraman 2024).

A kutatások tehát azt mutatják, hogy a nemek és a fenntarthatóság közötti kapcsolat összetett és sokrétű. Míg a korai elméletek azt sugallták, hogy a nők eredendően jobban kötődnek a természethez, és így nagyobb felelősséget éreznek annak megőrzéséért, az empirikus bizonyítékok és az újabb elméleti nézőpontok árnyaltabb megértést biztosítanak. A nemi szerepeket, az erőforrásokhoz való hozzáférést és a környezetről való ismereteket kulturális, társadalmi és gazdasági tényezők alakítják (Mondal–Majumder 2019, Mukherjee–Venkataraman 2024).

Ehhez a szerteágazó és gazdag szakirodalmi diskurzushoz kapcsolódik Acsády és Brys *A környezettudatosság, a gondoskodásetika és a nemekkel kapcsolatos attitűdök összefüggései* című tanulmánya, amelyben a természeti környezet iránt érzett felelősség kapcsolatát vizsgálják a genderattitűdökkel és a társas gondoskodói etikával összefüggésben egy 2023-as országos reprezentatív kérdőíves vizsgálat eredményei alapján. A Penalizált, lineáris LASSO-regresszió alkalmazásával megállapítják, hogy a környezettudatosság erős kapcsolatot jelez a társas gondoskodói etikával, míg közepesen erős kapcsolat mutatható ki az egalitárius genderattitűddel. Elemzésük megerősíti a nemzetközi szakirodalom legújabb eredményeit is, miszerint a válaszadó neme önmagában nem befolyásolja jelentősen a környezettudatosságot. A környezet és az embertársaink iránt érzett felelősség inkább összefügg az egyén értékrendjével, mint a nemével.

Az attitűdök vizsgálatával kimutatják, hogy a magyar lakosság többsége egyetért a természeti környezet iránt érzett felelősség és a társas gondoskodói etika értékeivel. Emellett az egalitárius genderattitűd elfogadottsága viszonylag magas a magyar lakosság körében, és e téren nincs jelentős különbség a nők és a férfiak válaszaiban. Összeségében a vizsgálat fő eredménye, hogy a magyar lakosság körében a gondoskodói etika, a nemek egyenlőségtudatos értelmezése és a környezettudatosság között kimutatható, szoros kapcsolat van, és a nemekre vonatkozó modern, egalitárius szemlélet erősítheti a környezet iránt érzett felelősségérzetet.

Az emberi tevékenységek közül az energiahasználat kiemelt szerepet játszik a klímaváltozásban, mindenekelőtt az üvegházhatásúgáz- (ÜHG)-kibocsátás révén. Emiatt az energiahasználat átalakítása kiemelt jelentőségű az ÜHG-kibocsátás csökkentése érdekében, vagyis az energiaátállítás a klímaváltozás elleni küzdelemben. E felismerésből kiindulva az energetikai átállítás a nemzetközi szakpolitikai napirend egyik legfontosabb témájává vált. Az elmúlt években megkezdődött és jelenleg is folyik az energetikai átállást támogató szakpolitikai intézkedések, támogatási rendszerek kidolgozása. 2021 óta, a Covid19-járvány utáni gazdasági újraélénkülés, valamint Oroszország ukrajnai agressziójának energiapiacra és -politikára gyakorolt hatása következtében új energiaválság bontakozik ki (Mišić–Nosko 2023, European Council 2024), ami a háztartások számára hirtelen adaptációs kényszerrel járt, egyebek mellett az energiaárak hirtelen emelkedése következtében. Az energiafelhasználás, annak problémái, az energiaátállást, illetve az energiaválságra adott háztartási szintű adaptációt befolyásoló erőforrások, tudatosság, tudás és attitűdök ugyanakkor meghatározott társadalmi és területi mintázatot mutatnak. Ennek következtében a vonatkozó szakpolitikai intézkedések és támogatási rendszerek a társadalmi, térbeli egyenlőtlenségek növekedéséhez vezethetnek. Erre reflektál az energiahasználatot a társadalmi és területi igazságosság fogalmi keretébe helyező szakmai diskurzus (Bouzarovski 2018, 2022, Bouzarovski–Simcock 2017, Jenkins et al. 2016, Kiss 2023, Newell–Mulaney 2013, Sovacool et al. 2017, Tirado Herrero 2023).

Horzsa Gergely cikke az energiaátmenetre vonatkozó szakpolitikák megvalósulásának egy specifikus szeletét elemzi egy nagyvárosi területen készült esettanulmány alapján: a megújuló energiahasználat és az örökségvédelem közötti feszültségeket és potenciális szinergiákat. A tanulmány ezt specifikus megközelítésben: az energiaátmenetről és az örökségvédelemről szóló narratívák alapján vizsgálja. Az elemzés bemutatja a két kiemelt téma fogalmainak differenciáltságát: az örökségvédelemhez például az esztétikum, a hely szellemének tisztelete mellett a mozdulatlanság és a nyűg fogalmai kapcsolódtak, míg az energiaátmenethez egyfelől praktikus, pénzügyi szempontok, másfelől olyan elvontabb fogalmak, mint a természeti és szociális kihívások megoldásának lehetősége. Emellett rámutat az energiaátmenet és az örökségvédelem narratíváinak potenciális közös pontjaira. Ezek egyike a technológiaorientáltság, mivel mind az energiaátmenet, a megújuló energiahasználathoz kapcsolódó beavatkozások, mind az örökségvédelem jelentős műszaki,

technológiai beavatkozásokat és erről való tudást igényel. A másik közös pont a két narratívában – és ez utóbbi szakpolitikai szempontból különösen releváns megállapítás – az alulról építkező civil kezdeményezések nehézségei a helyi, illetve országos szabályozás és hatósági működés kontextusában, valamint az emiatti pesszimizmus az energiaátmenet és az örökségvédelem területén. A tanulmány fontos szála az energiaközösségek lehetőségeinek és korlátainak vizsgálata magyarországi, továbbá specifikusan a vizsgált nagyvárosi környezetben.

Az elemzés jól bemutatja, hogy a fenntarthatóbb energiatermelési és -fogyasztási megoldásokra való áttérés, valamint az épített környezet alakítása sem pusztán műszaki vagy jogi, hanem társadalmi kérdés, és mint ilyen, érdek- és értékrendszerbe, hatalmi viszonyokba ágyazott. Az elemzés és annak konklúziói rámutatnak továbbá, hogy a fenntartható környezethasználat egyes aspektusai is konfliktusba kerülhetnek egymással. Bár mind a két helyi mozgalom bizonyos értelemben valaminek a megóvására, konzerválására törekszik (természeti környezet, épített örökség), az energiaátmenet kapcsán a fókuszban sokkal inkább az öngondoskodás lehetősége, emellett pedig – a hely sajátosságai miatt – a közösségformálás szerepel.

A fenntarthatóság, a környezeti és a klímaválság az utóbbi évtizedekben a szakértők, civil szereplők és mozgalmak ügyeiből előlépett a társadalmat megmozgató – bár a különböző csoportokra eltérően és változó mértékben ható – fősodorbeli kérdéssé, amelyet a politikai pártok, kormányzati erők sem tudnak elkerülni. Közhelynek számít ugyan, hogy a közép- és kelet-európai régióban a klímaválság és a fenntarthatóság kérdései a polarizált politikai és gazdasági kérdések mögé szorulnak, egyre szélesebb társadalmi csoportokat foglalkoztatnak ezek különböző aspektusai, az egyre markánsabban tapasztalható, radikálisan változó, időnként extrém időjárási körülményektől kezdve a klímaválság mezőgazdaságra, élelmiszer-ellátásra, mindennapi életre gyakorolt, kevésbé nyilvánvaló hatásaiig.

Az utóbbi években a klímamozgalmak, klímatudatos megmozdulások elsősorban a fiatal, huszon-, sőt tizenéves korosztálynál jellemzők, amihez nagyban hozzájárultak a nemzetközi klímamozgalmak (legismertebb ezek között a *Fridays for Future*, *Extinction Rebellion*, nem függetlenül Greta Thunberg svéd aktivista rendszeres és nagy sajtóvisszhangot kapott tiltakozásaitól), amelyek régiókba, így Magyarországra is begyűrűztek (Mikecz–Oross 2022). Bár nálunk ezek a tüntetések a nemzetközi megmozdulásoknál kisebb léptéket vettek, illetve itthon is megfigyelhető volt az a jelenség, hogy elsősorban a jobb módú fiatalokat mozgósítottak, más szempontokból mégis figyelemreméltók. Egyfelől ezek a megmozdulások bevonták a társadalmi tiltakozásba a legfiatalabb korosztályt, a középiskolásokat, ahol az ilyen típusú politikai-társadalmi mozgósítás nem volt jellemző (kivéve talán a diákokat közvetlenül is érintő pedagógussztrájkokat), másrészt hozzájárultak ahhoz, hogy nagyobb hangsúlyt kapjon a nyilvánosságban a klímaváltozás, a környezetvédelem és a fenntarthatóság kérdése.

Varju Viktor egy nagyon aktuális és fontos problémát vet fel cikkében, amelynek címe *Vannak-e értékfüggetlen klímapolitikai szakértők és válaszok?* A tanulmány szakér-

tői interjúkon keresztül vizsgálja a klímaválság különböző percepcióit, nevezetesen azt, hogy a klímaszakértők mely kérdéseket, problémákat látják a legfontosabbnak, és hogyan érzékelik a lakosság hozzáállását a klímaválsághoz. A szerző egy másik, szintén nagyon fontos szempontot is vizsgál: hogyan befolyásolja a klímaszakértők szakmaiságát a saját társadalmi-politikai beágyazottságuk, politikai hovatartozásuk, pártpolitikai preferenciáik. A téma nem csupán azért kiemelten fontos, mert a mélyülő klímaváltozás korszakában egyre szélesebb körben és szerteágazóbban terjed a klímaválság diskurzusa, miáltal a szakértők véleménye egyre hangsúlyosabb szerepet kap, hanem mert szükséges megvizsgálni, hogy a klímatudományi szakpolitika mennyire működhet értéksemlegesen egy erősen átpolitizált területen, ahol a pártpolitika befolyása kimondottan erős. Varju tanulmánya a klímaváltozás természeti, illetve társadalmi hatásaira fókuszálva három problémát vizsgál: a szakértők klímaváltozásról alkotott konstrukcióit, koncepcióit; meglátásaikat a klímaváltozáshoz való viszonyulásról; illetve hogy hogyan befolyásolja értékítéletüket társadalmi viszonyulásuk. A klímaválság kétféle vetületét különbözteti meg: az antropocentrikus inkább az emberekre gyakorolt hatást elemzi (az ember túlélése és a gazdaság, ahol előtérbe kerülnek az olyan témák, mint a mezőgazdaság, az élelmiszer-termelés biztonsága), míg a nem antropocentrikus érvek az ökoszisztémák fenntartásával foglalkoznak (olyan kérdésekkel, mint a biodiverzitás, a természet mint etikai entitás).

A tanulmány egyik erőssége, hogy a szakértői interjúk eredményével alátámaszt korábbi kutatásokat és társadalmi sejtéseket a klímaváltozás percepcióról, így többek között megerősíti, hogy a klímaváltozás felfogásai leginkább az iskolázottsággal függnek össze. Emellett felhívja a figyelmet a klímaválság ágenseinek sérülékeny helyzetére az adott politikai keretrendszeren belül, amit nagyban meghatároz a forráshiányosság és a cselekvési tér beszűkülése az önkormányzatokban és a civil szervezetekben. Az interjúelemzések rávilágítanak, hogy a szakértők társadalmi háttértől és politikai hovatartozástól függetlenül minden esetben törekszenek szakértők maradni és objektív megállapításokat tenni.

A különszám első részében megjelenő tanulmányok az éghajlatváltozás társadalmi kérdéseinek számos aspektusát mutatják be. Az írások reflektálnak azokra a tudományos diskurzusokra és a mindennapi közbeszédben egyaránt jelen lévő, az éghajlatváltozásról és az ökológiai viselkedésről szóló narratívákra, amelyek arra keresik a választ, hogy hogyan csökkenthetőek a társadalom és az egyén környezeti hatásai magán- és közintézkedésekkel. A különszám fontos célkitűzése, hogy társadalmi egyenlőtlenségek megragadására törekszik a különböző társadalmi csoportok fenntarthatósági gyakorlatainak, attitűdjeik és tudásformáinak elemzésével. A lapszámban szereplő tanulmányok kvalitatív és kvantitatív módszerekkel egyaránt vizsgálják a természet, a társadalom és a környezeti fenntarthatóság társadalmi jellemzőit. A környezettudatosság, a fenntarthatósággal kapcsolatos attitűdök és gyakorlatok egyéni tényezőin túl foglalkoznak azzal is, hogy mindezek hogyan kö-

tődnek a különböző társadalmi-gazdasági tényezőkhöz és hogyan befolyásolhatják azokat.

A különszám további, 2025 folyamán megjelenő cikkei a magyar fiatalok klíma-attitűdjeit, azok jövőképre, gyermekvállalási tervekre gyakorolt hatását, az ökológiai közösségekben tapasztalható közösségi dinamikákat, a lakókörnyezet és a természettel való kapcsolat környezeti aggodalmakkal való összefüggéseit, valamint az energiaátmenetben, energiaválságban érvényesülő háztartási adaptáció térbeli-társadalmi különbségeit elemzik majd.

Irodalom

- Abrahamse, W. – Steg, L. – Vlek, C. – Rothengatter, T. (2007): The effect of tailored information, goal setting, and tailored feedback on household energy use, energy-related behaviors, and behavioral antecedents. *Journal of Environmental Psychology*, 27 (4), 265–276. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jenvp.2007.08.002>
- Abrahamse, W. – Steg, L. (2011): Factors Related to Household Energy Use and Intention to Reduce It: The Role of Psychological and Socio-Demographic Variables. *Human Ecology Review*, 18 (1), 11.
- Abrahamse, W. – Steg, L. (2013): Social influence approaches to encourage resource conservation: A meta-analysis. *Global Environmental Change*, 23 (6), 1773–1785. <http://dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2013.07.029>
- Banerjee, D. – Bell, M. M. (2007): Ecogender: Locating Gender in Environmental Social Science. *Society & Natural Resources*, 20(1): 3–19. <https://doi.org/10.1080/08941920600981272>
- Bonneux, I. – Van Praag, L. (2024): Millions of climate refugees are coming! A critical media discourse analysis on climate change-induced migrants in Flemish press. *Environmental Sociology*, 10(4), 486–498. <https://doi.org/10.1080/23251042.2024.2369738>
- Bouzarovski, S. – Simcock, N. (2017): Spatializing energy justice. *Energy Policy*, 107 640–648. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2017.03.064>
- Bouzarovski, S. (2018): Understanding Energy Poverty, Vulnerability and Justice. In Bouzarovski, S.: *Energy Poverty*. Cham: Springer International Publishing, 9–39.
- Bouzarovski, S. (2022): Just Transitions: A Political Ecology Critique. *Antipode*, 54(4): 1003–1020. <https://doi.org/10.1111/anti.12823>
- Buttel, F. H., Dickens, P., Dunlap, R. E., Gijswijt, A (2002) Sociological Theory and the environment: an overview and introduction, in: Dunlap, R.E. – Buttel, F.H. – Dickens P. – Gijswijt, A. – Lanham, M.D. (szerk.) *Sociological Theory and the Environment: Classical Foundations, Contemporary Insights*, Rowman & Littlefield
- Catton, W. R.; Dunlap, R. E. (1978). „Environmental Sociology: A New Paradigm”. *The American Sociologist*. 13 (1): 41–49.

- Czibere, I. – Kovách, I. – Megyesi, G. B. (2020): Environmental Citizenship and Energy Efficiency in Four European Countries (Italy, The Netherlands, Switzerland and Hungary). *Sustainability*, 12 (3), 1154. <http://dx.doi.org/10.3390/su12031154>
- Csurgó, B. (szerk.) (2024): *Fenntartható élelmiszer- és energiafogyasztási mintázatok a magyar társadalomban*. Budapest: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Davidson, J. P. (2024): The politics of eco-anxiety: Anthropocene dread from depoliticisation to repoliticisation. *The Anthropocene Review*, 11(2), 427–441. <https://doi.org/10.1177/20530196231211854>
- European Council (2024): *Infographic—Energy price rise since 2021*. <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/energy-prices-2021/>
- Hickman, C. – Marks, E. – Pihkala, P. – Clayton, S. – Lewandowski, R. E. – Mayall, E. E. – Wray, B. – Mellor, C. – Van Susteren, L. (2021): Climate anxiety in children and young people and their beliefs about government responses to climate change: A global survey. *The Lancet Planetary Health*, 5(12), e863–e873. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(21\)00278-3](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(21)00278-3)
- Howell, N. R. (1997): Ecofeminism: What One Needs to Know. *Zygon*[®], 32(2): 231–241. <https://doi.org/10.1111/0591-2385.861997085>
- Jenkins, K. – McCauley, D. – Heffron, R. – Stephan, H. – Rehner, R. (2016): Energy justice: A conceptual review. *Energy Research & Social Science*, 11 174–182. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2015.10.004>
- Khalaim, O. – Budziszewska, M. (2024): “It should not only be technical education.” Students’ climate anxiety experiences and expectations toward university education in three European universities. *The Journal of Environmental Education*, 55(4), 308–323. <https://doi.org/10.1080/00958964.2024.2339824>
- Kiss, V. (2023): Háztartási energiafelhasználás, fenntarthatóság és társadalmi igazságosság: Kvantitatív elemzés a lakosságienergia-kvóták hazai háztartásokra gyakorolt lehetséges hatásairól. *socio.hu*, 13(4): 1–27. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.4.1>
- Megyesi, B. (2023) A környezetvédelemmel kapcsolatos attitűdök és a Covid-válság érzékelése közötti összefüggések. In Csurgó, B. – Kovách, I. (szerk.): *A Covid-19 járvány társadalmi hatásai*. Budapest: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 121–137.
- Mikecz, D. – Oross, D. (szerk.) (2022): Éghajlatváltozás és politika. Attitűdök, tüntetők, reakciók. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Mišík, M. – Nosko, A. (2023): Post-pandemic lessons for EU energy and climate policy after the Russian invasion of Ukraine: Introduction to a special issue on EU green recovery in the post-Covid-19 period. *Energy Policy*, 177 113546. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2023.113546>

- Mondal, G. C. – Majumder, P. (2019): Ecofeminism: Encouraging Interconnectedness with Our Environment in Modern Society. *American Journal of Educational Research*, 7(7): 482–484. <https://doi.org/10.12691/education-7-7-7>
- Mukherjee, U. – Venkataraman, P. (2024): Re-evaluating the Alignment of Omnivorous Choice and Animal Farming with Sustainable Development: Insights from Care Ethics. *Problemy Ekorozwoju*, 19(1): 325–329. <https://doi.org/10.35784/preko.5324>
- Newell, P. – Mulvaney, D. (2013): The political economy of the ‘just transition’. *The Geographical Journal*, 179(2): 132–140. <https://doi.org/10.1111/geoj.12008>
- Ogunbode, C. A. – Doran, R. – Hanss, D. – Ojala, M. – Salmela-Aro, K. – Van Den Broek, K. L. – Bhullar, N. – Aquino, S. D. – Marot, T. – Schermer, J. A. – Wlodarczyk, A. – Lu, S. – Jiang, F. – Maran, D. A. – Yadav, R. – Ardi, R. – Chegeni, R. – Ghanbarian, E. – Zand, S. – Karasu, M. (2022): Climate anxiety, wellbeing and pro-environmental action: Correlates of negative emotional responses to climate change in 32 countries. *Journal of Environmental Psychology*, 84, 101887. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2022.101887>
- Pellow, D. N.; Nyseth Brehm, H. (2013). „An Environmental Sociology for the Twenty-First Century”. *Annual Review of Sociology*. 39 (1): 229–250. doi:10.1146/annurev-soc-071312-145558
- Pihkala, P. (2020): Anxiety and the Ecological Crisis: An Analysis of Eco-Anxiety and Climate Anxiety. *Sustainability*, 12(19), 7836. <https://doi.org/10.3390/su12197836>
- Ray, S. J. (2020): *A field guide to climate anxiety: How to keep your cool on a warming planet*. University of California Press.
- Sovacool, B. K. – Burke, M. – Baker, L. – Kotikalapudi, C. K. – Wlokas, H. (2017): New frontiers and conceptual frameworks for energy justice. *Energy Policy*, 105, 677–691. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2017.03.005>
- Sovacool, B. K. – Dworkin, M. H. (2015): Energy justice: Conceptual insights and practical applications. *Applied Energy* 142 435–444. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2015.01.002>
- Steverson, L. A. (2023): Eco-Anxiety in a Risk Society: A Sociological Perspective. In Vakoch, D. – Mickey, S. (szerk.): *Eco-Anxiety and Pandemic Distress*. 1. kiad. New York: Oxford University Press, 99–109. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197622674.003.0008>
- Tirado Herrero, S. (2023): Energy justice and housing. In Bouzarovski, S. – Fuller, S. – Reames, T. G. (szerk.) *Handbook on Energy Justice*. Edward Elgar Publishing, 112–131.
- Tornaghi, C. – Certomà, C. (szerk.) (2021): *Urban gardening as politics*. Routledge – Taylor & Francis Group.
- vander Werff, E. – Steg, L. – Keizer, K. (2013): The value of environmental self-identity: The relationship between biospheric values, environmental self-identity and

environmental preferences, intentions and behaviour. *Journal of Environmental Psychology*, 34, 55–63. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jenvp.2012.12.006>

Verner, M. (2023): Political Trust and Ecological Crisis Perceptions in Developing Economies: Evidence from Ecuador. *Latin American Politics and Society*, 65(4), 147–175. <https://doi.org/10.1017/lap.2023.14>

Wallinder, Y. (2024): Urban gardens as inclusive green living rooms? Gardening activities in Gothenburg, across and within social divides. *Journal of Organizational Ethnography*, 13(3), 410–426. <https://doi.org/10.1108/JOE-10-2023-0057>

Wiertz, D. – De Graaf, N. D. (2022): The climate crisis: What sociology can contribute. In Gërkhani, K. – De Graaf, N. – Raub, W. (szerk.): *Handbook of Sociological Science*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, 475–492. <https://doi.org/10.4337/9781789909432.00035>

A magyarországi lakosság környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóságának elemzése az ISSP és az EVS felmérései alapján

Analysis of the Hungarian Population's Willingness to Pay for Environmental Protection Based on the ISSP and EVS Surveys

Nistor Laura¹ – Bálint Gyöngyvér²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.16568>

Beérkezés: 2024. 07. 31.

Átdolgozott változat beérkezése: 2024. 11. 17.

Elfogadás: 2024. 12. 02.

Összefoglaló: Tanulmányunkban az International Social Survey Programme (ISSP) 1993-as, 2020-as és a European Values Survey (EVS) 1991–2017 felmérései alapján vizsgáljuk a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóságot Magyarországon. Elemzésünk célja, hogy feltárja a fizetési hajlandóság trendjének alakulását és a hajlandósággal összefüggő egyéni szintű háttérváltozókat. Az eredmények azt mutatják, hogy a vizsgált periódusban csökkent a magyarországiak környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandósága. Az ISSP 2020 és az EVS 2017 adatain a szakirodalom alapján megfogalmazott hipotézisek mentén, logisztikus regressziós módszerrel vizsgáljuk a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóságot befolyásoló tényezőket. Az EVS egyetlen, az ISSP három kérdésben vizsgálja a fizetési hajlandóságot. A három kérdést külön-külön, majd egy kumulatív változóvá alakítva is elemezzük. A regressziós modellek eredményei egyszerre jeleznek hasonlóságokat és különbségeket. Összességében nézve, a környezetvédelmi fizetési hajlandóság egy gazdasági helyzetbe ágyazott specifikus diszpozíció, kifejezéséhez nem elegendők a környezetvédelemmel kapcsolatos pozitív attitűdök, a kérdés gazdasági fejlődést is feltételez, amiért a válaszadók a környezet bizonyos aspektusait is képesek feláldozni. A magasabb iskolázottság és jövedelem, a bizalom különböző formái, a posztmaterialista értékrend, a környezettudatosság ugyancsak növeli a fizetési hajlandóságot, és beigazolja ilyen irányú hipotéziseinket. A klímatudatosság szignifikánsan növeli a fizetési hajlandóság egyes dimenzióit, általában véve viszont még túl távolinak tűnik ahhoz, hogy fizetési diszpozíciókra bírja a válaszadókat.

Kulcsszavak: fizetési hajlandóság, környezettudatosság, ISSP, EVS, Magyarország

1 Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, e-mail: nistorlaura@uni.sapientia.ro

2 Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, e-mail: balintgyongyver@uni.sapientia.ro

Abstract: We study the Hungarian population's willingness to pay for the environment based on the International Social Survey Programme (ISSP) 1993 and 2020 and the European Values Survey (EVS) 1991-2017. The analysis explores the trend in willingness to pay and the individual-level variables associated with willingness to pay. The environmental willingness to pay has decreased over the period under study. Based on the ISSP 2020 and EVS 2017 datasets, we use a logistic regression method to investigate the factors associated with the willingness to pay. The EVS examines willingness to pay through one paying scenario, while the ISSP survey focuses on three scenarios. We examine the three domains separately and then transform them into a cumulative variable. The results of the regression models indicate both similarities and differences. Overall, environmental willingness to pay is ultimately a specific disposition embedded in economic development for which respondents are willing to sacrifice certain aspects of the environment. Higher levels of education and income, various forms of trust, post-materialist values, and environmental awareness further increase the willingness to pay and confirm our hypotheses. Climate awareness significantly increases some dimensions of willingness to pay, but the climate issue generally seems too distant to induce more costly decisions.

Keywords: willingness to pay, environmental concern, ISSP, EVS, Hungary

I. Bevezetés

A környezetvédelemmel kapcsolatban fontos megismerni az egyének diszpozícióját a költségesebb környezetvédő cselekvésekre (Vicente–Marques–Reise 2021). Az anyagi áldozatvállalást is feltételező cselekvési hajlandóság feltárására a szakirodalom a feltételes értékelés (*contingent valuation*, CV) módszert ajánlja (Carson–Flores–Meade 2001, Baumgärtner et al. 2017). A feltételes értékelés abból indul ki, hogy a környezeti erőforrások, a környezet minősége és védelme olyan közjavak, amelyeknek nincs a magánjavakhoz hasonló piacuk, és értékük csak különböző helyettesítő módszerekkel becsülhető meg (Hanemann 1994, Marjainé Szerényi 2001). A módszer a környezeti javak hipotetikus piacát hozza létre, és azt vizsgálja, hogy az egyének jövedelme, illetve ennek bizonyos hányada feláldozható-e a környezet minőségi változásáért (Marjainé Szerényi–Kocsis 2018).

A feltételes értékelés egyik jellemző technikája a környezeti javakkal kapcsolatos fizetési hajlandóság vizsgálata. A fizetési hajlandóságra vonatkozó kérdések környezeti problémák, környezetvédelmi intézkedések leírását mutatják be, és azt kéri a válaszadóktól, hogy jelöljék meg a kérdéssel kapcsolatos fizetési hajlandóságukat (Carson–Flores–Meade 2001). A fizetési hajlandóságot elvi szinten vizsgáló kérdésekben a válaszadónak azt kell kifejeznie, hogy hajlandó lenne-e fizetni, és ha igen, mennyit (Streimikiene et al. 2019). A konkrét fizetési diszpozíciók esetében az anyagi áldozat mértékét (például mekkora összeget, a jövedelem mekkora hányadát) is meg kell indokolni (Liebe–Preisendörfer–Meyerhoff 2011).

Tanulmányunk a magyarországi lakosság környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóságáról ad átfogó képet, két nemzetközi szociológiai felmérés – az International Social Survey Programme és a European Values Survey – alapján. Az ISSP négy alkalommal (1993, 2000, 2010 és 2020) vizsgálta részletesen a környezet-

témát. Az 1993-as és 2020-as felmérésekhez Magyarország is csatlakozott. Többváltozós elemzésünk a legutóbbi, 2020-as ISSP-környezetmodul alapján vizsgálja a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóságot a magyarországi mintában. A fizetési hajlandóság trendjének felvázolásához az ISSP 1993-as adataihoz is visszatérünk. Az EVS néhány kérdésben vizsgálja a környezettel kapcsolatos attitűdöket, egy kérdéssel a fizetési hajlandóságot is, így lehetőségünk volt az EVS 2017–2021-es, valamint a felmérés korábbi hullámaiból származó adatok alapján is megvizsgálni a magyarországi környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóságát.

Kutatási kérdéseinkben a fizetési hajlandóság trendjeinek feltárása mellett a nemzetközi szakirodalom alapján megfogalmazott hipotéziseket is teszteljük. Arra keressük a választ, hogy az ISSP és az EVS magyarországi mintáiban beigazolódik-e a magasabb iskolázottság (Ivanova–Tranter 2008), a magasabb jövedelem (Franzen–Vogl 2013), a posztmaterialista értékrend (Franzen–Vogl 2013, Schneider–Medgyesi 2020), a bizalom (Davidovic–Harring 2020), a politikai érdeklődés (Neumayer 2004), valamint az általános (Liebe–Preisendörfer–Meyerhoff 2011, Saari et al. 2021) és sajátos környezetattitűdök (Ivanova–Tranter 2008, Dienes 2015) összefüggése a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandósággal.

A vizsgált felmérések eltérő módon operacionalizálják a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóságot. Az ISSP kérdőíveiben a válaszadónak azt kellett kifejeznie, hogy a környezet védelme érdekében mennyire lenne hajlandó magasabb árakat fizetni, magasabb adókat fizetni, illetve elfogadni, hogy csökken az életszínvonal. Az EVS-kérdőívekben a fizetési hajlandóságot egyetlen kérdéssel vizsgálták: odaadná-e jövedelme egy részét, ha biztos lenne abban, hogy a környezetszennyezés megelőzésére fordítják. A módszertani különbség miatt vizsgálatunkban kitértünk arra is, hogy az eltérő kérdésmegfogalmazások mentén mennyire hasonlóak a fizetési hajlandóság magyarázó változói.

A nemzetközi szakirodalomban Franzen és Vogl (2012) végzett hasonló komparatív elemzést, következtetéseiket kiindulópontként használtuk a fizetési hajlandóság magyarázó változóinak meghatározásához. Előzményként tekintünk Schneider és Medgyesi (2020) vizsgálatára is, amely az ISSP 1993 és 2020-as adatai alapján elemezte többek közt a fizetési hajlandóság alakulását a magyarországi mintákban. Azáltal, hogy kutatásunkban az EVS-ben mért fizetési hajlandóság trendjét is felvázoljuk, és többváltozós elemzéssel (bináris logisztikus regresszió) vizsgáljuk az eltérő módon operacionalizált fizetési hajlandóságot befolyásoló változókat, egy árnyaltabb képet mutatunk a fizetési hajlandóság alakulásáról, meghatározóiról.

Tanulmányunk szakirodalmi részében röviden bemutatjuk a környezet feltételes értékelésének módszerét, kitérve azokra az egyéni szintű változókra, amelyeket a kutatások rendszerint összefüggésbe hoznak a fizetési hajlandósággal, és amelyeket kiindulópontnak tekintettünk a saját elemzésünk magyarázó változóinak és hipotéziseinek meghatározásakor. A kutatási kérdések és feltételezések bemutatását a kutatási adatok és módszerek leírása követi. Az elemzés részletesen tárgyalja a

kutatás eredményeit, a kutatási kérdésekre és feltételezésekre kapott válaszokat. Végül megfogalmazzuk a tanulmány következtetéseit, továbbviteli lehetőségeit és korlátait.

II. Szakirodalmi áttekintés

II.1. A feltételes értékelés és a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóság

A természeti erőforrások, a környezet és ennek állapota olyan közjavak, amelyeknek nincs a magánjavakhoz hasonló piaca, így monetáris értékük sem ismert. A természet- és környezetvédelmi intézkedések költség-haszon elemzése viszont szükségessé teszi a környezeti javak pénzbeli értékének becslését. Ennek érdekében a környezetgazdaságtanban számos helyettesítő, nem piaci értékelési módszert és technikát alkalmaznak (Carson–Flores–Meade 2001, Marjainé Szerényi 2001). Egyik ilyen megközelítés a feltételes értékelés, ami az egyéni preferenciák kifejezésén keresztül becsüli meg a környezeti javak pénzbeli értékét (Marjainé Szerényi et al. 2005). A feltételes értékelést több mint fél évszázados története során több tízezer tanulmányban, számos kontextusban, különböző környezeti javakkal és intézkedésekkel kapcsolatban alkalmazták (Haab–Lewis–Whitehead 2020) a fizetési hajlandóság (*willingness to pay*, WTP), valamint az elfogadási hajlandóság (*willingness to accept*, WTA) kérdőíves technikák segítségével (Marjainé Szerényi et al. 2005).

A fizetési hajlandóság arra keresi a választ, hogy az egyének hajlandóak lennének-e, illetve milyen mértékben lennének hajlandóak fizetni a környezeti javak megőrzéséért, védelméért. Ezzel szemben az elfogadási hajlandóságára vonatkozó kérdések azt becsülik meg, hogy az egyének hajlandóak lennének-e elfogadni anyagi kompenzációt, ha ezzel lemondanának a környezeti javak megóvásáról, védelméről (Marjainé Szerényi et al. 2005). A hajlandóságkérdések tehát egy hipotetikus piac és fizetési forgatókönyv megfogalmazását tartalmazzák, amelyek bemutatják a szóban forgó környezeti javakat, a tervezett intézkedéseket és célokat (Ajzen–Driver 1992). Úgy a fizetési-, mint az elfogadási hajlandóság-kérdéseknek számos altípusa létezik, a kérdésfeltevés módjától függően (Carson–Flores–Meade 2001).³

A gazdaságpolitikai megközelítésekben az anyagi áldozatvállalási hajlandóságot a tényleges cselekvések előzményének is szokás tekinteni, viszont ez a közvetlen kauzalitás csak a kérdések megfogalmazására vonatkozó szigorú követelmények mellett áll fenn. Még ilyen esetekben is felmerülhet a stratégiai torzítás (Monostori 2007), ami azt jelenti, hogy a válaszadók alacsonyabb hajlandóságot fejeznek ki, mivel így próbálják befolyásolni a vizsgált környezeti ügy kimenetelét. A fizetési-

3 Marjainé Szerényi et al. (2005) tipológiája például különbséget tesz a környezet minőségének javulását és a környezet állapotromlásának elkerülését célzó fizetési hajlandóság közt. A szerzők megkülönböztetik a javulásról való lemondással kapcsolatos kompenzáció elfogadását (például mekkora anyagi kompenzációért cserébe lenne hajlandó lemondani a környezet minőségét érintő kedvező változásról), illetve a romlás elviseléséért mutatott elfogadási hajlandóságot (például mekkora kompenzáció lenne hajlandó elfogadni a környezet minőségét negatívan érintő változást).

hajlandóság-vizsgálatok környezetpolitikákat érintő előrejelző szerepe tehát precíz kérdésfeltevéseket igényel. A feltételes értékelés irodalma számos ajánlást fogalmaz meg erre. Ilyen például, hogy a kérdések minél pontosabban, minél valóságosabban vázolják fel a környezeti jószágot (Marjainé Szerényi et al. 2005), részletesen írják le az értékelés tárgyát, és konkrétan fogalmazzák meg a fizetési forgatókönyvet. Gyakori ajánlás, hogy a kérdések legyenek zártak; a különböző kérdésfeltevésekből következő eltérő fizetési hajlandóságok becslésére ajánlott a fizetési hajlandóság alakulásának longitudinális, különböző módszerekkel történő követése is (Marjainé Szerényi 2001). Fontos megvizsgálni a fizetési hajlandóság összefüggését a környezetattitűdökkel, illetve a konkrét fizetési helyzetekkel (Kotchen–Reiling 2000, Whitehead–Haab 2013). Azt is kimutatták (Weiner–Muth–Lakócai 2023, Sjöstrand 2024), hogy az egyének hajlandóbbnak bizonyulhatnak a környezetvédelem érdekében anyagi áldozatvállalásokra olyan helyzetekben, amikor a kérdések az adományok mentén keletkező pluszjövedelmek visszaforgatásának szcenárióit is bemutatják (például szerény jövedelmű társadalmi csoportok támogatása).

A feltételes értékelést számos kritika is övezi (Hausman 2012). A fenntartások arra térnek ki, hogy a kérdések anyagi vonzata miatt a fizetési hajlandóság-vizsgálatokat nagyban befolyásolja a gazdasági környezet, a válaszok a jobb anyagi helyzetűek irányába torzíthatnak (Nawrotzki 2012). A környezeti kérdéseket illető bizonytalanság, az ezeket övező társadalmi konfliktusok, a környezeti változásokkal összefüggő negatív hatások viszonylag hosszú időskálája miatt az információszórtás (Monostori 2007) jelentkezhethet. Gyakran felmerülő kritika a társadalmilag elvárt válaszdadás, illetve nem tiszta altruizmus (Andreoni 1990), a „*warm glow*”-hatás (Kahneman–Knetsch 1992) is, amelyek a válaszdádók fizetési hajlandóságának kifejezéséből fakadó elégedettségére utalnak.

II.2. A környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóságot befolyásoló tényezők

A feltételes értékelés szociológiai irodalmának egyik fő törekvése, hogy feltárja azokat az egyéni szintű változókat, amelyek jelentősen befolyásolják a fizetési hajlandóságot, illetve amelyek mentén jellegzetes fizetési hajlandóság-szegmensek határozhatók meg (Carson–Flores–Meade 2001). A különböző szociokulturális kontextusokban, eltérő fizetési szcenáriók és hipotetikus piacok mentén végzett vizsgálatok eredményei szerteágazó képet mutatnak, ennek ellenére egy sor háttérváltozó esetében egybeesnek a következtetések, így végső soron felvázolható egy elméleti modell a fizetési hajlandóság társadalmi hátteréről.

A kutatások azt mutatják, hogy a magasabb fokú iskolázottság kapcsolódik a leg erősebben a fizetési hajlandósághoz. Erre ez eredményre jutott az ISSP-felmérések fizetési hajlandóság-kérdései alapján például Ivanova–Tranter (2008), Franzen–Meyer (2010) és Franzen–Vogl (2012) is. Franzen és Vogl (2013) ugyancsak az ISSP vonatkozó adatai alapján a magasabb jövedelem fizetési hajlandóságot befolyásoló szerepét

hangsúlyozták, kiemelve, hogy a szűkös anyagi helyzet objektív korlátot képezhet, ami akkor sem teszi lehetővé a fizetési hajlandóság kifejezését, ha egyébként az egyén fontosnak tartja a környezetvédelmet. Marjainé Szerényi és Kocsis (2018) magyarországi vizsgálata hasonló eredményre jutott, kiemelve, hogy a szerényebb anyagi körülmények közt élők inkább szabadidejüket, mintsem pénzüket áldozzák fel a környezetvédelem érdekében. A fizetési hajlandóság anyagi helyzettel való összefüggését valamelyest árnyalják azok a kutatások, amelyek azt találták, hogy az elvi fizetés hajlandóság kevésbé függ az anyagi helyzettől, mint a konkrét monetáris értékben mért fizetési hajlandóság (Liebe–Preisendorfer–Meyerhoff 2011, Nistor 2013).

Inglehart (1995) posztmaterializmus-tézise értelmében a környezetvédelem priorizálása magasabb rendű igényként jelenik meg, a környezetvédelem iránti kereslet a minőségi élet összetevőjeként definiálható és a posztmaterialista értékrendhez kapcsolódik. Az ISSP alapján végzett nemzetközi összehasonlító elemzésekben többek közt Ivanova–Tranter (2008) és Franzen–Meyer (2010) bizonyította a posztmaterialista értékrend összefüggését a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandósággal. Schneider és Medgyesi (2020) szintén hangsúlyozzák, hogy Magyarországon – még a térségi országokhoz képest is – alacsonyabb a környezettudatosság, és ezt többek közt a materialista értékrend dominanciájával magyarázzák.

Nemzetközi vizsgálatok mutatták ki, hogy az alacsonyabb személyközi bizalom csökkenti a fizetési hajlandóságot (Liebe–Preisendorfer–Meyerhoff 2011, Kollmann–Reichl 2015). Ennek oka, hogy a környezetvédelem miatti anyagi áldozatvállalási hajlandóság végső soron kollektív cselekvés (Kulin–Johansson Sevä 2021, magyarországi vonatkozásban: Bodor–Varjú–Grünhut 2020), és az egyének jellemzően akkor hajlandóak az együttműködésre, ha bíznak abban, hogy mások is hasonlóan cselekszenek. Több vizsgálat tért ki az intézményekkel szembeni bizalom szerepére: Marbuah (2019), Davidovic–Harring (2020), Sjöstrand (2024) arra mutatnak rá, hogy az egyének értékelhetik ugyan a környezetvédelmet, de anyagi áldozatvállalásra kevésbé lesznek hajlandóak, ha nem bíznak a politikai, kormányzati intézményekben.

A politikai nézetek környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandósággal való összefüggését számos kutatás vizsgálta. Neumayer (2004) az EVS-felmérések, Ivanova–Tranter (2008) az ISSP adatai alapján mutatták ki, hogy a baloldali politikai nézeteket vallók általában hajlandóbbak a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóságra, mint a jobboldali nézeteket vallók. Az elemzések viszont azt is hangsúlyozták, hogy a kelet-közép-európai országokban a politikai nézetek környezetvédelmi attitűdökkel és diszpozíciókkal való kapcsolata kevésbé nyilvánvaló (Lee–Norris 2000) vagy ellentétes irányú (Nawrotzki 2012). Ennek számos oka lehet, a bal- és jobboldalhoz fűzött definíció jellege, a környezeti kérdések kisebb politikai súlya a térségben (Todor 2018), vagy akár az, hogy a jobboldali populisták diskurzusok a természet- és környezetvédelmet keresztény és hazafias kötelességként határozzák meg (Hoerber–Kurze–Kuenzer 2021).

Amennyiben a fizetési hajlandóságot Ajzen (1985) tervezett cselekvés modelljének mentén értelmezzük, általában véve elmondható, hogy az intenzívebb környezetattitűdökkel rendelkező polgárok hajlandóbbak fizetni a környezetért (Meyer-Liebe 2010, Liebe-Preisendörfer-Meyerhoff 2011). ISSP-adatok alapján Ivanova-Tranter (2008) a klímaattitűdök fizetési hajlandóságát befolyásoló szerepét emelte ki. Magyarországi kutatások is jelzik, hogy az intenzív klímaattitűdök kedveznek a klímavédő politikák támogatásának (Kiss-Balla-Kovács 2022). Ugyanakkor Diekmann-Preisendörfer (2003) *low-cost* hipotézise értelmében a környezetattitűdök és a cselekvési diszpozíciók közti kapcsolat inkább az alacsony költségű, kevésbé kockázatos hajlandóságok és cselekvések esetében valósul meg.

Magyarországi vonatkozásban itt megemlíjtük Monostori (2007) szelektív hulladékgyűjtéssel kapcsolatos fizetési hajlandóság-vizsgálatát. A kutatás értelmében a fizetési hajlandóság kevésbé intenzív, mint a szelektív gyűjtés fontosságával kapcsolatos attitűdök, ami arra sarkallja a szerzőt, hogy hangsúlyozza a feltételesértékelés-vizsgálatok szerepét a környezettudatosság-felmérésekben: a fizetési diszpozíciók árnyaltabb, valósabb, a cselekvésekhez közelebb álló képet mutatnak a lakosság környezetvédelmi elkötelezettségéről.

Ugyancsak magyarországi vonatkozásban Weiner-Muth-Lakócai (2023) és Muth-Weiner-Lakócai (2024) a szén-dioxid-kibocsátást terhelő adó társadalmi elfogadottságát vizsgálták. Eredményeik azt mutatják, hogy a nagyvárosokban élők, a magasabban képzettek, a jobb anyagi helyzetűek és az energiatudatosabb válaszadók a nyitottabbak a pluszadófizetés elfogadására. Kalistová és Huttmanová (2020) komparatív elemzése a *European Social Survey* (ESS) adatai alapján mutatta ki, hogy az éghajlatváltozás megelőzése végett a magyarországi kérdezettek egyharmada támogatná a fosszilis üzemanyagokra kivetett adók növelését, de ez olyan kontextusban történik, ahol a közép-kelet-európai válaszadók jobban aggódnak az éghajlatváltozásra irányuló politikák anyagi vonzatai miatt (például magasabb adók bevezetésének lehetősége), mint az éghajlatváltozásért.

A környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóság strukturálisan is begyazott, tehát nemcsak az egyéni jellemzők, hanem a politikai, gazdasági rendszer sajátosságai is meghatározzák. Számos kutatás mutatott kapcsolatot a gazdasági jólét (például Franzen-Vogl 2012, Kenny 2018, magyarországi vonatkozásban: Marjainé Szerényi-Kocsis 2018), a kormányzás minősége (például Franzen-Vogl 2013, Taniguchi-Marshall 2018, magyarországi vonatkozásban: Bodor-Varjú-Grünhut 2020) és a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóság között. Strukturális tényezőként hathat a környezet állapota is. Elemzésünkben nem törekedünk a makroszintű változók fizetési hajlandóságát befolyásoló szerepének vizsgálatára. Ez kétségtelenül elemzésünk egyik korlátja.

III. Kutatási kérdések, hipotézisek

Kutatásunk első részében arra keressük a választ, hogyan alakult a rendszerváltás óta a magyarországi lakosság környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandósága, és hogy a fizetési hajlandóságot vizsgáló kérdések bevezetőben ismertetett eltérő megfogalmazása mentén milyen sajátosságok jelentkeznek a válaszokban.

Az ISSP életszínvonal csökkenésének elfogadására vonatkozó kérdésének megfogalmazásából nem derül ki, hogy kizárólag anyagi téren kell-e érteni, vagy imateriális szempontokra is gondolhatunk. A kérdés nem határozza meg a megszorítások mértékét, és azt sem, hogy kényszerítő vagy önként vállalt intézkedések elfogadásáról van-e szó. Mivel nem utal jogi vagy gazdasági jellegű intézkedésekre, így inkább az tűnik valószínűnek, hogy a válaszadók önként vállalt életszínvonalcsökkentésként fogják értelmezni a kérdést. Ez az önkéntes jelleg megkülönbözteti a fizetési hajlandóság más eszközeitől, mint például a környezetvédelmi adóktól, amelyek kötelező szabályozásokat tartalmaznak (Sjöstrand 2024). Ivanova és Tranter (2008) a magasabb árak fizetését és az életszínvonal csökkenésének elfogadását egyaránt önként vállalt hajlandóságnak tekintik, azzal érvelve, hogy az egyének kompenzálni tudják ezeket az erőfeszítéseket (például olcsóbb termékek és szolgáltatások választásával). A magasabb adók fizetését viszont egy külső fizetési kényszerrel való egyetértésként vizsgálják, hisz a kérdezettnek nincs hatása az adópolitikákra, csupán az álláspontját fejezheti ki. Kérdésünk tehát az is, hogy a válaszadók inkább az önkéntes vagy a megszorító jellegű anyagi áldozatvállalásokat preferálják a környezetvédelem kapcsán.

Kutatásunk második részében az előző fejezetben bemutatott szakirodalom alapján néhány hipotézist vizsgálunk meg a fizetési hajlandóság társadalmi háttéréről. Azt feltételezzük, hogy a magasabb fokú iskolázottság, a jobb anyagi helyzet, a posztmateriális értékrend, a magasabb fokú intézményi és személyközi bizalom pozitívan kapcsolódik a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandósághoz. A politikai bal-jobb orientációt illetően az ISSP-felmérésekben csak a válaszadók közel 60 százalékát lehetett relevánsnak tekinteni. Emiatt⁴ a politikai aktivitás és politikai érdeklődés (az utóbbit csak az EVS-ben mérték) változókat emeltük be a magyarázó változók sorába, azt feltételezve, hogy a politikai jártasság összefügg a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési diszpozícióval.

Mivel a környezetattitűdök és a fizetési hajlandóságok közötti kapcsolat a szakirodalom szerint tehát ambivalens képet mutat, ezért elemzésünkben nem fogalmaztunk meg rigorózus hipotézist, inkább nyitott kérdésként tekintettünk erre a kapcsolatra. A rendelkezésre álló adatok lehetővé tették az általános, valamint a specifikus attitűdök szerepének vizsgálatát is. Az ISSP alapján lehetőség van annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy egyéb környezetattitűdök mellett a klímaturatosság mennyire befolyásolja a fizetési hajlandóságot. Kutatások bizonyítják, hogy

4 A politikai bal-jobb orientációt egy alternatív regressziós modellben teszteltük, de nem volt szignifikáns, és a modellbe bevonható esetek száma lecsökkent 33,7 százalékra, ezért a változó elfogadott modellben való elhagyása mellett döntöttünk.

amikor a gazdaság rosszul teljesít, válságok zajlanak, az egyének hajlandóbbak más ügyeket helyezni előtérbe a környezetvédelem ellenében, utóbbit hátrítják, feláldozzák, kiszervezik a politikai intézményeknek (Cotta–Memoli 2020). Elemzésünkben arra a kérdésre is választ keresünk, hogy a természetvédelmi területek gazdasági növekedés miatti csökkentésének elfogadása (ISSP), illetve a környezetvédelem kontra gazdasági növekedés preferencia (EVS) hogyan függ össze a fizetési hajlandósággal.

IV. Adatok és módszer

IV.1. Adatok

Vizsgálatunk során két nemzetközi, idősoros összehasonlításokat is lehetővé tevő adatforrást használtunk. Tanulmányunkban azokra az adatsorokra támaszkodtunk (két ISSP- és négy EVS-kutatás), amelyek Magyarországra vonatkoznak (1. táblázat), de elemzésünk fókuszában a két legfrissebb (ISSP 2020, EVS 2017) adatfelvétel áll.

1. táblázat: A magyarországi adatfelvételek évei az ISSP és EVS különböző hullámaiban

Adatfelvételi hullámok	ISSP	EVS
1990–1993		1991
1993	1993	
1999–2001		1999
2008–2010		2008–2009
2017–2021		2018
2020	2019	

Forrás: saját szerkesztés ISSP Research Group (2024) és EVS (2022) alapján

A környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóságot befolyásoló tényezők elemzésére két adatbázist használtunk: az ISSP kumulált adatbázisát (ISSP Research Group 2024) és az EVS 2017–2021 integrált adatbázisát (EVS 2022a). Akárcsak az ISSP 2020-as adatfelvételek (1001 fős minta), az EVS utolsó hullámában (2017–2021) is a magyarországi, 18 éven felüli népességet (1514 fős minta) kérdezték (ISSP Research Group 2024, EVS–GESIS 2022). Az EVS 1981–2017 trendfájlt (EVS 2022b) csak a környezetszennyezés megelőzésére való fizetési hajlandóság időbeli alakulásának feltérképezésére használtuk.

IV.2. Elemzési módszerek és változók

Az elemzés során kétváltozós elemzésekből indulunk ki a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóság időbeli alakulásának felvázolására. Ezt követően öt logisztikus regressziós modell segítségével vizsgáljuk a fizetési hajlandóságot az ISSP 2020 (négy modell) és az EVS 2017–2021 (egy modell) mérései alapján. Tanulmányunk célja nem az elemzéseink eredményeiként kapott logisztikus regressziós együtthatók szigorú összehasonlítása (például a Bartos–Kisfalusi–Koltai [2019] ál-

tal javasolt, nem megfigyelhető reziduális szórásokat sem vizsgáltuk), hanem egy általános, a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóságot befolyásoló tényezőegyüttes feltárása.

Az elemzett kutatássorozatokban a fizetési hajlandóságot kétféleképpen mérték: az ISSP-ben három, az EVS-ben egyetlen kérdéssel (2. táblázat). Az EVS utolsó hullámában a korábban négyfokú Likert-skálát ötfokúra változtatták (ezért ez a kérdés nem szerepel az EVS 1981–2017 integrált adatbázisában).

2. táblázat: A környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóság mérésére szolgáló kérdések az ISSP 1993 és 2000, az EVS 1990–2010 és az EVS 2017–2021 hullámaiban

Mérés	A kérdőívben feltett kérdés/ kérdések	Válaszlehetőségek
ISSP 1993 és 2000	1) Hajlandó lenne a környezet védelme érdekében magasabb árakat fizetni? 2) Hajlandó lenne a környezet védelme érdekében magasabb adókat fizetni? 3) Hajlandó lenne a környezet védelme érdekében elfogadni, hogy csökken az életszínvonala?	1. Határozottan hajlandó 2. Inkább hajlandó 3. Igen is, meg nem is 4. Inkább nem hajlandó 5. Határozottan nem hajlandó
EVS 1981–2017	Odaadnám a jövedelemem egy részét, ha biztos lehetnék benne, hogy a pénzt a környezetszennyezés megelőzésére fordítják.	1. Teljesen egyetért 2. Egyetért 3. Nem ért egyet 4. Egyáltalán nem ért egyet
EVS 2017–2021	Odaadnám a jövedelemem egy részét, ha biztos lehetnék benne, hogy a pénzt a környezetszennyezés megelőzésére fordítják.	1. Teljesen egyetért 2. Egyetért 3. Nem ért egyet, de nincs ellenvéleménye sem 4. Nem ért egyet 5. Egyáltalán nem ért egyet

Forrás: saját szerkesztés az ISSP- és EVS-kutatások kérdőívei és adatbázisai alapján

A fizetési hajlandóság szakirodalmi ajánlásai (Carson–Flores–Meade 2001, Liebe–Preisendorfer–Meyerhoff 2011) kitérnek a dichotóm válaszok fontosságára. Elemzünkben ennek megfelelően jártunk el, a fizetési hajlandóságot mérő változókat kétértékűvé alakítottuk. Minden esetben a 0 jelenti a „nem hajlandó fizetni”, 1 a „hajlandó fizetni” kategóriát. Mindhárom elemzett adatbázis kétértékű függő változójában azok képezik a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóságot deklaráló csoportját, akik a 2. táblázatban szereplő kijelentésekkel egyetértettek vagy teljesen egyetértettek. A semleges válaszadókról azt feltételeztük, hogy aki hipotetikus helyzetben bizonytalan, az egy tényleges helyzetben inkább a nem fizetők csoportját erősítené. Bár a szakirodalomban vannak előzmények arra, hogy a semleges, határozatlan válaszokat a dichotómia erősítése miatt kivették az elemzésből (például Israel–Levison 2004, Ivanova–Tranter 2008), az ezzel járó elemszámcsökkenés miatt jelen kutatásban a „nem hajlandó fizetni” csoportba soroltuk ezeket.

Az ISSP esetében a három kérdéssel mért fizetési hajlandóság egy változóban való megragadására többféle módszertani ajánlás létezik: a három kérdésből létrehozandó faktorváltozóba való tömörítés, az egyszerű additív módszer (Ivanova–Tranter 2008) vagy ennek bonyolultabb változatai (Franzen–Vogl 2012). Elemzésünkben az egyszerű additív módszer mellett döntöttünk, mégpedig annak legmegengedőbb változata mellett: a regresszióban a „hajlandó fizetni” kategóriába azok kerültek, akik a három erre vonatkozó kérdés legalább egyikében határozottan hajlandóak vagy inkább hajlandóak voltak a környezet védelmével kapcsolatos fizetésre. Ilyen módon alakítottuk ki a három kérdéssel mért fizetési hajlandóságot összegző, *kumulált hajlandóság* elnevezésű változót.

A fizetési hajlandóságot alakító tényezők vizsgálatára összesen 11 magyarázó változót vontunk be a modellekbe. A nemet, az életkort és a lakóhelyet (további 3 változó) kontrollváltozónak tekintettük. Mivel a két legújabb mérés (ISSP 2020 és EVS 2017) eredményeinek összevetése is a kutatás célja, a mindkét adatbázisban meglévő közös változók (elsősorban a szociodemográfiai jellemzők) átalakításában is a hasonlóságra törekedtünk. Összességében a két regressziós modell 12-12 magyarázó változóval dolgozik, amelyből 6 teljesen azonos, 4 tartalmilag hasonló és 2-2 teljesen különböző a két adatbázisban (3. táblázat).

3. táblázat: A logisztikus regressziós modellekben szereplő magyarázó (független) változók leírása

Független változók	Adatbázis	Típus	Értékek
Szociodemográfiai (SzD) változók (5)			
Életkor (SzD1)	ISSP, EVS	Skála	Min. = 18; max. = 89 (ISSP); 82 (EVS)
Nem (SzD2)	ISSP, EVS	Bináris	Nő = 0; férfi = 1
Iskolázottság (SzD3) Nappali tagozaton eltöltött évek száma (ISSP); Formális képzés befejezésének életkora (EVS)	ISSP, EVS	Skála	Min. = 6 (ISSP); 8 (EVS); max. = 17 (ISSP); 70 (EVS)
Jövedelmi szint (SzD4) Háztartás összes nettó jövedelme (a 3 felső decilis a magas)	ISSP, EVS	Bináris	Alacsony vagy közepes = 0; magas = 1
Település nagysága (SzD5) Nagyobb település: kis- és nagyváros (ISSP); 20000 lakos felett (EVS)	ISSP, EVS	Bináris	Kistelepülés = 0; nagyobb település = 1
Társadalmi viszonyulás (TV) változói (5)			
Intézményi bizalom (TV1) Faktorváltozók: 4 (ISSP) és 6 (EVS) intézménnyel szembeni bizalom szintje ¹	ISSP, EVS	Skála	Min. = -2,39 (ISSP); -3,68 (EVS); max. = 2,75 (ISSP); 1,79 (EVS)
Személyközi bizalom (TV2)	ISSP, EVS	Bináris	Nem lehetünk elég óvatosak = 0; a legtöbb ember megbízható = 1
Politikai aktivitás (TV3) Részt vett-e a választásokon (ISSP); A különböző szintű választásokon való részvétel gyakorisága (EVS)	ISSP, EVS	Bináris, skála	Nem vett részt = 0; részt vett = 1 (ISSP); min. = 0; max. = 6 (EVS)
Politikai érdeklődés (TV4) A politikai események 4 médiatípusban való követésének gyakorisága	EVS	Skála	Min. = 0; max. = 16
Materiális/posztmateriális értékorientáltság (TV5)	ISSP, EVS	Bináris	Vegyes és posztmaterialista = 0; materialista = 1
Környezettel kapcsolatos attitűdök (K) változói (4)			
Klímatudatosság (K1) Faktorváltozó ²	ISSP	Skála	Min. = -2,62; max. = 1,52
Környezettel szembeni attitűd (K2) Faktorváltozók ³	ISSP, EVS	Skála	Min. = -3,05 (ISSP); -2,99 (EVS); max. = 2,36 (ISSP); 2,18 (EVS)
Környezetvédelem kontra gazdasági növekedés (K3) A környezetvédelmet részesíti előnyben a gazdasági növekedéssel szemben	EVS	Bináris	Gazdasági növekedés a prioritás = 0; környezetvédelem a prioritás = 1
Gazdasági növekedés a prioritás (K4) Csökkentené a természetvédelmi területeket a gazdasági fejlődés érdekében	ISSP	Bináris	Nem gazdaságinövekedés-párti = 0; gazdaságinövekedés-párti = 1

¹ A faktorok részleteit a melléklet 1. táblázata tartalmazza.

² A faktor részleteit a melléklet 2. táblázata tartalmazza.

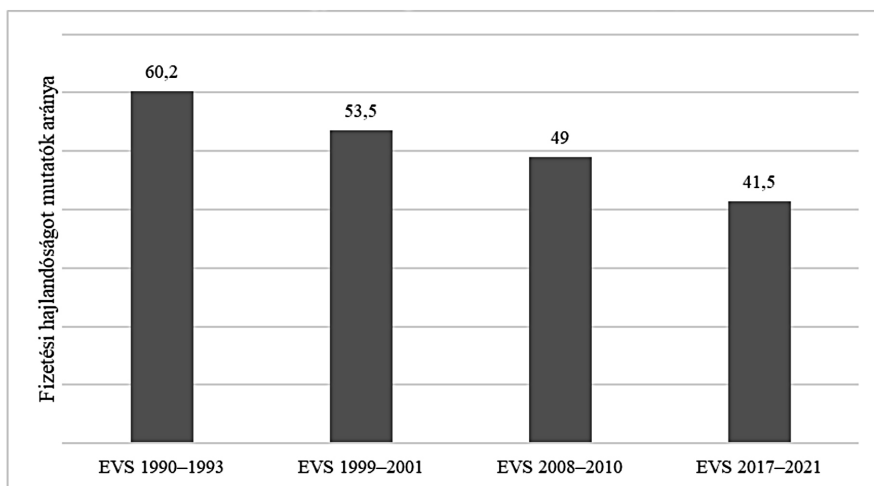
³ A faktorok részleteit a melléklet 3. táblázata tartalmazza.

V. Elemzés és tárgyalás

V.1. A környezetvédelemért való fizetési hajlandóság alakulása Magyarországon

Az utolsó négy EVS-mérés szerint a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóság folyamatosan csökkent Magyarországon; a különböző évek eredményei között lényeges különbségek vannak ($\chi^2 = 87,548$, $p = 0,001$). A fizetési hajlandóságot mutatók aránya 2018-ra, a 27 év alatt 41,5 százalékra csökkent, még úgy is, hogy a semleges válaszadókat a „nem hajlandó fizetni” kategóriába soroltuk (1. ábra). A korábbi években a négyfokú skála használatakor a semleges válasz hiánya a fizetési hajlandóságot mutatók irányába tolt a válaszadókat (lásd: Franzen–Vogl 2012). Így a semleges válaszok általunk alkalmazott kezelése az EVS első négy hullámaiban mért magasabb értékek tompítását is szolgálta. Összességében az EVS mérései a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóság időbeli reális csökkenését mutatják.

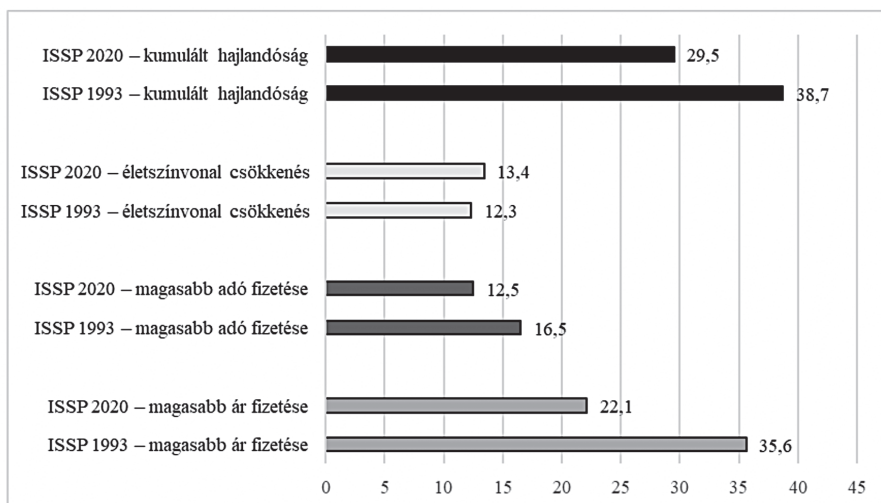
1. ábra: A környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóság alakulása Magyarországon az EVS-mérésekben (%)

Forrás: saját számítás az EVS Trend File 1981–2017 és EVS Integrated Dataset alapján

Az ISSP két magyarországi adatfelvétele (1993 és 2020) között eltelt szinte azonos időszak alatt hasonló, csökkenő tendenciát figyelhetünk meg (Schneider–Medgyesi 2020). A kutatásorozatban mért háromkomponensű fizetési hajlandóság két dimenziója, a magasabb árak ($\chi^2 = 46,289$, $p = 0,001$) és adók ($\chi^2 = 6,466$, $p = 0,011$) fizetése lényegesen csökkent. A környezetvédelem érdekében történő életszínvonal-csökkenés elfogadása nagyon kis, nem szignifikáns ($\chi^2 = 0,591$, $p = 0,442$) növekedést mutat (2. ábra). A kumulált hajlandóság szintén szignifikáns csökkenést ($\chi^2 = 19,157$, $p=0,000$) mutat a két mérés között.

2. ábra: A környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóság alakulása Magyarországon az ISSP mérésekben (%)

Forrás: saját számítás az ISSP: Environment I–IV kumulált adatbázis alapján

Mindkét mérésorozattól az látható tehát, hogy a rendszerváltást követő évektől a fizetési hajlandóságban mért környezetvédelmi lelkesedés fokozatosan csökken. A 2000-es évek végének gazdasági recessziója tovább ront a helyzeten. A felmérések utolsó hullámai is azt jelzik, hogy a felívelő gazdasági tendenciák és a klímaváltozás agendára kerülése ellenére a lakosság visszafogottan viszonyul a környezetvédelmi ügyek monetáris támogatásának lehetőségéhez. Ezzel együtt az EVS-ben mért, 40 százalék körüli fizetési hajlandóság még mindig viszonylag magasnak mondható: az EVS 2017, 36 országot felölelő teljes mintájában ez az érték 53 százalék, a magyarországi hajlandósági arány a középmezőnyhöz tartozik (hasonlóan például Ausztriához, Hollandiához, Lengyelországhoz), és végső soron összhangban van a magyar lakosság általában vett adakozási, jótékonykodási hajlandóságával, ami ugyancsak 40 százalék körüli (például CAF 2022, Yettel 2023).

A kérdésfeltevés módja, a fizetési scenárió hatása az ISSP-adatokkal való összehasonlításban lesz igazán szembeűnő: az ISSP az EVS-hez képest 12 százalékkal alacsonyabb fizetési hajlandóságot mutat. Ezt a helyzetet az ISSP-változók magasabb fokú specificitásával magyarázhatjuk. Amíg az EVS a jövedelem egy részének odaadását vizsgálja, és így egyfajta önkéntes jó cselekedetre való hajlandóságot mér, az ISSP három kérdéséből csak kettő (árak és életszínvonal) teszi ezt. A *Kutatási kérdések és hipotézisek* részben kifejtettekkel összhangban, eredményeink azt mutatják, hogy a két önkéntes jellegű fizetési hajlandóság-kérdés nagyobb fizetési hajlandóságot mutat, mint a kényszerítőbb (adók) scenárió (Ivanova–Tranter 2008). Diamond és Hausmann

(1994) kitérnek arra, hogy amikor csupán egy kérdéssel vizsgáljuk a fizetési diszpozíciót, rendszerint magasabb fizetési hajlandóságot kapunk, mint amikor szukcesszív kérdéseket használunk. Ennek oka a *warm glow*-hatás (Kahneman–Knetsch 1992), vagyis hogy a válaszadók önmagukkal való elégedettséget, jó érzést is „vásárolnak”, amikor például filantróp cselekedeteket végeznek. A fizetési hajlandóság több kérdéssel való vizsgálata valamelyest tompítja a *warm glow*-t: a válaszadó a jó érzést már az első kérdésben manifesztált fizetési hajlandósággal „bezsebeli”, így a további kérdésekben racionálisabban, körültekintőbben nyilatkozik (Monostori 2007).

V.2. A fizetési hajlandóságot magyarázó változók az ISSP 2020- és az EVS 2017-mintákban

A 3. táblázatban ismertetett magyarázó változók és a bináris alakított (1 = hajlandó fizetni) függő változók segítségével öt logisztikus regressziós modellben foglaltuk össze a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóság feltételezett magyarázó tényezőit (4. és 5. táblázat). A modellekben szereplő magyarázó változók közötti statisztikai összefüggés gyenge, a korrelációs együtthatók legmagasabb értéke $r = 0,36$.⁵ A multikollinearitás tesztelése után⁶ Enter módszerrel, egyszerre vittünk be minden magyarázó változót a modellbe. Az Omnibus,⁷ Hosmer–Lemeshow-⁸ tesztek és a Wald-statisztika⁹ paraméterbecslései értelmében mind az öt modellünk szignifikáns. A modellek korrekciója a helyes kategorizálásra (a véletlen kategorizáláshoz képest) 0,2 és 8,7 százalék közötti, az ISSP három dimenziója mentén alacsonyabb. Összességében a regressziós modellek a függő változók varianciájának közel egyötödét (15,5–21,9 százalék) magyarázzák, az esetek több mint felét (52–63,2 százalék) tartalmazzák. A modellek értelmezésekor két mutatóra alapoztunk. Az esélyhányadosokra (Exp(B)),¹⁰ amelyek csak a paraméterbecslések¹¹ függvényei (negatív paraméterbecslés esetén az esélyhányados 1 alatti értéket vesz fel) és az átlagos marginális hatásokra (AME),¹² amelyek más változók értékeitől és paraméterbecsléseitől is függenek. Mivel így az esélyhányados hamis képet festhet az oksági kapcsolat pontos nagyságáról (Bartus 2003), a modellek értelmezésekor elsősorban az átlagos marginális hatások értékeire alapoztunk.

Az ISSP adatbázisából generált négy modell közül (4. táblázat) a negyediket, a kumulált hajlandóságot mérőt tartjuk a legfontosabbnak. A gazdasági növekedés természetvédelmi területek csökkentése árán történő preferálása a legjelentősebb fizetési

5 Az EVS-ben mért környezettel kapcsolatos változók közötti érték.

6 VIF-variancia infláló faktor, értékei az öt modellben a 1,038 és 1,234 közötti értéktartományban helyezkednek el (a 2-nél alacsonyabb érték gyenge multikollinearitást jelez).

7 Ha a modell szignifikáns, akkor jó illeszkedést mutat.

8 Akkor jelzi a jól illeszkedő modellt, ha a p értéke nagyobb, mint 0,05.

9 Az egyes független változók statisztikai szignifikanciájának meghatározására szolgál.

10 Azt mutatja, hogy hányszorosára nő egy esemény bekövetkezésének esélye, ha a magyarázó változó értéke egységnyivel nő (1 alatt nem növeli).

11 A nyers paraméterbecsléseket (B) nem tüntettük fel a 4. és 5. táblázatban.

12 A valószínűségek különbsége azt mutatja, hogy ha az összes többi változót a megfigyelt értéken tartjuk, egy magyarázó változó értékének egy egységnyi növekedése átlagosan mennyivel növeli a függő változóra felvett érték valószínűségét.

hajlandóságot növelő változó: átlagosan 35,45 százalékkal növeli a fizetési hajlandóság valószínűségét, hét és félszeresére növeli a fizetési hajlandóság esélyét. Igen jelentős a személyi bizalom, a magas jövedelmi szint, a nem materiális értékorientáció és a klímaturatosság fizetési hajlandóságot növelő hatása is. Az intézményi bizalom és a magasabb iskolázottsági szint szintén szignifikáns összefüggést mutat a kumulált fizetési hajlandósággal. Mindez nagyrészt egybecseng a szakirodalommal például a fizetési hajlandóság magasabb fokú képzettséggel (például Ivanova–Tranter 2008, Franzen–Vogl 2012, 2013) és bizalommal (Davidovic–Harring 2020) való összekapcsolását illetően.

Az ISSP első (magasabb árak fizetése) modellje esetében kevésbé markánsan, de szintén a legmeghatározóbb magyarázó változó a gazdasági növekedés előtérbe helyezése a természetvédelmi területek csökkentése árán. Ezt a politikai választásokon való részvétel követi – mindkét változó legalább átlagosan 14 százalékkal növeli a fizetési hajlandóság valószínűségét, és több mint kétszeresére a környezetvédelemért való magasabb árak fizetésének esélyét. A személyi és intézményi bizalom, valamint a hangsúlyosabb klímaturatosság szintén szignifikánsan növeli a környezetvédelem érdekében történő magasabb árak fizetésére való hajlandóságot. A magasabb iskolázottság szignifikánsközeli kapcsolatot jelez az ilyen módon specifikált fizetési hajlandósággal.

A második modellben azt látjuk, hogy a magasabb adók fizetésére való hajlandóságot a válaszadók szintén hangsúlyosan összekapcsolják a gazdasági fejlettséggel. A gazdasági növekedés priorizálása átlagosan 21,6 százalékkal növeli a fizetési hajlandóság valószínűségét és közel kilencszeresére az adó formájában történő fizetési hajlandóság esélyét. A környezetvédelmi adók bevezetését tehát csak egy – akár a környezet kárára is történő – gazdasági fejlődés mellett látják elfogadhatónak a kérdezetek. Az intézményi bizalom és a magasabb iskolázottság szintén növeli a környezetért való magasabb adófizetési hajlandóságot. Ez az eredmény hasonlít a Muth–Weiner–Lakócai (2024) által vizsgált szén-dioxid-adóval kapcsolatos magyarországi fizetési hajlandósághoz, ahol a szerzők azt találták, hogy a kényszerítő intézkedések lakossági támogatottsága feltételezi a gazdasági fejlődést és az intézményi bizalmat.

A harmadik modell a környezetvédelem érdekében való életszínvonal-csökkenés elfogadását vizsgálja. Itt is hangsúlyos a gazdasági növekedés természetvédelmi területek csökkentése árán való priorizálásának szerepe, jelentős a magasabb jövedelmi szinttel és személyi bizalommal való összefüggés. Az életkor növekedése szignifikánsan csökkenti ezt a típusú fizetési hajlandóságot. A bizalom intézményi formája, a nem materialista értékorientáció, a politikai aktivitás és az alacsonyabb végzettségi szint is szignifikánsközeli kapcsolatot jelez a fizetési hajlandósággal. A magasabb iskolai végzettség inkább növelni szokta az anyagi adakozási hajlandóságot (például Ivanova–Tranter 2008, Vicente–Marques–Reise 2021), de a többi ISSP-ből generált modellekkel összevetve úgy tűnik, a magasabb végzettségűek inkább úgy lennének hajlandóak magasabb árakat és adókat fizetni, hogy az ne hasson ki az életszínvonalukra. Ennek alapján valószínűsíthető, hogy a magasán képzettek jobban asszociáltak a jövedelem esetleges csökkenését az életszínvonalra gyakorolt hatással.

4. táblázat: A környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóság logisztikus regressziós modelljei az ISSP 2020 alapján

Magyarozó változók (referencia kategóriák)	Magasabb árak fizetése (1)		Magasabb adók fizetése (2)		Életszínvonal-csökkenés elfogadása (3)		Kumulált hajlandóság (4)	
	Exp(B) (SE)	AME (SE)	Exp(B) (SE)	AME (SE)	Exp(B) (SE)	AME (SE)	Exp(B) (SE)	AME (SE)
SzD1: életkor	0,999 (0,008)	-0,0 (0,1)	0,988 (0,010)	-0,1 (0,1)	0,977 (0,010)**	-0,2 (0,1)**	0,998 (0,007)	-0,0 (0,1)
SzD2: férfi (nő)	1,316 (0,224)	4,4 (3,6)	1,130 (0,283)	1,2 (2,8)	0,866 (0,288)	-1,4 (2,8)	1,446 (0,215)*	6,5 (3,8)*
SzD3: nappali tagozatos iskolai évek száma	1,118 (0,056)*	1,8 (0,9)*	1,173 (0,071)**	1,6 (0,7)**	0,890 (0,071)	-1,1 (0,7)*	1,128 (0,055)**	2,1 (1,0)**
SzD4: magas jövedelmi szint (alsó 7 jövedelmi decilis)	1,453 (0,244)	6,0 (3,9)	1,623 (0,306)	4,8 (3,0)	2,736 (0,311)***	9,9 (3,0)***	1,921 (0,234)***	11,5 (4,0)***
SzD5: kis- és nagyvárosban élés (vidéken élés)	1,248 (0,259)	3,5 (4,1)	0,775 (0,313)	-2,5 (3,1)	0,685 (0,309)	-3,7 (3,0)	1,004 (0,242)	0,1 (4,3)
TV1: intézményi bizalom	1,327 (0,108)***	4,5 (1,7)***	1,491 (0,143)***	4,0 (1,4)***	1,314 (0,145)*	2,7 (1,4)*	1,232 (0,105)***	3,7 (1,8)**
TV2: személyközi bizalom (nem lehetünk elég óvatosak)	1,770 (0,246)**	9,1 (3,9)**	1,239 (0,311)	2,1 (3,1)	1,987 (0,307)**	6,7 (3,0)**	2,193 (0,240)***	13,8 (4,1)***
TV3: politikai választásokon való részvétel (nem szavazott)	2,414 (0,319)***	14,1 (5,0)***	1,601 (0,384)	4,7 (3,8)	2,112 (0,396)*	7,3 (3,9)*	1,568 (0,274)	7,9 (4,8)*
TV5: materiális értékorientáltság (vegyes és posztmateriális)	0,770 (0,233)	-4,2 (3,7)	0,635 (0,302)	-4,5 (3,0)	0,584 (0,311)*	-5,3 (3,0)*	0,620 (0,226)**	-8,4 (3,9)**
K1: klímadatastosság	1,329 (0,121)**	4,5 (1,9)**	0,995 (0,147)	0,1 (1,5)	1,083 (0,147)	0,8 (1,4)	1,373 (0,116)***	5,6 (2,0)***
K2: környezetetatlátud	1,149 (0,117)	2,2 (1,9)	1,062 (0,149)	0,6 (1,5)	0,971 (0,146)	-0,3 (1,4)	1,112 (0,111)	1,9 (2,0)
K4: gazdasági növekedés természetvédelmi területek csökkentése árán (nem gazdasági növekedés pártí)	3,997 (0,333)***	22,1 (5,0)***	8,874 (0,359)***	21,6 (3,3)***	4,675 (0,372)***	15,1 (3,5)***	7,512 (0,342)***	35,5 (5,3)***
Konstans	0,022 (0,870)***		0,018 (1,077)***		0,626 (1,042)		0,043 (0,825)***	
N	531 (53%)		531 (53%)		531 (53%)		524 (52%)	
Wald-statisztika	129,398***		214,748***		219,253***		76,481***	
Omnibus teszt (χ ²)	64,042		63,139***		53,165***		88,328***	
Hosmer és Lemeshow- teszt	χ ² = 8,220 p = 0,412		χ ² = 8,325 p = 0,402		χ ² = 4,086 p = 0,849		χ ² = 12,778 p = 0,120	
Nagelkerke R ²	0,170		0,206		0,179		0,219	
A modell korrekciója a helyes kategorizálásra	1,7%		0,2%		0,4%		5,9%	

* = p < 0,1; ** = p < 0,05; *** = p < 0,01

Megjegyzés: A paraméterbecsléseknek megfelelő átlagos marginális hatások (AME) százelekben vannak kifejezve, a standard hibák (SE) zárójelben szerepelnek. A szignifikáns értékek félkövérrel jelezve.

A gazdasági növekedés előtérbe helyezése a természetvédelmi területek csökkentése árán változó erős és némiképp meglepő összefüggése mind a négy ISSP modellben megfigyelhető. Tehát egy látszólag környezetvédelem-ellenes attitűd képezi a környezet (monetáris) értékelésének legfontosabb magyarázó változóját. A jelenség vélhetően arra utal, hogy a fizetési hajlandóságot mutató, egyébként környezettudatos válaszadók úgy gondolják, a környezetvédelmi intézkedések árait csak akkor tudják megfizetni, ha ehhez gazdasági növekedés, anyagi biztonság is társul (Marjainé Szerényi–Kocsis, 2018). ISSP-adatokon alapuló kutatásban Sjöstrand (2024) is azt találta, hogy az anyagi biztonság tudata fontos előrejelzője a fizetési hajlandóságnak.

Az ISSP mindegyik modelljében megjelenik a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóság mindkét mért bizalomtípussal és iskolázottsági szinttel való összefüggése, de egyik modellben sem függ szignifikánsan a környezettudatos attitűdöktől. Ez az eredmény ellentmond a szakirodalomban az attitűd–cselekvési diszpozíció mentén bizonyított kapcsolatnak (például Meyer–Liebe 2010, Liebe–Preisendörfer–Meyerhoff 2011), és arra enged következtetni, hogy az általános környezetattitűdök a magasabb költségű cselekvési hajlandóságokra nézve kevésbé döntőek (Diekmann–Preisendörfer 2003). Ambivalens képet mutat a klímatudatosság is, ami csak a magasabb árakra való fizetési hajlandósággal, illetve a kumulált hajlandósággal függ össze. Korábbi kutatásokhoz hasonlóan azt látjuk tehát, hogy a magyarországi lakosság még távoli, kevésbé sürgető gondnak véli az éghajlatváltozást ahhoz, hogy emiatt költségszebb, kevésbé komfortos környezetvédelmi cselekvéseket vállaljon (Jankó et al. 2018).

5. táblázat: A környezetvédelemért való fizetési hajlandóság logisztikus regressziós modellje az EVS 2017 alapján

Magyarázó változók (referencia kategóriák)	EVS Magyarország	
	Exp(B) (SE)	AME (SE)
SzD1: életkor	0,981 (0,004)***	-0,4 (0,1)***
SzD2: férfi (nő)	1,098 (0,143)	2,0 (3,1)
SzD3: formális képzés befejezésének életkora	1,008 (0,009)	0,2 (0,2)
SzD4: magas jövedelmi szint (alsó 7 jövedelmi decilis)	1,377 (0,159)**	6,8 (3,4)**
SzD5: nagyobb településen élés (20 000 lakos alatti település)	1,224 (0,144)	4,3 (3,1)
TV1: intézményi bizalom	0,976 (0,075)	-0,5 (1,6)
TV2: személyközi bizalom (nem lehetünk elég óvatosak)	1,471 (0,156)**	8,2 (3,3)**
TV3: a különböző szintű választásokon való részvétel gyakorisága	1,090 (0,041)**	1,9 (0,9)**
TV4: politikai események követése a médiában	1,038 (0,020)*	0,8 (0,4)*
TV5: materiális értékorientáltság (vegyes és posztmaterialista)	0,566 (0,170)***	-12,2 (3,5)***
K2: környezetattitűd	1,286 (0,077)***	5,4 (1,6)***
K3: a környezetvédelem előnyben részesítése a gazdasági növekedéssel szemben (gazdasági növekedés a prioritás)	1,837 (0,163)***	13,0 (3,4)***
Konstans	0,429 (0,365)**	
N	957 (63,2%)	
Wald-statisztika	30,928***	
Omnibusz teszt (χ^2)	116,908***	
Hosmer és Lemeshow-teszt	$\chi^2 = 10,229$, $p = 0,249$	
Nagelkerke R ²	0,155	
A modell korrekciója a helyes kategorizálásra	8,7%	

* = $p < 0,1$; ** = $p < 0,05$; *** = $p < 0,01$

Megjegyzés. A paraméterbecsléseknek megfelelő átlagos marginális hatások (AME) százalékban vannak kifejezve, a standard hibák (SE) zárójelben szerepelnek. A szignifikáns értékek félkövérrel jelezve.

Az EVS 2017 adatbázisából számolt modellünk (5. táblázat) függő változója a fizetési hajlandóságot a jövedelemből a környezetszennyezés megelőzése érdekében való fizetési hajlandósággént definiálja. Itt azt látjuk, hogy a gazdasági növekedés kontra környezetvédelem változó hatása a legerősebb, viszont az ISSP-ben látott-nál ellenkező módon, vagyis a gazdasági növekedés környezetszennyezés árán való megvalósulása jelentősen csökkenti a fizetési hajlandóságot. A materialista értékorientáció átlagosan 12,16 százalékkal csökkenti a fizetési hajlandóság valószínűségét (hangsúlyosabban, mint az ISSP modellekben). A személyközi bizalom, a politikai aktivitás és a jó anyagi helyzet itt is növeli a fizetési hajlandóság esélyét. Az ISSP-modellekkel ellentétben a környezettudatos attitűdök szignifikánsan növelik, az életkor pedig csökkenti a saját jövedelem egy részéről való lemondásként értelmezett környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóságot. A politikai események gyakori médiakövetése szignifikánsközelit kapcsolatot jelez a fizetési hajlandósággal. Ebben a modellben az iskolázottság és az intézményi bizalom nem mutat szignifikáns összefüggést a fizetési hajlandósággal.

Az ISSP kumulált hajlandóságot mérő modellje igazolja leginkább a szakirodalom alapján felvázolt hipotéziseket. Az ISSP-ben háromféleképpen operacionalizált fizetési hajlandóság-változó és az EVS-ben egy kérdéssel mért fizetési hajlandóság némiképp eltérő magyarázó változói világosan jelzik, hogy a vizsgált jelenség jóval differenciált, és egyáltalán nem mindegy, hogy milyen fizetési scenáriót, fizetési eszközt jelenítünk meg a kérdésben, mert ennek megfelelően változhat meg a környezetvédő politikák monetáris támogatottságának társadalmi bázisa (Marjainé Szerényi 2001, Carson–Flores–Meade 2001).

VI. Következtetések

A vizsgált periódusban (1991–2019) általában véve csökkent a magyarországiak környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandósága. A két vizsgálat alapján körvonalazódó eltérő hajlandósági szintet a módszertani sajátosságokkal magyarázzuk: az ISSP kérdései háromféle fizetési hajlandóságot körvonalaznak, jobban specifikálják a kérdést, mint az EVS igen általános jövedelemfelajánlási kérdése, amely jótékonykodási megnyilvánulásként is felfogható, így vélhetően a szakirodalomban leírt társadalmilag elvárt válaszadás és a jó cselekedetekből fakadó elégedettségérzet is jobban torzítja (Kahneman–Knetsch 1992). Az ISSP-itekek esetében valószínűleg már az első kérdésben (magasabb árak fizetése) megkapják a válaszadók ezt az érzést, így ez is magyarázhatja a későbbi kérdésekben jelentkező alacsonyabb hajlandóságot (Monostori 2007). A fizetési scenáriók jellegzetességei is magyarázhatják az eltérő fizetési hajlandóságokat: a válaszadók legkevésbé a kényszerítő erejű intézkedések következtében hajlandóak fizetni (adók), ezt követi az életszínvonal-csökkenés elfogadása, és leginkább a magasabb árak fizetését fogadják el. Az eredmények alátámasztják korábbi nemzetközi (például Ivanova–Tranter 2008) és

magyarországi (Muth–Weiner–Lakócai 2024) vizsgálatok hasonló következtetéseit a környezetvédő adók népszerűtlenségéről.

A logisztikus regressziós modellek eredményei egyszerre jeleznek hasonlóságokat és különbségeket az eltérő módon operacionalizált függő változókkal való összefüggésekkel. A szakirodalom elméleti modelljéhez legközelebb az ISSP három fizetési hajlandóság-változója mentén kialakított kumulált hajlandóság-változót magyarázó modell áll. Ez alapján azt mondhatjuk el, hogy a gazdasági fejlődés környezetvédelmi területek csökkentése árán való prioritizálása mellett a magasabb iskolázottság és jövedelem, a bizalom különböző formái, a posztmaterialista értékrend és a klímatudatosság magyarázzák a fizetési hajlandóságot. A politikai aktivitás csak lazán kötődik a fizetési hajlandósághoz. Bár alacsonyabb a magyarázóereje, ezeknek az összefüggéseknek a jelentős részét jól replikálja az EVS alapján számított modell is. Fontos különbség viszont, hogy ebben a modellben a gazdasági növekedés környezetvédelemmel szemben való előtérbe helyezése fordított irányú kapcsolatot mutat a fizetési hajlandósággal. Amikor a válaszadóknak az általában vett környezetvédelem és gazdasági növekedés között kell választaniuk (EVS), a gazdasági növekedést preferálók kevésbé hajlandóak odaadni jövedelmük egy részét a környezet védelméért. Ellenben amikor a gazdasági növekedés a természetvédelmi területek csökkentése árán történik, a fizetési hajlandóság valószínűsége jelentősen megnő (ISSP). Ezt a különbséget a gazdaság kontra környezet változók eltérő megfogalmazásával magyarázzuk. Úgy tűnik, hogy a természetvédelmi területek csökkentését a magyarországi lakosság nem tartja egyértelműen környezetkárosítónak, illetve ezt a környezeti jószágot hajlandó lenne feladni a gazdasági növekedés érdekében, ezzel is segítve azt az anyagi biztonságot, amely lehetővé teszi a monetáris források biztosítását egy tágabban vett környezetvédelemre. Az EVS-modellben – az ISSP-modellekkel ellentétben – a környezettudatos attitűdök is szignifikánsan növelik, az életkor pedig csökkenti a fizetési hajlandóságot, a posztmaterális értékorientáltságnak és politikai aktivitásnak hangsúlyosabb a szerepe.

Amennyiben részleteiben nézzük a fizetési hajlandóság egyes ISSP-ben mért dimenzióit, azt látjuk, hogy az összefüggések sokkal differenciáltabb képet nyújtanak. A magas jövedelem az életszínvonal-csökkenés elfogadására, a magasabb iskolázottság a magasabb adók, a politikai aktivitás a magasabb árak fizetésére hajlamosít szignifikánsan. A személyközi bizalom az adófizetés esetében nem fontos; az intézményi bizalom és gazdasági növekedés természetvédelmi területek csökkentése árán való prioritizálása mindegyik modellben szignifikánsan magyaráz.

A feltételes értekelés módszerét egymással ellentétes célok egyidejű megvalósításának vizsgálatára is alkalmazzák, hogy megbecsüljék bizonyos célok feladására vonatkozó hajlandóságot (Marjainé Szerényi 2001). Jelen esetben a környezetvédelem anyagi támogatása nem egy bármilyen áron történő szituáció, hanem olyan feltételes dízpozíció, amire csak akkor hajlandóak a válaszadók, ha az ehhez szükséges forrásaik is biztosítottak. Erre utal az is, hogy az öt modellből három esetben a jobb

anyagi helyzet növeli a fizetési hajlandóságot. Viszont, amint korábban is jeleztük, egyáltalán nem mindegy, hogyan méri a gazdaság kontra környezet közti választást, a válaszadók vélhetően „csak” a környezet bizonyos aspektusait áldoznák fel a gazdasági fejlődés érdekében.

A klímaváltozással kapcsolatos attitűdök függő változókkal való kapcsolata ambivalens jelenséget mutat. A magasabb adók fizetésével és az életszínvonal-csökkenés elfogadásával a klímatudatos attitűdök nem jeleznek szignifikáns összefüggést. A magasabb árak fizetését ellenben szignifikánsan befolyásolja az éghajlatváltozás negatív hatásainak lehetőségével mért klímatudatosság. Az éghajlatprobléma tehát még mindig túlságosan távoli és elvont ahhoz, hogy a magyarországi válaszadókat konzisztens módon magasabb költségű cselekvésekre bírja (Bodor–Varjú–Grünhut 2020).

Kutatásunk egy komplex képet tár tehát fel a fizetési scenáriók elfogadási hajlandóságáról, hangsúlyozza a feltételes értékelés különböző mérési módszerekkel, kérdésekkel történő operacionálisálásának jelentőségét, illetve a mérések időbeni összehasonlításának fontosságát (Carson–Flores–Meade 2001, Marjainé Szerényi 2001). Ugyanakkor az eredmények egyértelműen mutatják, hogy a környezet monetáris értékelése nemcsak egy elit státuszt feltételez (Schneider–Medgyesi 2020), hanem olyan kollektív cselekvési diszpozíciót képez, amelyre nézve a bizalom különböző formái is döntő fontosságúak (Marbuah 2019, Davidovic–Harring 2020).

A környezetvédelem monetáris értékelése gazdasági fejlődést is feltételez, amihez a válaszadók adott esetben a védett területek gazdasági céllal történő feladását is elfogadják. Kérdéses, hogy a jelen inflációval, gazdasági válsággal sújtott kontextusában hogyan alakulnak a továbbiakban a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóságok, ezért a téma jövőbeni vizsgálatát, illetve a környezetvédelemért való tényleges cselekvések vizsgálatának fontosságát hangsúlyozzuk. Utóbbira azért is szükség van, hogy a fizetési hajlandóság-vizsgálatok elméleti, hipotetikus voltán túl is körvonalazni tudjuk a környezetvédő intézkedések társadalmi támogatottságát.

Elemzésünk a környezetvédelemmel kapcsolatos fizetési hajlandóság trendjének és befolyásoló tényezőinek szociológiai látleletét képezi, a környezeti szakpolitikákra nézve vizsgálatunk csupán előrejelző funkcióval rendelkezik, annál is inkább, mivel a vizsgált változók elvi, igen általánosan értelmezett fizetési helyzeteket írnak le. Vizsgálatunk a magyarázó változók viszonylag szűk körére vonatkozik, és nem tartalmazza azokat az igen fontos makroszintű változókat (a gazdasági jólét, a kormányzás minősége, a környezet állapota stb.), amelyek a kérdésre nézve fontosak lehetnek. A szakpolitikai döntésekben a konkrét fizetési hajlandóságot vizsgáló kérdéseket javasoljuk, amelyekben precízen fogalmazzák meg a szóban forgó környezeti jószágot és a fizetési scenáriót, illetve figyelembe veszik a fizetési hajlandóság befolyásolására alkalmas makroszintű-kontextusokat is.

Irodalom

- Ajzen, I. (1985): From intentions to action: A Theory of Planned Behavior. In Kuhl, J. – Beckmann, J. (eds.): *Action-Control: From Cognition to Behavior*. Heidelberg: Springer-Verlag, 11–39.
- Ajzen, I. – Driver, B. L. (1992): Contingent value measurement: On the nature and meaning of willingness to pay. *Journal of Consumer Psychology*, 1(4): 297–316. [https://doi.org/10.1016/S1057-7408\(08\)80057-5](https://doi.org/10.1016/S1057-7408(08)80057-5)
- Andreoni, J. (1990): Impure altruism and donations to public goods: A theory of warm-glow giving. *The Economic Journal*, 100(401): 464–477. <https://doi.org/10.2307/2234133>
- Bartus, T. (2003): Logisztikus regressziós eredmények értelmezése. *Statisztikai Szemle*, 81(4): 328–347. https://www.ksh.hu/statszemle_archive/2003/2003_04/2003_04_328.pdf
- Bartus, T. – Kisfalusi, D. – Koltai, J. (2019): Logisztikus regressziós együtthatók összehasonlítása. *Statisztikai Szemle*, 97(3): 221–240. <https://doi.org/10.20311/stat2019.3.hu0221>
- Baumgärtner, S. – Drupp, M. A. – Meya, J. N. – Munz, J. M. – Quaas, M. F. (2017): Income inequality and willingness to pay for public environmental goods. *Journal of Environmental Economics and Management*, 85: 35–61. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2017.04.005>
- Bodor, Á. – Varjú, V. – Grünhut, Z. (2020): The effect of trust on the various dimensions of climate change attitudes. *Sustainability*, 12: 10200. <https://doi.org/10.3390/su122310200>
- CAF (Charities Aid Foundation) (2022): *World Giving Index 2022*. https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/caf_world_giving_index_2022_210922-final.pdf
- Carson, R. T. – Flores, N. E. – Meade, N. (2001): Contingent valuation. Controversies and evidence. *Environmental & Resource Economics*, 19(2): 173–210. <https://doi.org/10.1023/A:1011128332243>
- Cotta, B. – Memoli, V. (2020): Do environmental preferences in wealthy nations persist in times of crisis? The European environmental attitudes (2008–2017). *Italian Political Science Review*, 50:1–16. <https://doi.org/10.1017/ipo.2019.3>
- Davidovic, D. – Harring, N. (2020): Exploring the cross-national variation in public support for climate policies in Europe: the role of quality of government and trust. *Energy Resource & Social Science*, 70: 101785. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101785>
- Diamond, P. A. – Hausman, J. A. (1994): Contingent Valuation: Is some number better than no number? *Journal of Economic Perspectives*, 8(4): 45–64. <https://doi.org/10.1257/jep.8.4.45>

- Diekmann, A. – Preisendörfer, P. (2003): Green and greenback: The behavioral effects of environmental attitudes in low-cost and high-cost situations. *Rationality and Society*, 15(4), 441–472. <https://doi.org/10.1177/1043463103154002>
- Dienes, C. (2015): Actions and intentions to pay for climate change mitigation. Environmental concern and the role of economic factors. *Ecological Economics*, 109: 122–129. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2014.11.012>
- EVS (2022a): *European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017) – Sensitive Data*. GESIS, Cologne. ZA7501 Data file Version 2.0.0. <https://doi.org/10.4232/1.13898>
- EVS (2022b): *EVS Trend File 1981-2017*. GESIS, Cologne. ZA7503 Data file Version 3.0.0. <https://doi.org/10.4232/1.14021>
- EVS–GESIS (2022): *European Values Study (EVS) 2017 Method Report*. GESIS Papers 07, GESIS – Leibniz-Institut für Sozialwissenschaften, Köln, GESIS Data Archive, Cologne. ZA7500, ZA7501 and ZA7502. <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/79215>
- Franzen, A. – Meyer, R. (2010): Environmental attitudes in cross-national perspective: a multilevel analysis of the ISSP 1993 and 2000. *European Sociological Review*, 26(2): 219–234. <https://doi.org/10.1093/esr/jcp018>
- Franzen, A. – Vogl, D. (2012): Acquiescence and the willingness to pay for environmental protection. A comparison of the ISSP, WVS and EVS. *Social Science Quarterly*, 94(3): 637–659. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6237.2012.00903.x>
- Franzen, A. – Vogl, D. (2013): Two decades of measuring environmental attitudes: A comparative analysis of 33 countries. *Global Environmental Change*, 23(5): 1001–1008. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2013.03.009>
- Haab, T. – Lewis, L. – Whitehead, J. (2020): State of the art of contingent valuation. *Oxford Research Encyclopedia of Environmental Science*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199389414.013.450>
- Hanemann, M. (1994): Valuing the environment through contingent valuation. *Journal of Economic Perspectives*, 8(4): 19–43. <https://doi.org/10.1257/jep.8.4.19>
- Hausman, J. (2012): Contingent Valuation: From dubious to hopeless. *Journal of Economic Perspectives*, 26(4): 43–56. <http://dx.doi.org/10.2307/23290279>
- Hoerber, T. – Kurze, K. – Kuenzer, J. (2021): Towards ego-ecology? Populist environmental agendas and the sustainability transition in Europe. *The International Spectator*, 56(3): 41–55. <https://doi.org/10.1080/03932729.2021.1956718>
- Inglehart, R. (1995): Public support for environmental protection: Objective problems and subjective values in 43 societies. *Political Science & Politics*, 28(1): 57–72. <https://doi.org/10.2307/420583>
- Israel, D. – Levinson, A. (2004): Willingness to pay for environmental quality: Testable empirical implications of the growth and environment literature. *Contributions in Economic Analysis & Policy*, 3(1): 1–29. <https://doi.org/10.2202/1538-0645.1254>
- ISSP Research Group (2024): *International Social Survey Programme: Environment I-IV Cumulation*. GESIS, Cologne. ZA8793 Data file Version 1.0.0. <https://doi.org/10.4232/1.14332>

- Ivanova, G. – Tranter, B. (2008): Paying for environmental protection in a cross-national perspective. *Australian Journal of Political Science*, 43(2): 169–188. <https://doi.org/10.1080/10361140802035705>
- Jankó, F. – Bertalan, L. – Hoschek, M. – Komornoki, K. – Németh, N. – Papp-Vancsó, J. (2018): Perception, understanding, and action: attitudes of climate change in the Hungarian population. *Hungarian Geographical Bulletin*, 67(2), 159–171. <https://doi.org/10.15201/hungeobull.67.2.4>
- Kahneman, D. – Knetsch, J. L. (1992): Valuing public goods. The purchase of moral satisfaction. *Journal of Environmental Economics and Management*, 25(1): 57–70. [https://doi.org/10.1016/0095-0696\(92\)90019-S](https://doi.org/10.1016/0095-0696(92)90019-S)
- Kalistová, A. – Huttmanová, E. (2020): Attitudes to climate change from the perspective of the Czech Republic, Hungary and Poland. *Individual & Society*, 23(4): 32–56. <http://dx.doi.org/10.31577/cas.2020.04.579>
- Kenny, J. (2018): Environmental protection preferences under strain: an analysis of the impact of changing individual perceptions of economic and financial conditions on environmental public opinion during economic crisis. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 28(1): 105–124. <https://doi.org/10.1080/17457289.2017.1395884>
- Kiss, E. – Balla, D. – Kovács, A. D. (2022): Characteristics of climate concern. Attitudes and personal actions. A case study of Hungarian settlements. *Sustainability*, 14, 5138. <https://doi.org/10.3390/su14095138>
- Kollmann, A. – Reichl, J. (2015): How trust in governments influences the acceptance of environmental taxes. In Schneider, F. – Kollmann, A. – Reichl, J. (eds.): *Political Economy and Instruments of Environmental Politics*. New York: MIT Press, 53–70. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262029247.003.0004>
- Kotchen, M. J. – Reiling, S. D. (2000): Environmental attitudes, motivations, and contingent valuation of nonuse values: a case study involving endangered species. *Ecological Economics*, 32(1): 93–107. [https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(99\)00069-5](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(99)00069-5)
- Kulin, J. – Johansson Sevä, I. (2021): Quality of government and the relationship between environmental concern and pro-environmental behavior: a cross-national study. *Environmental Politics*, 30(5): 727–752. <https://doi.org/10.1080/09644016.2020.1809160>
- Lee, A.-R. – Norris, J. A. (2000): Attitudes towards environmental issues in East Europe. *International Journal of Public Opinion Research*, 12(4): 372–397. <https://doi.org/10.1093/ijpor/12.4.372>
- Liebe, U. – Preisendörfer, P. – Meyerhoff, J. (2011): To pay or not to pay: Competing theories to explain individuals' willingness to pay for public environmental goods. *Environment & Behavior*, 43(1): 106–130. <https://doi.org/10.1177/0013916509346229>

- Marbuah, G. (2019): Is willingness to contribute for environmental protection in Sweden affected by social capital? *Environmental Economics and Policy Studies*, 21(3): 451–475. <https://doi.org/10.1007/s10018-019-00238-6>
- Marjainé Szerényi, Zs. (2001): A természeti erőforrások pénzbeli értékelése. *Közgazdasági Szemle*, 48: 114–129. <https://econpapers.repec.org/RePEc:ksa:szemle:372>
- Marjainé Szerényi, Zs. – Csutora, M. – Harangozó, G. – Krajnyik, Zs. – Kontár, R. – Nagypál, N. (2005): *A természetvédelemben alkalmazható közgazdasági értékelési módszerek*. Budapest: A KvVM Természetvédelmi Hivatalának tanulmánykötete.
- Marjainé Szerényi, Zs. – Kocsis, T. (2018): Gazdag szegények. Időráfordítási hajlandóság a környezeti javak értékelésében. *Közgazdasági Szemle*, 65: 1154–1171. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2018.11.1154>
- Meyer, R. – Liebe, U. (2010): Are the affluent prepared to pay for the planet? Explaining willingness to pay for public and quasi-private environmental goods in Switzerland. *Population and Environment*, 32(1): 42–65. <https://doi.org/10.1007/s11111-010-0116-y>
- Monostori, K. (2007): A feltételes értékelés módszertan jelentősége a környezettudatosság mérésénél. *Marketing & Menedzsment*, 6: 13–23. <https://journals-test.lib.pte.hu/index.php/mm/article/view/1174>
- Muth, D. – Weiner, C. – Lakócai, C. (2024): Public support and willingness to pay for a carbon tax in Hungary: can revenue recycling make a difference? *Energy, Sustainability and Society*, 14(30). <https://doi.org/10.1186/s13705-024-00463-2>
- Nawrotzki, R. J. (2012): The politics of environmental concern: A cross-national analysis. *Organizations&Environment*, 25(3): 286–307. <https://doi.org/10.1177/1086026612456535>
- Neumayer, E. (2004): The environment, left-wing political orientation and ecological economics. *Ecological Economics*, 51(3–4): 167–175. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2004.06.006>
- Nistor, L. (2013): Willingness to pay for climate friendly energy in Romania. A sociological approach. *Sociologia – Slovak Sociological Review*, 45 (6): 566–588. <https://www.sav.sk/journals/uploads/01091248Nistor%20OK.pdf>
- Saari, U. A. – Damberg, S. – Frömbling, L. – Ringle, C. M. (2021): Sustainable consumption behavior of Europeans: the influence of environmental knowledge and risk perception on environmental concern and behavioral intention. *Ecological Economics*, 189: 107155. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.107155>
- Schneider, M. – Medgyesi, M. (2020): Környezettel és környezetvédelemmel kapcsolatos lakossági attitűdök változása Magyarországon. In Kolosi, T. – Szelényi, I. – Tóth, I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2020*. Budapest: Társki, 500–521. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2020.22>
- Sjöstrand, S. (2024): Social and environmental protection: the effects of social insurance generosity of the acceptance of material sacrifices for the sake of environmental protection. *Journal of Social Policy*, 1–21. <https://doi.org/10.1017/S004727942300065X>

- Streimikiene, D. – Balezentis, T. – Aisauskaite-Seskiene, I. – Stankuniene, G. – Simanaviciene, Z. (2019): A review of willingness to pay for climate change mitigation in the energy sector. *Energies*, 12: 1481. <https://doi.org/10.3390/en12081481>
- Taniguchi, H. – Marshall, G. A. (2018): Trust, political orientation, and environmental behavior. *Environmental Politics*, 27(3), 385–410. <https://doi.org/10.1080/09644016.2018.1425275>
- Todor, A. (2018): Willing to pay to save the planet? Evaluating support for increased spending on sustainable development and environmentally friendly policies in five countries. *PLOS One*, 13(11): e0207862. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0207862>
- Vicente, P. – Marques, C. – Reise, E. (2021): Willingness to pay for environmental quality: the effects of pro-environmental behaviour, perceived behaviour control, environmental activism and education level. *Sage Open*, 11(4). <https://doi.org/10.1177/21582440211025256>
- Weiner, Cs. – Muth, D. – Lakócai, Cs. (2023): A szén-dioxid-kibocsátást terhelő adó társadalmi elfogadottsága és a fizetési hajlandóság alakulása Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 70: 1097–1107. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2023.10.1077>
- Whitehead, J. C. – Haab, T. C. (2013): Contingent valuation method. In Shogren, J. (ed.): *Encyclopedia of Energy, Natural Resource and Environmental Economics*. London: Elsevier, 334–342. <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-375067-9.00004-8>
- Yettel (2023): Only 4 out of 10 Hungarians give to charity at Christmas, but who are the most popular beneficiaries? December 12. <https://en.yettel.hu/press/press-release/only-4-out-of-10-hungarians-give-to-charity-at-christmas-but-who-are-the-most-popular-beneficiaries>

Mellékletek

M1. táblázat: Az exploratív faktorelemzés eredményei az intézményekbe vetett bizalom (TV1) mérésére*

Kutatás	Faktor	Mért változók	Faktorsúlyok	Kommunalitás	Variancia (%)	Cronbach's alpha
ISSP	Intézményi bizalom	Parlamentbe vetett bizalom (Q5d)	0,844	0,713	60%	0,765
		Üzleti életbe és iparba vetett bizalom (Q5c)	0,839	0,705		
		Hírmédiába vetett bizalom (Q5b)	0,823	0,678		
		Egyetemi kutatóközpontokba vetett bizalom (Q5a)	0,554	0,307		
Összesen	1	4			60%	
EVS	Intézményi bizalom	Parlamentbe vetett bizalom (Q38G)	0,836	0,699	51%	0,799
		Kormányba vetett bizalom (Q38Q)	0,824	0,679		
		Politikai pártokba vetett bizalom (Q38P)	0,728	0,530		
		Az oktatási rendszerbe vetett bizalom (Q38C)	0,694	0,482		
		Médiába vetett bizalom (Q38D)	0,625	0,391		
		Egyházba vetett bizalom (Q38A)	0,543	0,295		
Összesen	1	6			51%	

* A főkomponens-elemzés Bartlett-tesztje szignifikáns, a KMO értéke mindkét mintában 0,7-nél magasabb.

M2. táblázat: Az exploratív faktorelemzés eredményei a klímatudatosság (K1) mérésére*

Kutatás	Faktor	Mért változók	Faktorsúlyok	Kommunalitás	Variancia (%)	Cronbach's alpha
ISSP	Klímatudatosság	Klímaszkepticizmus (Q8)	0,628	0,395	67%	0,725
		A klímaváltozás világra gyakorolt hatásának értékelése (Q9a) FORDÍTOTT	0,898	0,807		
		A klímaváltozás Magyarországra gyakorolt hatásának értékelése (Q9b) FORDÍTOTT	0,901	0,812		
Összesen	1	3			52%	

* A főkomponens-elemzés Bartlett-tesztje szignifikáns, a KMO értéke 0,59-nél magasabb. Minél nagyobb a faktorváltozó értéke, annál klímatudatosabb (negatívabb klímahatásokat érzékel és inkább emberi, mint természetes tényezőt lát okként).

M3. táblázat: Az exploratív faktorelemzés eredményei a környezettudatos attitűd (K2) mérésére*

Kutatás	Faktor	Mért változók	Faktor-súlyok	Kommunalitás	Variancia (%)	Cronbach's alpha
ISSP	Környezetattitűd	Nincs értelme, ha mások nem teszik ugyanezt (Q12d)	0,774	0,600	52%	0,689
		A környezetre vonatkozó számos állítás eltúlzott (Q12e)	0,769	0,592		
		Vannak fontosabb dolgok is, mint a környezet védelme (Q12c)	0,672	0,452		
		Túl nehéz sokat tenni a környezetért (Q12a)	0,659	0,434		
Összesen	1	4			52%	
EVS	Környezetattitűd	Nincs értelme, ha mások nem teszik ugyanezt (Q56d)	0,807	0,651	52%	0,690
		A környezetre vonatkozó számos állítás eltúlzott (Q56e)	0,729	0,532		
		Vannak fontosabb dolgok is, mint a környezet védelme (Q56c)	0,692	0,479		
		Túl nehéz sokat tenni a környezetért (Q56b)	0,652	0,426		
Összesen	1	4			52%	

* A főkomponens-elemzés Bartlett tesztje szignifikáns és a KMO értéke mindkét mintában 0,7-nél magasabb.

A környezettudatosság, a gondoskodásetika és a nemekkel kapcsolatos attitűdök összefüggései

Correlations of Ethics of Care, Environmental Responsibility and Gender Norms

Acsády Judit¹ – Brys Zoltán²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.17203>

Beérkezés: 2024. 09. 23.

Átdolgozott változat beérkezése: 2024. 11. 18.

Elfogadás: 2024. 12. 04.

Összefoglaló: A tanulmány kapcsolódik a fenntarthatóság tárgyában folyó társadalomtudományi kutatásokhoz. Keresi ugyanis azoknak az attitűdöknek a gyökereit, amelyek rávilágíthatnak annak a hátterére, hogy az emberek miért döntenek fenntarthatóbb fogyasztási gyakorlatok mellett. Azokat a kapcsolatokat keressük, amelyek magukban foglalják a természet iránt érzett felelősség, a környezettudatosság – beleértve az éghajlatváltozással kapcsolatos tudatosságot –, a gondoskodás etikáját és a nemek közötti egyenlőségre vonatkozó értékeket. Az elemzés adatai a HUN-REN TK Szociológiai Intézetben Fenntartható fogyasztási mintázatok, viselkedési stratégiák és tudáshasználat a magyar társadalomban című NKFIH-pályázat keretében felvett keresztmetszeti felmérésből származnak. Penalizált, lineáris LASSO-regresszió alkalmazásával vizsgáltuk a természet iránt érzett felelősséggel asszociatív kapcsolatba állítható változókat. Megállapítottuk, hogy a hazai szakirodalomban eddig fel nem tárt összefüggés van a gondoskodói etika, a nemek egyenlőségtudatos értelmezése és a környezettudatosság között. A közölt adatok nemzetközi összehasonlíthatóságának lehetőségeire is kitérünk.

Kulcsszavak: természet iránt érzett felelősség, társas gondoskodói etika, genderattitűd, nemi egyenlőség, LASSO-regresszió

Abstract: This study is connected to sustainability studies in the way that it explores the roots of attitudes of environmental concerns and examines the reasons why people choose more sustainable consumption practices. More precisely we seek for those correlations that embrace environmental concerns, including climate change consciousness and the ethics of care and the values concerning gender relations. The data for the analysis are taken from a cross-sectional survey conducted in the framework of the NKFIH project, called Sustainable Consumption Patterns, Behavioural Strategies and Knowledge Use in Hungarian Society, at the HUN-REN TK Institute of Sociology. Penalized linear LASSO regression was used to examine the variables associated with responsibility towards nature. Our

1 HUN-REN TK Szociológiai Intézet, e-mail: acsady.judit@tk.hun-ren.hu

2 HUN-REN TK Szociológiai Intézet, e-mail: brys.zoltan@tk.hun-ren.hu

results confirmed that there was a relationship between caring ethics, the values of gender-equality and environmental concerns which has not been studied in this way earlier on data of Hungarian society. We also discuss the potential for international comparability of the reported data.

Keywords: environmental responsibility, ethics of care, gender attitude, gender equality, LASSO regression

Bevezetés: a fenntarthatóság társadalmi vonatkozásai

A világ közvéleménye előtt már évtizedekkel ezelőtt ismertté váltak a jelenlegi, az erőforrásokat felélő gazdasági termelési mód és a fogyasztás pazarló mintázatainak fenntarthatatlanságára vonatkozó kutatási eredmények és előrejelzések. 1972-ben tették közé az MIT kutatói a Római Klub felkérésére írt jelentésüket, *A növekedés határait* (az angol eredeti mű: Meadows et al. 1972). A széles körben ismert könyvben még optimista jóslatokat fogalmaznak meg arról, hogy az emberiség miként lesz képes változtatni a trendeken új megközelítésekkel, új gazdasági stratégiákkal, innovatív technológiával, megújuló értékrenddel és fogyasztási mintázatokkal, kisebb ökológiai lábnyomot hagyni, elkerülni azt a pontot, amikor a túlfogyasztás visszafordíthatatlanná válik, és egy globális krízissé teljesedik ki. Évtizedek múlva újra kiadott és újabb előrejelzéseket kiszámító jelentéseikben a szerzők már egyre kevésbé fogalmaznak bizakodóan, mintha a nemzetközi törekvések, egyezmények, mozgalmak, figyelemfelkeltő akciók és kutatók sokaságának munkája a témában nem tudna elérni megfelelő hatást a gazdasági érdekekkel vagy a megszokott (pazarló) fogyasztási sémákkal szemben (Meadows–Randers–Meadows 2005: 9–11).

A jelenség, amellyel mostanra minden társadalomnak, továbbá a gazdasági és politikai vezetőknek helyi és globális szinten szembesülnie kell, egy komplex krízishelyzet. Ez elsősorban azzal függ össze, hogy az ipari termelés bővüléséhez világmértékben egyre nagyobb és nagyobb mennyiségű nyersanyag előállítására volt szükség a modernizáció és az ipari forradalom kezdeteitől. Természetesen ennek mintázatai időben és régióként változóak. Mostanra, a 21. század első negyedére tehát elmondható, hogy a nyersanyagok bányászata, a Föld erőforrásainak mértéktelen kizsákmányolása előidézője az ökológiai válságnak. Ennek része a klímakatasztrófa (amely megjelenik a hőmérséklet emelkedésében, váratlan ingadozásában, a szélsőségesebbé váló időjárási jelenségekben), továbbá a környezetszennyezés, az élőhelyek pusztulása, fajok kihalása, a biodiverzitás csökkenése. A klímaválság a társadalmakra is hatással van: adaptáció hiányában az egészségkárosodás mellett egyes régiók élhetetlenné válása, a mezőgazdasági termelés feltételeinek ellehetetlenülésével, az ivóvíz eltűnésével, elsvatagosodással. Mindennek következtében a regionális különbségek és a társadalmi rétegek közötti egyenlőtlenségek növekedésének veszélye is fennáll (Meadows–Randers–Meadows 2005: 12).

Elmondhatjuk tehát, hogy a környezeti kihívások felismerése, az erőforrások végeességéről való számítások és az ezekről való ismeretek terjedése a társadalmi

nyilvánosság különböző terein már az 1960-as évek végén elkezdődött. Ismertté kezdett válni, hogy az előrejelzések szerint az emberiség meg fogja haladni a Föld teherbíró képességét a túlfogyasztás következtében, valamint egyre inkább tudatosodott az is, hogy a globális mértékű ökológiai katasztrófa okai mögött a jelenlegi technológiákat alkalmazó gazdasági rendszerek működése áll (Boda 2004: 5). Ezért egyre nyilvánvalóbbá válik a társadalmi működésmódok változásának szükségessége is. Minderre a tudományos munkák mellett az ökológiai társadalmi mozgalmak is felhívják a figyelmet, így a kollektív cselekvés legkülönbözőbb formáinak kiemelt jelentősége lesz, akár az új életformát kereső kistelepülések, biogazdálkodási módok, kis közösségi termelési és energiafogyasztási kísérletek amellet, hogy érvényre jussonak a nemzetközi egyezmények, amelyeket az ENSZ-közgyűlésen megfogalmazott „Közös jövőnk” elnevezésű dekrétum tartalmazott (Boda 2004: 43).

A társadalomkutatás amellet, hogy felméri a klímaváltozással kapcsolatos attitűdök és azok változásait (Bodor et al. 2024), felhívhatja a figyelmet arra az ellentmondásra is, amelyet a már megismert válságjelenségek okainak feltárása és, a károkat okozó viselkedésminták és termelési módok további gyakorlata jelent, vagyis a „klímaparadoxonra” (Antal 2015). *„Szomorú tény – fogalmazzák meg immár borúlátóan A növekedés határai című kötet szerzői az újabb számításaik közzétételekor –, hogy az emberiség az elmúlt harminc évet haszontalanul vitákkal és a globális ökológiai kihívásokra reagáló jóindulatú, de nem igazán elkötelezett akciókkal fecsérelte el. Nincs még egy másik harminc évünk, amit elherdálhatnánk. Sok mindennek kell ahhoz változnia, hogy a túllövést ne összeomlás kövesse a 21. század során”* (Meadows–Randers–Meadows 2005: 16).

Egyre szükségesebbé válik tehát annak a további vizsgálata, hogy a környezeti teherbíróképességet figyelmen kívül hagyó gazdasági termelési mód gyakorlata, a fogyasztás eddigi trendjeivel szemben a már megjelenő környezettudatosság szempontjai és a környezetért vállalt felelősségvállalási szándék hogyan érvényesíthető. Felmerül továbbá az is, vajon behatárolható-e a felelősség kérdése, vagyis mely ágensok „okozzák” a klímaváltozást, ki a felelős az esetleges rossz döntésekért, káros gyakorlatok fenntartásáért. Milyen felelősség terheli a fejlett országok vezetőit (Boda 2004: 87), miként értelmezhető a felelősség és a felelősségvállalás az egyének szintjén? Vizsgálatunk ezen utóbbi szempont feltárásához kíván hozzájárulni azzal, hogy új összefüggéseket keres a környezettudatosságot és a felelős cselekvést meghatározó tényezők között. A vizsgálatunkba vont két változó az egalitárius genderattitűd (ez alatt azt a nézetet értve, amely értéként tételezi a nemek egyenjogúságát) és a társas gondoskodói etika (mások szükségleteit felismerő felelős álláspont és cselekvő gondoskodás). A változók további jellegzetességeit részletesebben az adatelemzésnél tárgyaljuk, mint ahogy kitérünk a Riley E. Dunlap és Robert Emmet Jones szerzőpáros tanulmányában (2002) tárgyalt környezettudatosság fogalmának körülírására is. Tanulmányunk rámutat azokra az új szempontokra, amelyek az attitűdök és értékek irányát befolyásolhatják. Az új szemléletnek, a normák és értékek változásának ugyanis hatalmas jelentősége van a globális ökológiai válságból való kiutak megtalá-

lásában, amelyre számos területen egyre nagyobb figyelem fordul, így többek között a társadalomelmélet, a politológia, a filozófia és a humánökológia terén (Boda 2004: 235; Grandpierre 2024: 9; Lányi 1999; Takács-Sánta 2024; Antal 2019).

Fenntarthatóság és társadalmi nem kérdéseinek áttekintése

A globális ökológiai válságból való kilábalás szempontjai megjelennek olyan szakpolitikai dokumentumokban is, mint például az ENSZ-közgyűlés által 2015-ben elfogadott határozat, amelyben definiálták a fenntarthatóság feltételeit (UN 2015). A dokumentum sokat hivatkozott része az úgy nevezett SDG, a *Sustainable Development Goals*, vagyis a *Fenntartható fejlődési célok* (UN 2015: 13–27). Az itt megfogalmazott, 2030-ig megcélzott 17 főbb cselekvési terület közül az ötödik a társadalmi nemek szempontja, (UN 2015: 14, 18), kapcsolódva minden társadalmi egyenlőtlenség kiküszöbölésének elvéhez. Az ENSZ-célkitűzések társadalmi víziójában ugyanis a nemek egyenlőségét nem pusztán alapvető emberi jogként tételezik, hanem úgy, mint ami szükséges alapja egy békés, jóléti és fenntartható világnak (UN 2015: 4). Ezzel kapcsolatban számos lényegbevágó problémakör fogalmazódik meg a társadalomkutatók számára. A legjellegzetesebb kérdéscsoportokra e területen jelentős mértékben hatottak az ökofeminista irányzat szempontjai. Számunkra itt a mozgalom jellemzése helyett inkább az fontos, hogy rámutassunk: az ökofeminista társadalomkritika elméleti megfontolásai a patriarchális rendszer és termelési mód, valamint a természettel való viszony és a nők elnyomása közötti kapcsolat elemzésével új megközelítések alkalmazását tette lehetővé a társadalomkutatásban (Warren 1990). Így jelennek meg például a kortárs kutatásokban a kérdések, hogy miként függ össze a fenntarthatóság, a klímavédelem, a környezettudatosság kérdései a nők és férfiak társadalmi helyzetével. Milyen mértékben vesznek részt a nők a döntéshozatali folyamatok három szintjén: a politikai életben, a civil társadalomban, illetve a háztartási fogyasztás és felelősségvállalás mindennapi gyakorlatában? Különbözik-e a nők és a férfiak sebezhetősége, az éghajlatváltozással és a környezeti katasztrófákkal szembeni ellenálló képessége? Milyen jellegzetes eltérő mintázatok figyelhetők meg a nők és férfiak gazdasági, politikai szerepvállalásáról, értékrendjéről, mindennapi fogyasztási szokásairól, részvételükről és szerepvállalásukról az ökológia mozgalmakban, a fenntartható fogyasztást célzó kezdeményezésekben? Ezekhez a tágabb kérdéskörökhöz kapcsolódik elemzésünk. Közlebről azt fogjuk vizsgálni, hogy miként befolyásolják a különböző értékrendszerek (tradicionalista vagy egalitárius nemi nézetek), a gondoskodás-etika aspektusai a férfiak és nők környezettudatosságát és felelősségvállalását.

Meghatározó jelentőségű Karen J. Warren sokat hivatkozott tanulmánya (1990) mellett egy másik klasszikussá váló korai publikáció, amely témánk szempontjából is releváns szempontokat tárgyal, és amelyben az ökofeminizmus és a gondoskodás-etika szempontjainak összeegyeztethetőséget vizsgálja a szerző (King 1991). Ezek a kérdések jelennek meg a fenntarthatósági és környezetszociológiai (*environmental*

sociology) területeken belül a fogyasztási szokások, a környezettudatosság iránti fogékonyság és a társadalmi nemek összefüggéseit elemző tanulmányok esetében is mind a külföldi, mind a hazai szakirodalomban (lásd például: Kennedy–Kmec 2018: 1; Nagy et al. 2012). Van-e jellegzetes különbség a férfiak és nők attitűdjei között ezen a téren, és mennyire meghatározó a nemek szerepe a vélemények, az attitűdök és a háztartási fogyasztási szokások kialakításában?

A korábbi szakirodalmi megállapítások közül válogatva elmondhatjuk: nem igazolódott, hogy a nemeknek jelentős hatása lenne ebben a kérdésben. Az Egyesült Államokban a 2000-es években hat olyan Gallup-felmérés készült, amely a nemek közötti környezetvédelmi aggodalmak különbségeit magyarázó elméleti érveket vizsgálta. Faktorelemzés és strukturális egyenletmodellezés segítségével a nem és más kulcsfontosságú változók közvetlen és közvetett hatását nézték a környezeti aggodalom két tényezőjére: a környezet okozta egészségi problémák miatti aggodalomra és a globális környezeti problémák miatti aggodalomra. Megállapították, hogy gyengén támasztható alá az a várakozás, miszerint a nők jobban aggódnak a környezet okozta egészségi problémák miatt, mint a férfiak. Eredményeik nem támasztották alá azokat az érveket sem, amelyek szerint a férfiak és a nők eltérő társadalmi szerepvállalása a nemek közötti különbségeket magyarázza a környezeti aggodalom erősségében (Xiao–McCright 2012).

A nemzetközi környezetszociológia és fenntarthatósági vizsgálatok körében hasonló következtetésre jutottak a nemek hatásának elemzésében az ökológiai attitűdökre és a fenntartható fogyasztási szokásokra (Strapko et al. 2016). A szerzők megállapították, hogy nem feltétlenül a biológiai különbség határozza meg a férfiak és nők eltérő szemléletét és viselkedését, hanem sokkal inkább az adott értékrend, így például a tradicionalizmus, illetve a nemek egyenlőségének elvét valló nézetek. Strapko et al. elemzése alapján azt találták, hogy a nemi tradicionalizmus szignifikánsan negatív kapcsolatban áll a környezeti aggodalmakkal, míg a gondoskodás etikája (nemileg semleges) pozitív kapcsolatban áll a környezeti aggodalmakkal a férfiak és a nők esetében egyaránt (Strapko et al. 2016).

A kutatások nemek közötti különbséget állapítottak meg a háztartási szintű környezetvédelemben (*household-level pro-environmental behavior*, PEB), abban az értelemben, hogy a nők gyakrabban vesznek részt benne, mint a férfiak. Ezt a nemek közötti különbséget azonban ritkán tekintik problémásnak a kutatók. Ugyanakkor felmerült egy kritikai hozzáállás a sztereotip kutatói szemlélettel szemben, amely a nőket magától értetődően a háztartási fogyasztás „fenntarthatóságáért” felelős személynek tekinti, akiknek nagyobb felelősségük van mindebben, mint a férfiaknak (Sandilands 1993: 4).³ Az újabb, feminista megközelítésű vizsgálatok rámutattak, hogy a nők PEB-ben való részvétele a férfiakétól eltérő módon kötődik a gazdasági helyzetükhöz, és megállapították, hogy ez a különbség a fizetett munkában való különböző részvételben is fennáll (Kennedy–Kmec 2018: 2). Láthattuk, hogy a vizs-

3 Sandilands tanulmányát idézi az Emily Huddart Kennedy – Julie Kmec szerzőpáros (2018: 1).

gálatok fókuszában továbbra is jelen van a korábbi megközelítés, amely szerint a két nem környezettel kapcsolatos eltérő attitűdjeit és viselkedésmintáit, vagy éppen az ökológiai mozgalmakban való részvételük különbségeit állítják szembe (Buckingham 2020). Az újabb megközelítések inkább a nemekkel kapcsolatos attitűdök különbségeire helyezik a hangsúlyt a viselkedések és értékeket meghatározó tényezők között. Így például a szubszaharai régióban végzett felmérés azt mutatta, hogy a nemek közötti egyenlőség elve az oktatásban pozitívan kapcsolódik a környezeti fenntarthatósághoz (Doğan–Kirikkaleli 2021: 39853).

A nemek közötti különbségek magyarázatát célzó elemzések és az e különbségeket problematizáló elemzések közötti alapvető különbség a társadalmi nemek közötti eltérések értelmezésében rejlik. Elemzésünk szempontjaira legnagyobb hatással az a tanulmány volt, amely új aspektust jelenített meg a nemek, a környezettudatosság (környezeti aggodalmak/*concerns*) és a gondoskodás etika összefüggéseinek vizsgálatában (Strapko et al. 2016). Ebben a szerzők megállapítják: a korábbi hasonló témájú kutatások is rávilágítottak arra, hogy a nemnek önmagában (vagyis hogy a válaszadó férfi-e vagy nő) önmagában nincs jellegzetes hatása arra, hogy mennyire tudatos valaki a környezeti, (környezetvédelmi) kérdések terén. Ezért inkább a szocializációs mintákból kiindulva képezték új változót, nemi tradicionalizmus / *gender traditionalism*) elnevezéssel. Ez – szemben a nemekről vallott egalitárius nézetekkel (amely a két nem egyenlőségét tekinti értéknek) – a hagyományos mintákat és értékeket vallókat jelöli (Strapko et al. 2016: 1, 12). Ugyanebben a vizsgálatban az értékorientációk kutatásában is új szempontot érvényesítenek a szerzők, amennyiben nem tekintik magától értetődően nemileg meghatározottnak például a kompetitivitást és a gondoskodást.

Feltételezték, hogy a kiskorú gyermekek nevelése, a háztartásvezetői státusz, illetve a munkavállalás hat a környezettudatosságra/aggodalmakra. Következő hipotéziseik pedig a mi kutatási kérdéseink megfogalmazásában is döntő szerepet játszottak:

„A gondoskodás etika mind a nők, mind a férfiak környezettudatosságára pozitív hatással van” (Strapko et al. 2016: 4). „A nemi tradicionalizmus pozitívan hat a környezettudatosságra a nők esteében, negatívan a férfiak esteében” (Strapko et al. 2016: 5). Elemzésük során végül azt találták, hogy a gondoskodás etikai álláspont pozitív hatást gyakorol mindkét nem környezeti aggodalmainak erősségére. Ugyanakkor a nemi tradicionalizmus negatívan hat a nők esteében a környezeti aggodalmakra, a férfiaknál pedig nincs szignifikáns hatása (Strapko et al. 2016: 2). A „környezettudatosság” (vagy másképpen környezeti aggodalmak) itt használt fogalmát – angol eredetiben *environmental concern* – Dunlap és Jones definíciója segítségével ragadhatjuk meg legjobban: „A környezeti aggodalom azt jelenti, hogy az emberek mennyire vannak tisztában a környezeti problémákkal, és mennyire támogatják az azok megoldására irányuló erőfeszítéseket”⁴ (Dunlap–Jones 2002: 484, idézi Strapko et al. 2016: 2).

4 „*Environmental concern refers to the extent that people are aware of problems regarding the environment and support efforts to solve them*” (Dunlap–Jones 2002, 484).

Fontos kiemelni, hogy itt nem önmagában csak a környezeti ártalmaktól, például a klímaválságtól, vagy a környezetszennyezés hatásaitól, akár a biodiverzitás csökkenésétől való egyfajta félelem, aggodalom tartozik a kategóriába, hanem a megoldásban való részt vállalás, törekvés a környezeti problémák enyhítésére, elhárítására a mindennapi gyakorlatok révén. A hazai szakirodalomban nem találtunk kutatást, amely a természet iránti felelősséget / környezettudatosságot a gondoskodói etikával, valamint a genderattitűddel összefüggésben vizsgálta volna. Vizsgálatunk ennek a kutatási hiánynak a betöltésével kíván hozzájárulni a témáról való ismeretek bővítéséhez egy új megközelítéssel.

Kutatási kérdések és módszer

A szakirodalmi tájékozódás alapján tehát elsősorban az a kérdés foglalkoztatott minket, hogy a nem, majd a társadalmi nem koncepciója szerint megalkotott nemi attitűd és a gondoskodási etika mint értékorientáció miként hat egyrészt a környezeti / a természet iránt érzett felelősségvállalásra, és ez hogyan függ össze a „társas” felelősségvállalással a jelenlegi magyar társadalomban. Másképpen fogalmazva: hogyan befolyásolják a különböző értékrendszerek és attitűdök (a nemekre vonatkozóan tradicionalista vagy egalitárius nézetek, valamint a gondoskodói etika mint hozzáállás) a férfiak és nők környezeti aggodalmait?

Az elemzéshez felhasznált adatok a HUN-REN TK Szociológia Intézetben *Fenntartható fogyasztási mintázatok, viselkedési stratégiák és tudáshasználat a magyar társadalomban. A fenntartható élelmiszer- és energiafogyasztás társadalomtudományi elemzése* elnevezésű, 138020. számú NKFIH kutatás⁵ keretében felvett keresztmetszeti felmérésből származnak. A kutatás a fogyasztási mintázatok vizsgálatával együtt attitűdöket, értékrendeket is vizsgált. A módszer vegyes; a kérdőíves vizsgálat mellett terepmunka (például az energiaszegénység feltárása a társadalom peremén élők személyes felkeresésével), továbbá interjúzás közösségi kertek gondozásában és más vásárlói közösségekben érintettekkel, az ezeken alapuló helyi esettanulmányok⁶ is részét képezik a komplex megközelítésnek. Ezúttal a kutatás keretében történt survey adatfelvétel adataira támaszkodunk.

Ezeknek az adatoknak a felhasználásával penalizált, lineáris LASSO-regresszió alkalmazásával vizsgáltuk a természet iránt érzett felelősséggel asszociatív kapcsolatba állítható változókat. A lekérdezés ezer fős mintán zajlott, személyes formában, kétlépcsős, arányosan rétegzett, véletlenszerűen kiválasztott valószínűségi mintával (Csurgó–Szabolcsi 2023: 1). A mintába kerülő személyek összetételi aránya a legfontosabb társadalmi-demográfiai mutatók szerint (nem, életkori csoportok, iskolai végzettség,

5 A HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Etikai Bizottsága által kiadott kutatás etikai engedély száma: 1-FOIG/130-36/2022. Témavezető: Csurgó Bernadett.

6 Az első eredményei alapján egynapos workshopot tartottak a TK Szociológiai Intézetben, 2023. december 5-én, *Társadalmi státusz és fenntarthatóság. Esettanulmányok a fenntartható élelmiszer- és energiafogyasztási kezdeményezésekről és gyakorlatokról* címmel.

lakóhelytípus) megfelel a teljes felnőtt népesség összetételének. A minta alapsokasága a Magyarországon élő, magyar állampolgárságú, 18 éves és idősebb népesség. Az elsődleges mintavételi egységeket a települések – ez a mintaválasztás első lépcsője –, míg a végső mintavételi egységeket a megfelelő korú lakosság alkotja, a mintaválasztás második lépcsőjében. A mintába került településeken a mintakeretben szereplő esetszámnak megfelelően véletlenszerűen választottak lakcímeket. A címek mind-egyikéhez kapcsoltak nemet és korcsoportot úgy, hogy azok együttesen reprezentálják az adott populációt, a 18 éves és idősebb lakosság összetételét a 2011-es népszámlálási adatok szerint. Az alkalmazott mintakezelési technika biztosította, hogy a kiinduló minta címeinek és a megkérdezettek társadalmi, demográfiai paraméterek szerinti összetétele lényegében azonos maradjon.⁷ A kérdőíves felmérés magyar nyelven 2023. január 3. és március 10. között valósult meg. Minden válaszadó informált beleegyező nyilatkozatot tett, a kérdőíves adatfelvétel során adatvédelmi esemény nem történt.

Az adatok a felhasználásával penalizált, lineáris LASSO-regresszió alkalmazásával vizsgáltuk a természet iránt érzett felelősséggel asszociatív kapcsolatba állítható változókat.

Mérőeszközök – kimeneti változó

Az elemzésben használt változók közül a „természet iránt érzett felelősség” kategóriáját a már fentebb ismertetett és a nemzetközi szakirodalomban is használatos környezettudatosság fogalma alapján alkottuk meg. A „természeti környezet iránt érzett felelősség” elnevezésű változót a megnevezett NKFIH-kutatásban lekérdezett kérdőívben szereplő három kérdés összevonásával konstruáltuk: a „*Felelősséget érzek a természeti környezet iránt*”, „*Az emberiség felelősséggel tartozik a Föld állapotáért és az élőlények létfeltételeiért*”, valamint a „*Feladatommak tekintem, hogy lehetőségeim szerint gondoskodjak az élővilágról is*” állításokkal való (öt fokú skálán számolt) egyetértés összegzésével. A kérdőív különböző pontján elhelyezett kérdések egy konstruktumba történő összevonása elvégezhető volt (Cronbach's $\alpha = 0,74$; 95% CI = 0,71–0,77).

Mérőeszközök – bemeneti változók

1. A *társas gondoskodói etikát* a „*Fontos, hogy lehetőségeink szerint gondoskodjunk embertársainkról*” attitűdkérdéssel való egyetértéssel mértük (öt fokú Likert-skálán). A gondoskodás etikát tehát itt elsősorban a másokkal való törődéssel azonosítottuk, ezért kapta a „*társasgondoskodás-etika*” elnevezést. A gondoskodás etika (*ethics of care*) itt használt fogalma eredetileg Virginia Held morálfilozófiai munkájára (2006) vezethető vissza. A szerző tulajdonképpen egy társadalomtudományi vizsgálatokban is alkalmazható alternatív normatív morális elméleti keretet alkotott (Acsády 2014). Szemben az egyénre fókuszáló utilitarista megközelítésekkel Virginia Held

7 Köszönet Csurgó Bernadettnek a részletes tájékoztatásért a mintavételről és a lekérdezés menetéről.

elsősorban a személyek közötti kapcsolatokra (*personal relations*) és a közösségi kötelékekre (*communal ties*) helyezi a hangsúlyt (Bagnoli 2006: 1). A gondoskodás-etika egyik legjellemzőbb meghatározója, hogy – szemben a korábbi megközelítésekkel – nem köti a gondoskodást biológiai nemhez, vagyis elemeli a nemi meghatározottságtól a mások szükségleteinek felismerését és mások szükségleteiben ellátó felelős cselekvés vállalásának mozzanatát. (Held 2006: 12). Ezt a koncepciót ígéretesnek találtunk a környezet iránt érzett felelősség vizsgálatában, ezért került be a kérdőíves felmérésbe is az ehhez kapcsolódó kérdés.

2. A *genderattitűdöt* pedig az NKFIH-kutatás kérdőívéhez létrehozott „genderblokk” kérdései alapján, több kérdést összevonva alkottuk. A megfogalmazásnál szempont volt a korábbi szakirodalmi tájékozódás. A társadalmi nemekre vonatkozó sztereotípiákat, az attitűdöket, az úgynevezett „nemi szerepek” által közölt mintákkal való egyetértést, a nemek egyenjogúságával kapcsolatos értékeket és az azt elutasító patriarchális (tradicionális) beállítódást többnyire hasonló kérdésekkel mérik a nemzetközi kutatásokban és a hazai adatfelvételekben. A rendszerváltás utáni évtizedekben ezek az irányok többnyire meghatározták a hazai nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök survey módszerű kutatásait is (Gregor 2016: 89–92). A korábbi felvételek kérdéseire képest itt arra törekedtünk, hogy nagyobb eséllyel nyíljon tér az alternatív értékrendet vallók válaszainak értelmezéséhez. A „nemi attitűdöt” tehát az alábbi kérdésekre (öt fokú skálán) adott válaszok összevonásával elemeztük: „A nők és férfiak a háztartási feladatok ellátásáért egyformán felelősek”, „A gyermekekről való mindennapi gondoskodás mindkét szülő közös feladata”, „A férfi feladata a pénzkeresés, a nőé a háztartás és a család ellátása” (ez itt egy értékében ellentétes irányultságot sugárzó, ezért inverzen értékelt kérdés), „A mindennapi életben a nőket egyenrangúnak kezelem a férfakkal” és „Egyenrangúnak tekintem magam a másik nemmel”. Ezen kérdések összevonása szintén elvégezhető volt (Cronbach’s $\alpha = 0,73$; 95% CI = 0,70–0,75).

A vizsgálatba bevont további szociodemográfiai kontrollváltozók az alábbiak voltak: a válaszadó neme (kategorialis), életkora (folytonos) és iskolai végzettsége (háromfokú, kategorialis).

Statisztikai elemzés

A minta leírására folytonos változók esetében átlagot és interkvartilis tartományt (IQR) adtunk meg, kategorialis változók esetében elemszámot és arányt. A korrelátumok azonosítására lineáris LASSO (Least Absolute Shrinkage and Selection Operator) regressziót alkalmaztunk (Tibshirani 1996, Friedman–Hastie–Tibshirani 2010, Ranstam–Cook 2018). A LASSO a regresszió egy penalizált regressziós eljárás, amely a hagyományos regresszióhoz képest megbízhatóbb választásnak tűnt, mivel nem illeszkedik túl, képes kezelni a multikollinearitást, és a bemeneti változók közötti szelekcióra is jól értelmezhető megoldást nyújt. (A társadalomtudományi problémák többsége nem teljesíti az OLS-regresszió szigorú elő- és utófeltételeit: a hibatagok

szórásának állandóságát, a hibatagok normális eloszlását, a függő változó nagyfokú varianciáját, a kiugró értékek hiányát és a multikollinearitás hiányát. Ráadásul még ezen feltételek teljesülése mellett is jellemző az OLS-re a túlilleszkedés.) A LASSO-regresszió a sztenderdizált regressziós együtthatók összegét lépésenként csökkenti (a λ paraméter fejezi ki ezen zsugorítás mértékét) és minden lépésben rögzíti a modell aszociatív előrejelző teljesítményét. Ezt követően egy előre rögzített optimumfüggvény segítségével a λ és modellteljesítmény függvényen megkereshető az optimum λ . A bemutatott elemzésben az optimális λ -értéket tízezerszer ismételt (három diszjunkt halmaz alkalmazásával paraméterezett) keresztvalidációs (*cross-validation*) technikával számítottuk ki. A változókat az értelmezés és az összehasonlítás érdekében standardizáltuk. Teljesítménymérésre az átlagos négyzetes hibát (MSE) használtunk, és a legjobban teljesítő modell λ értékétől egységnyi szórásra lévő legmagasabb teljesítményű modellt (λ_{1se}) definiáltuk az optimális λ -értékű modellként.

A számításokat R 4.3.3 (Bécs, Ausztria, 2024) programcsomagban végeztük el. A LASSO-regressziót az R glmnet 4.1.8 csomag segítségével futtattuk (Friedman–Hastie–Tibshirani 2010), a szükséges számítási kapacitást pedig a HUN-REN Cloud biztosította.

Eredmények

A minta összetétele

A minta leírását az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat. *A minta jellemzői (IQR: interkvartilis tartomány, az adatok középső 50%-ának szóródását mutatja), n az adott kérdésre választ adók számát jelöli, listwise elemszám = 995*

Jellemző [teljes tartomány]	Medián [IQR] vagy n (%)	n
Természeti környezet iránt érzett felelősség [3–15]	12 [11–14]	996
Társas gondoskodói etika [1–5]	4 [4–5]	998
Egalitárius gender attitűd [5–25]	20 [18–22]	999
Nem (férfi)	466 (47%)	1000
Életkor (évben) [18–92]	49 [35–63]	1000
Iskolai végzettség		1000
alapfokú	494 (49%)	
középfokú	330 (33%)	
felsőfokú	176 (18%)	

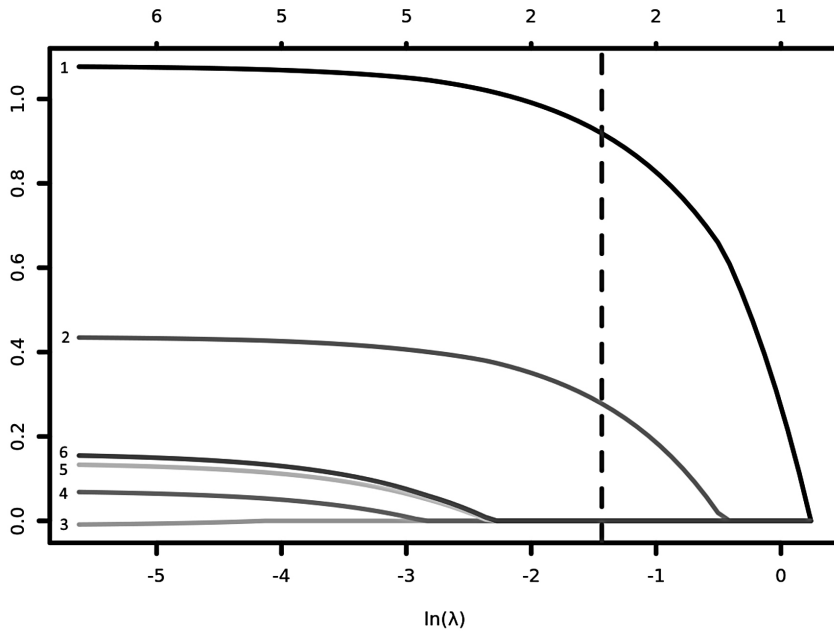
A hiányzó értékek nélküli minta nemek szerinti leírása a 2. táblázatban található.

2. táblázat. A hiányzó értékek nélküli minta nemek szerinti bontásban (IQR: interkvartilis tartomány, az adatok középső 50%-ának szóródását mutatja), $n=995$

Jellemző	Nő (N = 532)	Férfi N = 463
Természet iránti felelősség	12 [11–14]	12.00 [11–13]
Gondoskodói etika	4 [4–5]	4[4–5]
Gender attitűd	20 [18–22]	20 [18–22]
Életkor (évben)	50 [36–64]	46 [33–60]
Iskolai végzettség		
alapfokú	249 (47%)	243 (52%)
középfokú	179 (34%)	149 (32%)
felsőfokú	104 (20%)	71 (15%)

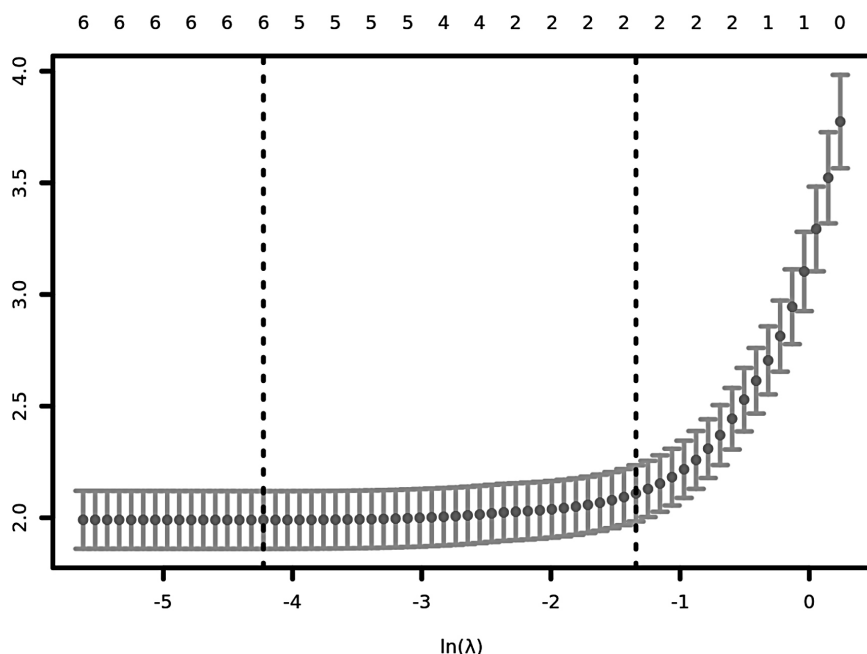
A LASSO-regressziós eljárás optimális λ -értékének meghatározásához először tízezerszer futtattunk (három részre vágott adathalmazzal) keresztvalidációs eljárást. A teljesítménymérésre átlagos négyzetes hibát (MSE) használtunk. A kimeneti folytonos változó a természeti környezet iránt érzett felelősség volt, a bemeneti változók pedig a társas gondoskodói etika, az egalitárius genderattitűd, a nem, az életkor (évben) és az iskolai végzettség (háromfokú, két bináris változóként). A tízezerszeres futtatás során a legjobban teljesítő modell λ -értékétől egységnyi szórásra lévő legmagasabb teljesítményű modellt azonosítottuk és az így számolt λ_{1se} -értékek mediánértékét tekintettük az optimális λ -értékű modellnek. A tízezerszeres futtatás során az $\ln \lambda_{1se}$ -k mediánértéke $-1,43$ (IQR= $-1,52 - -1,34$) volt. A $\lambda = \ln -1,43$ értékkel futtatott modellben a társas gondoskodói attitűd és az egalitárius genderattitűd együttthatói megmaradtak a modellben. A nem, az életkor és az iskolai végzettség bétaértékei mindegyik modellben nullára zsugorodtak (1–2. ábra, 2. táblázat.)

1. ábra: LASSO-regresszió. A magyarázó változókhoz tartozó regressziós együtthatók értékeinek változása a λ növekedésének függvényében

Az alsó x tengely az $\ln(\lambda)$ -t jelöli, a felső x tengelyen lévő számozás szabadságfokot mutat, ami megegyezik a $b > 0$ regressziós együtthatóval rendelkező változók összdarabszámával. Az y tengely pedig a béta együttható értékét mutatja. A szaggatott kék függőleges vonal a kiválasztott optimális λ értéket emeli ki, ahol a modell értékelve lett. Az 1 indexszámú fekete vonal a gondoskodói attitűdöt jelöli, a 2-es számú pasztellvörös a genderattitűdöt, a 3-as számú világoszöld a nemet, a 4-es számú kék az életkort, az 5-ös számú világoskék a felsőfokú iskolai végzettséget, a 6-os számú lila pedig a középfokú iskolai végzettséget.

2. ábra: Egy darab LASSO-futtatás eredménye

Az x tengely az $\ln(\lambda)$ -t jelöli, a felső x tengelyen lévő egész számok a szabadságfokokat, ami megegyezik a $b > 0$ regressziós együtthatóval rendelkező változók összdarabszámával; az y tengely az átlagos négyzetes hibát. Balról az első szaggatott fekete vonal a legmagasabb teljesítményű modell, a második szaggatott fekete vonal a legmagasabb teljesítményű modellől egységnyi szórásra lévő legmagasabb teljesítményű modellt mutatja.

2. táblázat: LASSO-regressziók béta együtthatóinak mediánértéke és interkvartilis tartománya ($k = 10\,000$)

Jellemző	B [IQR]
Társas gondoskodói etika	0,92 [0,90–0,94]
Egalitárius nemi attitűd	0,28 [0,26–0,30]
Nem (férfi)	0 [0–0]
Életkor (évben)	0 [0–0]
Iskolai végzettség középfokú	0 [0–0]
Iskolai végzettség felsőfokú	0 [0–0]

A LASSO-regresszió segítségével kiválasztott paraméterekkel futatott OLS-lineáris regressziós modell a variancia 47 százalékát magyarázza. A két magyarázó változó közül a társas gondoskodói erős kapcsolatot mutatott (parciális $\eta^2 = 32,8\%$, $p < 1E-87$), míg az egalitárius genderattitűd közepes erősségű kapcsolatot ($\eta^2 = 7,6\%$

$p < 1E-18$). A további – LASSO által kidobott – változók bevonása az OLS lineáris regressziós modellbe nem eredményezett szignifikáns javulást az OLS-modell teljesítményében sem ($F = 1,8$; $p = 0,13$).

Következtetések, diszkusszió

Keresztmetszeti vizsgálatunk a természeti környezet iránt érzett felelősség korrelátumait vizsgálta magyarországi kérdőíves felmérés alapján. Eredményeink szerint a természet iránt érzett felelősség erős asszociatív kapcsolatban áll a társas gondoskodói etikával (embertársak iránt érzett gondoskodási felelősség) és közepesen erős kapcsolatban az egalitárius genderattitűddel. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy érdemes felülvizsgálni korábbi vélekedéseket, amelyek a biológiai nemet olyan meghatározónak tételezik, amely az attitűdök, értékrendek, viselkedésminták területén feltétlenül jellegzetes eltérések alapja volna a társadalmi élet legkülönbözőbb szinterein.

Eredményeink megerősítik, hogy például a vizsgált területen, a környezet felé tanúsított felelősségvállalás tekintetében önmagában az, hogy a válaszadó férfi-e vagy nő, nem jelent feltétlenül nagy különbséget. Vagyis a válaszadó neme önmagában nem feltétlenül befolyásolja a környezettudatosságot. Ez az eredményünk megerősíti a nemzetközi szakirodalom legújabb szemléletű munkáit is, amelyekre hivatkoztunk. Továbbá eredményeink rámutatnak, hogy a nemekkel kapcsolatos értékek, beállítódások folyamatosan változóban vannak, alternatív attitűdök jelennek meg, amelyekre eddig nem figyelt fel a szakirodalom. Új megközelítésű felmérésekkel jobban letapogathatók ezek a változások. Továbbá a nemi attitűdök eddig fel nem tárt összefüggésben állhatnak az élet legkülönbözőbb területein megnyilvánuló attitűdökkel, viselkedésformákkal, így például a felelősségvállalás különböző aspektusaival. Egyik legizgalmasabb, eddig kevésbé kutatott terület a gondoskodói attitűdök természete. Rávilágítottunk, hogy itt is nagyobb változatosság figyelhető meg, mint a korábban biológiai nemekhez kötött elképzelés, miszerint a nők magától értetődően lennének gondoskodók, más szükségleteire jobban odafigyelők, mint a férfiak. Adataink azt mutatják, hogy például a környezet és embertársaink iránt érzett felelősségérzet sokkal inkább áll összefüggésben azzal, hogy valaki hagyományos értékrendet vagy alternatív nézeteket vall. Feltételezhető tehát egy olyan „alternatív” értékrendű típus, aki egyaránt érzékeny és nyitott az embertársak iránti gondoskodás és a környezet megóvása, az ezért való felelős cselekvés irányába. A Virginia Held morálfilozófiai munkáján alapuló gondoskodás-etika fogalmáról tehát a mi kutatásunk alapján is elmondható, hogy gyümölcsöző módon alkalmazható társadalomtudományi vizsgálatokban.

Az adatfelvétel limitációit átgondolva, egy szélesebb kontextust is figyelembe véve korlátnak tekinthető a hazai populációra validált egészségpszichológiai skálák hiánya, ezek alkalmazását a komplex kérdőív hossza nem tette lehetővé. A kutatásunk korlátai ellenére az eredményeink alapján kijelenthető, hogy a nemzetközi adatok után a hazai adatokon is sikerült kimutatnunk egy eddig fel nem tárt összefüggést.

Összefoglalás

A nemek és a környezettudatosság, valamint a gondoskodói etika kérdéskörének vizsgálata hozzájárul az ökológiai válság társadalmi hatásainak területén égetően fontos kérdéseket felvető kutatásokhoz és törekvésekhez. Ezeknek a vizsgálatoknak a téjéte ugyanis – az ismeretek bővítésén kívül – az, hogy hol találhatóak a válságra kiutat jelentő válaszok, megoldások, új értékek, viselkedésminták.

Az attitűdök (és a mögöttük meghúzódó értékvilágok) vizsgálatára szolgáló összevont változók elemzése során azt találtuk, hogy a megkérdezettek többsége egyetértett „a természeti környezet iránt érzett felelősség” és a „társas gondoskodói etika” értékeivel. Míg az elsónél a három ötfokú skála összeadásával létrejövő 15-ös legmagasabb értékből a medián 12 volt, a második változó esetében (1–5-ig terjedő skálán) 4. Ez azt sugallja, hogy a megkérdezettek fontosnak tekinthetik a környezet értékei felé fordulást, és annak védelmét, illetve az emberi kapcsolatban a másik felé fordulást és gondoskodást. Ezek azért lehetnek jelzésértékűek, mert mind a két attitűd a fenntarthatósági társadalmi gyakorlatoknak elengedhetetlen részét képező hozzáállást tükröz. Kérdés ezek után – amelyet kapcsolódó kutatások tárhatnak majd fel –, hogy ezekből az alapértékekből miként következnek majd például a fenntartható fogyasztási szokások vagy egyéb fenntarthatóságot szolgáló viselkedések.

Az elemzés másik fókuszában a társadalmi nemekre vonatkozó vélekedések álltak. Megállapíthatjuk, hogy a mintában viszonylag magas volt az egalitárius genderattitűd elfogadottsága. Az öt attitűdkérdés összevonásával képzett változónk legmagasabb értéke 25 (5 db ötfokú skála összeadásával, benne egy inverzen értelmezett, tradicionális értékeket sugalló kijelentéssel). Ebben az esetben a válaszok mediánértéke 20, továbbá a mintában szereplők fele 18 és 20 közötti értéket jelölt meg, vagyis jelentős mértékben egyetértett például a két nem közötti gondoskodói, háztartásbeli felelősségek megosztásának szempontjával, illetve a két nem közötti egyenrangúság jelentőségével. Fontos megjegyeznünk itt, hogy a környezetet illetően és a nemek egalitárius felfogásában nem volt jellegzetes különbség a nők és a férfiak válaszai között.

Penalizált, lineáris LASSO-regresszió alkalmazásával vizsgáltuk a természet iránt érzett felelősséggel asszociatív kapcsolatba állítható változókat. Megállapítottuk, hogy a hazai szakirodalomban eddig fel nem tárt összefüggés van a gondoskodói etika, a nemek egyenlőségtudatos értelmezése és a környezettudatosság között. Elemzésünkben rámutatunk, hogy a nemzetközi szakirodalomban már feltárt összefüggés a hazai adatokban is megjelenik, vagyis a nemekre vonatkozó alternatív szemlélet együtt járhat a környezet iránti felelősségérzettel, erősítheti azt. Mindez azzal az alternatív beállítódással is összefüggést mutatott, amely a gondoskodást általános értéknek tekinti, beleértve a másokért való és a természet felé forduló felelősségérzetet és cselekvést.

Irodalom

- Acsády, J. (2014): A gondoskodás társadalmi konstrukciója. *Replika*, 85–86, 147–163.
- Antal, Z. L. (2015): *Klímaparadoxonok. Lehet-e harmónia természet és társadalom között?* Budapest: L'Harmattan.
- Antal, Z. L. (2019): *Éghajlatváltozás és szociológia*. Budapest: Argumentum.
- Bagnoli, C. (2006): Review of Virginia Held, *The Ethics of Care: Personal, Political, Global*. *Notre Dame Philosophical Reviews*, 6.
<https://ndpr.nd.edu/reviews/the-ethics-of-care-personal-political-global/>
- Boda, Zs. (2004): *Globális ökopolitika*. Budapest: Helikon.
- Bodor, Á. – Grünhut, Z. – Hegedűs, M. – Varjú, V. (2024): A klímaváltozáshoz való viszonyulás a magyar társadalomban: Tagadás, aggodalom és cselekvés. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 14(1), 32–51.
<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2024.1.32>
- Buckingham, S. (2020): *Gender and Environment* (2nd ed.). London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315179926>
- Csurgó, B. – Szabolcsi, Zs. (2023): Bevezetés. Klímaváltozással kapcsolatos attitűdök. In *Fenntartható fogyasztás az élelmiszer- és energiaválság árnyékában. A survey első eredményei*, 2023. április 25. https://szociologia.tk.hu/uploads/files/2023/fenntarthato_fogyasztasPR.pdf
- Doğan, N. – Kirikkaleli, D. (2021): Does gender equality in education matter for environmental sustainability in sub-Saharan Africa? *Environ. Sci. Pollut. Res.*, 28, 39853–39865. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-13452-1>
- Dunlap, R. E. – Jones, R. E. (2002): Environmental concern: Conceptual and measurement issues. In Dunlap, R. E. – Michelson, W. (eds.): *Handbook of environmental sociology*. Westport, CT: Greenwood Press, 482–524.
- Friedman, J. H. – Hastie, T. – Tibshirani, R. (2010): Regularization Paths for Generalized Linear Models via Coordinate Descent. *Journal of Statistical Software*, 33, 1–22. <https://doi.org/10/bb3d>
- Grandpierre, A. (2024): *Az életközponitú civilizáció. Az emberiség jövője a fenntarthatósági fordulat*. Budapest: Titokfejtő Kft.
- Gregor, A. (2016): A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a 2000-es években Magyarországon. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 6(1): 89–111.
<https://socio.hu/index.php/so/article/view/566>
- Held, V. (2006): *The Ethics of Care: Personal, Political, Global*. Oxford: University Press.
- Kennedy, E. H. – Kmec, J. (2018): Reinterpreting the gender gap in household pro-environmental behaviour. *Environmental Sociology*, 1–12.
<https://doi.org/10.1080/23251042.2018.1436891>
- King, R. J. H. (1991): Caring about Nature: Feminist Ethics and the Environment. *Hypatia*, 6(1): 75–89. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.1991.tb00210.x>
- Lányi, A. (1999): *Együttéléstan. A humánökológia a politikai filozófiában*. Budapest: Liget Könyvek.

- Meadows, D. – Randers, J. – Meadows, D. (2005): *A növekedés határai. Harminc év múltán*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Meadows, D. L. et al. (1972): *The Limits To Growth. A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*. New York: Universe Books.
- Nagy, Sz. – Molnár, L. – Piskóti, I. – Marien, A. (2012): The Relationship between Values and General Environmental Behaviour. *Economics and management*, 17 (1): 272–278.
- Ranstam, J. – Cook, J. A. (2018): LASSO regression. *British Journal of Surgery*, 105(10): 1348. <https://doi.org/10.1002/bjs.10895>
- Sandilands, C. (1993): On 'Green Consumerism': Environmental Privatization and 'Family Values'. *Canadian Women's Studies/ Les Cahiers de la Femme*, 13 (3): 45–47.
- Strapko, N. – Hempel, L. – MacIlroy, K. – Smith, K. (2016): Gender Differences in Environmental Concern: Reevaluating Gender Socialization. *Society & Natural Resources*, 29(9): 1–17. <http://dx.doi.org/10.1080/08941920.2016.1138563>
- Takács-Sánta, A. (2024): *Világeleje. A jó élet keresése az ökológiai válság korában*. Gödöllő: Gingko Kiadó.
- Tibshirani, R. (1996): Regression Shrinkage and Selection Via the Lasso. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 58(1): 267–288. <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1996.tb02080.x>
- UN (2015): *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/291/89/pdf/n1529189.pdf> (Magyarul: ENSZ Fenntartható fejlődési célok.) <https://www.ajbh.hu/-/ensz-fenntarthato-fejlodesi-celok-sustainable-development-goal-sdg->
- Warren, K. J. (1990): The Power and Promise of Ecological Feminism. *Environmental Ethics*, 12(2): 125–146. Magyar fordításban: Warren, K. J. (2005): Az ökológiai feminizmus ereje és ígérete. (Ford. Botos, K., Homok, M. és Simonyi, B.) In Lányi, A. – Jávor, B. (szerk.): *Környezet és etika: szöveggyűjtemény*. Budapest: L'Harmattan, 272–296.
- Xiao, C. – McCright, A. M. (2012): Explaining gender differences in concern about environmental problems in the United States. *Society and Natural Resources*, 25 (11): 1067–1084. <https://doi.org/10.1080/08941920.2011.651191>

Az energiaátmenet és örökségvédelem párhuzamos narratívái és konfliktusai egy kertvárosi munkástelep diszkurzív kontextusában

Parallel narratives and conflicting aspects of energy transition and heritage protection A case study of a Hungarian urban estate

Horzsa Gergely¹

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.17000>

Beérkezés: 2024. 08. 24.

Átdolgozott változat beérkezése: 2024. 11. 20.

Elfogadás: 2024. 12. 13.

Összefoglaló: Dolgozatom egy esettanulmány segítségével azt mutatja be, hogy milyen módon strukturálódik egy nagyvárosi lokalitásban az energiaátmenet kérdése, és hogyan kerül konfliktusba örökségvédelmi szempontokkal. Az esettanulmány terepe egy magyarországi nagyvárosi, egy- és kétszintes, iker- és társasházakból álló, az 1945 előtti időszakban épült munkástelep, amelynek fontos az építészeti értéke. A dolgozat tudományos relevanciáját az adja, hogy a fenntartható energiahasználat, a megújuló energia kérdéseivel kapcsolatos társadalmi attitűdök és cselekvések kutatása szegényes a hazai társadalomtudományi szakirodalomban, miközben olyan, egyébként jelentős társadalmi relevanciájú témakörrel, mint az energiaközösségek, egyáltalán nem foglalkozik a magyar szociológia. A kutatás 12, az örökségvédelem, illetve az energiaátmenet kérdéseivel foglalkozó helyi civil aktivistával készített félig strukturált interjú alapján. A kutatás eredményeképp megállapítom, hogy az örökségvédelemhez az esztétikum fogalmai, a hely szellemének a tisztelete, a mozdulatlanság és a nyűg fogalmai kapcsolódnak, az energiaátmenethez pedig a praktikum, a pénzügyi megtérülés, az öngondoskodás, a természeti és szociális kihívások megoldásának lehetősége. A két fogalomkészlet sok esetben összekapcsolódik: abban, hogy mindkettő technológiaorientált, helyi hagyományokhoz kötődik, átlenyi bizonyos mértékű pesszimizmus, ami pedig egy újabb közös pontból: abból fakad, hogy küzdelmes, helyesnek címkézett célért történő civil munka erőfeszítése, miközben a helyi és országos hatóságok a szembenállás feloldása megoldásának gátjait jelentik.

Kulcsszavak: reziliencia, helyi közösség, örökségvédelem, energiaátmenet, energiaközösség

Abstract: This paper employs a case study to show how the issue of energy transition is structured in a metropolitan locality and how it conflicts with heritage conservation concerns. The case study is

set in a pre-1945 housing estate of single and two-storey twin and condominium houses in a major Hungarian city, which estate has important architectural value. The scientific relevance of the thesis is that research on sustainable energy use and social attitudes and actions related to renewable energy issues is poor in the Hungarian social science literature, while Hungarian sociology does not deal with topics of significant social relevance such as energy communities. The research is based on semi-structured interviews with 12 local civil society activists involved in heritage conservation and energy transition issues. Results of the research show that heritage conservation is associated with concepts of aesthetics, respect for the spirit of place, immobility and nuisance, while energy transition is associated with concepts of practicality, financial return, self-care, and the possibility of solving natural and social challenges. In many cases, the two sets of concepts are linked: in that both are technology-oriented, linked to local traditions, there is a certain pessimism that runs through them, and this stems from another common point: the effort of civil work for a struggling, labelled right cause, while local and national authorities cause in many cases barriers to resolving the conflict.

Keywords: resilience, local community, cultural heritage, energy transition, energy community

A tanulmány célkitűzése

A város-, település- vagy területszociológia egyik ágaként, illetve ezekkel legalábbis átfedésben lévő kutatási területként az építészet-szociológia abból az alapállásból közelíti meg vizsgálatának tárgyát, hogy az épített környezet, ezen belül is egy-egy épület társadalmi konstrukció, és társadalmi relációkat jelenít meg, vagy legalábbis társadalmi relációkkal átszőtt (Tamáska 2021). Az épített örökség védelmének kérdését még az építészetben belül is olyan speciális területnek vehetjük, ahol az épített környezetet szervező társadalmi-kulturális erők még inkább manifeszt módon jelennek meg.

Az energiaátmenet, vagyis a fenntartható energiatermelési és fogyasztási megoldásokra való áttérés nagyon sok szempontból nem műszaki vagy jogi, hanem társadalmi kérdés. Az energiaátmenet a társadalomba beágyazott: érdekrendszerek, konfliktusok és kulturális értékek kontextusában történik, függ a (helyi) társadalom kulturális és gazdasági tőkétől, ismereteitől, attitűdjeitől. Az energiaközösségek például olyan lokális társulások, amelyeknek a célja a helyi energiaszükségletekhez a fűtési és elektromos energia helyben történő megtermelése és a társuláson belüli elosztása. Az elosztáshoz természetesen az elektromos áram azon jellegzetessége miatt van szükség, hogy a hálózati egységen belül a termelésnek és fogyasztásnak minden pillanatban egyensúlyban kell lennie. Magyarországon klasszikus értelemben vett energiaközösség nem létezik, és ennek kizárólag társadalmi okai vannak: a jogi és műszaki eszközök nemzetközi szinten adottak, az érdekellentétekkel szabdalt szabályozás azonban jelenleg nem teszi érdemben lehetővé ilyen közösségek létrehozását. Mindezek miatt az energiaátmenet társadalmi-kulturális kontextusnak a megismerése elengedhetetlenül fontos, Magyarország esetében pedig különösképp.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy egy nagyvárosi környezetben a helyi épített örökség védelmének kulturális jelentéstartalmait a fenntarthatóság

kérdésének vonatkozásában rekonstruáljam, ezzel pedig az energiaátmenet kérdéseinek lokális társadalmi kontextusát és kulturális konfliktusait elemezzem, különösen ami az épített örökség védelmének és az energiaátmenetnek a kapcsolatát illeti. A hazai szociológiai szakirodalomban ez a tanulmány az egyik első lépés afelé, hogy megértsük az energiaátmenettel kapcsolatos társadalmi cselekvések komplexitását, illetve hogy feltárjuk, milyen dimenziókban létezik, illetve milyen dimenziókban szükséges társadalmi konszenzus az energiaátmenet támogatása terén – bemutatva, hogyan strukturálódik egy nagyvárosi lokalitásban az energiaátmenet kérdése, és hogyan kerül konfliktusba örökségvédelmi szempontokkal.

Az energiaátmenet és az örökségvédelem összefüggései a nemzetközi és hazai szakirodalomban

A bevezetés utóbbi gondolata nem túlzó: a fenntartható energiahasználat, a megújuló energia kérdéseivel kapcsolatos társadalmi attitűdök és cselekvések kutatása meglepően alulreprezentált a magyar nyelvű szociológiai szakirodalomban: hazai társadalomtudományi folyóiratokban csak elvétve született egy-egy tanulmány a témában az utóbbi öt évben (Bodor–Titov–Varjú 2018, Kiss 2023, Németh et al. 2024), miközben olyan, egyébként jelentős társadalmi relevanciájú témakörrel, mint az energiaközösségek, egyáltalán nem foglalkozik a magyarországi szociológia, de, mondhatni, még a magyarországi tudomány egésze is csak elvétve (Nemes–Pomázi 2022). Az *energiaszociológia megjelenése* című tanulmányában Carrosio (2021) még a nemzetközi szakirodalomban is számos vakfoltot nevez meg, amelyet szinte egyáltalán nem kutatnak; így a fosszilis energiahordozókról szóló társadalmi diskurzust, a nagy energiavállalatok stratégiáit, de a fenntartható áram- és hőtermelés társadalmi aspektusairól is jóval kevesebbet tudunk.

A nemzetközi szakirodalom által az energiaátmenet társadalmi kérdése kapcsán a szociológián belül egy irodalmi áttekintő cikkben Salvatore Monaco (2021) a vizsgált témakörök négy klaszterét különbözteti meg. Az igazságosság témakörén belül az energiaátmenet okozta társadalmi egyenlőtlenségeket érti: az általa elemzett szociológiai tanulmányok mintegy harmadának fókuszában az a probléma áll, hogy míg az új energetikai lehetőségek olyan társadalmi előnyökkel járhatnak, mint az egészséges, új fogyasztói lehetőségek, társadalmi kapcsolatok és innováció, ez bizonyos szempontból tovább növeli a meglévő társadalmi egyenlőtlenségeket, mert eleve jobb a helyzetben levők számára elérhetőek. Az energiaszegénység fogalmával címkézett másik fontos kutatási irányvonal magához az energiához való hozzáférést és ennek egyenlőtlenségeit vizsgálja – a szerző által elemzett tanulmányok körülbelül negyede tartozik ide. A harmadik tanulmánycsoport a „társadalmi ellenállás” nevet kapta és azzal foglalkozik, hogy milyen társadalmi konfliktusokat szülnek olyan energiahatékonysági beruházások, mint a tájhasználatot befolyásoló széléróműpark vagy napelempark telepítése. E tanulmányok sok esetben a helyi

kormányzás fontosságát hangsúlyozzák. És végül, a negyedik, a többitől nagyon jól megkülönböztethető kutatási irányvonalként az energiaközösségek kérdését nevezi meg a szerző – az általa vizsgált szociológiai tanulmányok bő hatoda sorolható ebbe a klaszterbe. A tanulmányok legtöbbször az alulról jövő kezdeményezések, például társadalmi mozgalmak gazdasági, társadalmi és környezeti előnyeivel, jogi környezetével és lehetséges akadályaival, veszélyeivel foglalkoznak.

Az energiaátmenet kérdéséről szóló tanulmányok által vizsgált társadalmi kérdések körét mélyíteni és bővíteni is lehet: fontos további klasztereket vagy a klasztereken belül alcsoportokat jelenthet a fenntarthatóságról való társadalmi ismeretek kérdése (Rogers et al. 2012, Scotti–Minervini 2017, Martins–Madaleno–Dias 2020, Chodkowska–Miszczuk et al. 2021), vagy – a tájhasználat miatti konfliktusok tematikáján belül (Horst 2014, Dalglis et al. 2018) – az épített környezet és az energiaátmenet kapcsolata.

Lampropoulos et al. (2020) a legtöbb fogyasztóval és legnagyobb környezetterheléssel rendelkező városi teret nevezi meg az energiaátmenet kulcsterületeként és holland városok példáival mutatja be ennek lehetőségeit. Elemzése elsősorban technológiai, de a helyi közösségekre való építkezést fontos szempontként emeli ki tanulmányában. Stanojević és munkatársai (2021) modelleket hoznak létre az épített örökségvédelem különféle fokozataira vonatkozóan, amely modellek változóit indikátorként az épületek energiahasználatának egyes dimenziói alkotják. A kutatók a kulturális örökség védelmének különböző aspektusait és szintjeit ismertetik, kiemelve a hőszigetelés, az eredeti építészeti jellemzők megőrzése és a technikai rendszerek optimalizálása közötti egyensúlyt. Szerbia példáján mutatják be, hogy eredményeik olyan környezetben hasznosíthatóak a társadalmi tervezés során, ahol a két terület összekapcsolása még nem történt meg. Lucchi (2023) korábbi vizsgálatok eredményeit számba véve mutatja be a különböző típusú fenntartható energiaforrásoknak a táj és az épített környezet védelme mellett történő adaptálhatóságát és lehetőségeit, figyelembe véve a potenciális társadalmi konfliktusokat. Franco–Mauri (2024) pedig Genova jó gyakorlatként kezelt példáján keresztül demonstrálja, hogy különösen az épített örökségként számon tartott épületek korszerűsítésekor hogyan lehet megfelelő módon képviselni a különféle és sokszor szétartó kulturális-társadalmi értékeket.

Az szociológiának az az ága, amely az épített örökséggel, illetve általában az épületek társadalmi aspektusaival foglalkozik, a hazai tudományos diskurzusban is megjelenő kutatási irány, és több szálon kapcsolódik város- vagy faluszociológiai, akár szociográfiai munkákhoz is, a szociális városrehabilitáció, a dezentifikáció kérdésköreikhez. Az e területek köréből jelenleg releváns kutatási irányvonalat azok a munkák képviselik, amelyek a városrehabilitáció és a zöld átállás, vagy a városrehabilitáció és a kulturális örökség (Sonkoly 2000) részeként meghatározható épített örökség védelmének társadalmi diskurzusait vizsgálják (Tamáska 2020a, b). Nemzetközi esettanulmányok mutatják az örökségvédelem és a modernizáció, ezen

belül is az épületek állapotának megővését, használhatóságát célzó beavatkozások konfliktusos, de nem feloldhatatlan jellegét Jiang–Lucchi–Curto (2023) egy triezsi park történelmi épülete mint esettanulmány példáján keresztül demonstrálják annak lehetőségét, hogy az ingatlanok „adaptív újrahaszosítása”, vagyis új funkciókkal és hatékony, önálló energiatermelési megoldásokkal való ellátása hogyan szolgálhatja az épített örökség hosszú távú védelmét és egyszersmind a helyi közösséget is. Ferro et al. (2024) ezzel szemben a gazdasági érdekek által motivált európai városi, örökségvédelmi szempontrendszerrel leírható rehabilitációs projektek káros társadalmi hatásaira mutat rá. Korábbi tanulmányok alapos összefoglalását követően a történelmi városrészek örökségvédelmi szempontok szerinti visszaállítása dzsentrifkációt, lakosságcserét, az eredeti funkciók átalakulását eredményezi, amely az egyenlőtlenségek és a szegregáció növekedésével jár. Hasonló eredményekre jutottak korábban a budapesti városrehabilitációs folyamatokkal foglalkozó hazai vizsgálatok is (Csanádi et al. 2006, Csanádi–Csizmady–Olt 2011). Az örökségvédelmi területeken lévő épületek energetikai felújítása ugyanakkor mikroszinten is szemben áll a társadalmi-kulturális adottságokkal, amelyek kapcsán egyes szerzők külső beavatkozásokat szorgalmaznak (Casanovas–Campanero–Campisi 2024, Del Curto–Garzulino–Turrina 2024).

Hazai szociológiai és a társadalomtudományokat érintő vizsgálatokban szintén megjelenő kérdés, hogy miként lehet a városrehabilitáció során úgy figyelembe venni a modernizációs szempontokat, a kortárs elvárásoknak való megfelelést (az energetikai korszerűsítést is ideértve), hogy megőrzésre kerüljön a városi szövet helyi arculata, illetve az épületek műszaki-művészeti értéke. Vagyis: hogyan lehet összeegyeztetni a különböző irányból érkező társadalmi, egyéni és közösségi elvárásokat (Fejérdy 2007, 2017; Harlov–Csortán 2018). Czene (2002) tanulmányában arra vállalkozik, hogy a kulturális örökséget regionális szempontrendszer szerint értelmezze, és vizsgálja annak gyakorlati szerepét. Megállapítja, hogy a fejlesztések értékelhetőek aszerint: hogyan viszonyulnak az adott térség „kulturális örökségéhez”, és kiemeli, hogy rombolásán, negligálásán kívül társadalmilag is építeni lehet rá. Baráth–Szépvölgyi (2006) az ezzel kapcsolatos várható Európai Uniósi fejlesztési és policy irányokat tekintik át az új költségvetési ciklus hajnalán. Megállapítják, hogy a rehabilitáció igénye Magyarországon újszerű, ám az EU-ban hagyományos, továbbá hogy ebben az energetikai korszerűsítés egyre nagyobb teret nyer, amely új kihívásokat támaszt a városrészek felújítása során. Főként, hogy ezzel párhuzamosan kiemelt szempont a társadalmi integráció segítése (azaz a szegregáció elkerülése) és a milió- (Michalkó 2005) vagy imázsfejlesztés. Keresztély (2006) nemzetközi konferenciabeszámolójában több olyan előadásról ír, amelyben közép-európai városok rehabilitációja során került szembe a befektetők és a fejlesztők érdeke; az előadók a közösségi, állami szerepvállalás erősítését szorgalmazták a magánérdekek kiszolgálása helyett. Az állami koordinátori szerep erősítése mellett érvel Jankó (2006) is, aki magyar középvárosok rehabilitációjának példáján keresztül mutatja

be, hogy a korábbról örökölt örökségvédelmi meghatározottságok és a szűkös helyi erőforrásokat figyelembe véve hogyan kell a műemlékeket versenyképessé tenni az egyéni és közösségi érdekekből születő társadalmi konfliktusok feloldásával.

A nemzetközi szociológiai szakirodalom egyik jól körüljárható témakörét jelenti az energiaközösség vizsgálata, amely témakör a hazai szociológiai szakirodalomban – főképp az energiaközösségek hiány miatt – nem kutatott. Fontos adalék, hogy ez az állítás igaz a magyar tudomány egészére is: az „energiaközösség” kifejezésre keresve az MTMT három darab tudományos folyóiratcikket, Matarka.hu egy darab tudományos folyóiratcikket jelenít meg találatként. Az energiaközösségek olyan mikroszintű, termelőkből és fogyasztókból álló helyi társulások, amelyek a nagyobb (országos szintű) energiahálózatoktól függetlenül, legalábbis részben zárt rendszert képeznek. A nemzetközi szakirodalomban az energiaközösségek gyakran jelennek meg a lokális fejlődés motorjaiként. Khan–Chhetri–Islam (2007) egy lehetséges energiaközösség-modellt dolgoznak ki egy kanadai eset vizsgálatával, amelynek részét képezi a hulladékfeldolgozás, üzemanyagként és konyhai főzéshez használt biogáz és a napelemrendszer is. Gubbins (2010) az energiaközösségek négy lehetséges modelljét mutatja be skóciai példákon keresztül: a 1) for-profit szövetkezeti, az 2) üzleti és civil szervezetek (részvényes vagy nem részvényes) összefogásán alapuló, a 3) civil szervezetek által menedzselte és a 4) szélfarm fejlesztőkkel kötött közösségi megállapodásokon alapuló modellt. Energiaközösségek létrehozásához nyújt technikai fogódzókat több, különböző helyi közösségeket vizsgáló szerző is (Mazur et al. 2019, Kramer–Belding–Coney 2023). Rogers és munkatársai (2012) az energiaközösség hatásait elemzik, pontosabban azt, hogyan járulnak hozzá a fenntarthatóbb megoldások terjedéséhez. Egy tűzifa-program eredményeit vizsgálva azt találják, hogy a konkrét beruházás jóval túlmutat saját pontszerű hatásán, és jelentős edukatív eredményekkel jár a helyi társadalom tagjai körében – azon azonban korlátozottan csordul túl.

A hazai szociológiai szakirodalomban megjelenő problémakörnek számítanak a háztartások fűtésével kapcsolatos szociális és lakhatási kérdések, illetve ezen belül is az energiaszegénység (Mentes–Szemmelveiszné Hodvogner 2018, Hegedüs 2019, Kókény–Stefkovics–Hortay 2021, Tóth 2023, Cziner 2024), a lokalitás és a fűtési lehetőségek vonatkozásában pedig a szociális tűzifaosztás mint szociálpolitikai intézkedés szintén kutatott társadalmi kérdéskör (Bajomi 2018, Stojilovska et al. 2023). A kutatások fókuszában szerepel egyrészt annak kérdése, hogy miként lehet helyi szinten helyi erőforrásokból gazdasági növekedést, vagy legalábbis valamiféle társadalmi felzárkózást elérni, akár egyénileg, akár helyi segítséggel vagy országos szintű segítségnyújtással. Cziner (2024) egy önkormányzat példáján mutatja be a települési segítségnyújtás lehetőségeit és gazdasági-politikai korlátait a Covid19-járvány időszakában. Bajomi (2018) tanulmányában a szociális tűzifaosztás rendszerének egyenlenségeire mutat rá: a tűzifával fűtők csak tizede jut hozzá a támogatáshoz, ráadásul nem is a leginkább rászorulóknak. Kókény–Stefkovics–Hortay (2021) mód-

szertani megközelítésben azt mutatják be, hogy az energiaszegénység mérésére vonatkozó komplex módszertani mutatók a népesség által megélt szubjektív energiaszegénységgel kevéssé látszanak összefüggésben lenni. Kiss (2023) a háztartások energiahasználatának magyarországi egyenlőtlenségeit vizsgálja, pontosabban azt állapítja meg, hogy az energiahasználatban jelentékeny módon vetülnek ki a hazai társadalmi egyenlőtlenségek, és a legrosszabb helyzetben a szilárd tüzelőanyaggal fűtők vannak, akiknek ráadásul arányosan a legtöbbet kell fűtésre költeniük. A szerző az energiakvóták esetleges megvalósításának a társadalmi egyenlőtlenségeket elmélyítő potenciális diszfunkciójára hívja fel a figyelmet.

Az általános társadalmi attitűdöket vizsgáló kutatások a fenntarthatósági szempontok sokadlagos fontosságáról számolnak be. Németh és munkatársai (2024) két, öt év különbséggel zajlott, magyarországi nagymintás – de nem országos valószínűségi mintás, hanem területi (Dunántúl) fókuszú – adatfelvétel során készített kérdőív adatfelvétel eredményeit hasonlítja össze. Eredményeiből azt a következtetést vonják le, hogy a térségben növekszik a megújulóenergia-megoldások ismertsége, ám elsősorban nem az egyén számára költséghatékonyságot vagy a függetlenséget, rezilienciát biztosító megoldásként, hanem „csupán” a környezetvédelemért tett lehetséges lépések egyikeként. Ez pedig azért jelenthet problémát, mert a megújuló személyes alkalmazását hátráltatja. Helyi-kistérségi szinten vizsgál hasonló kérdéseket Bodor–Titov–Varjú (2018), határon átívelő dél-dunántúli kutatásukban, szintén survey adatfelvétel alapján. A fogyasztói döntések vizsgálatakor megállapítják, hogy elektronikai termékek vásárlásakor az ár és az energiahatékonyság a válaszadók számára a legfontosabb szempont, és a környezetvédelem önmagában vett aspektusa sokadlagos. A környezettudatosság – állapítják meg – a jövedelemmel nem, de az iskolai végzettséggel pozitívan függ össze.

Esettanulmány egy nagyvárosi, épített örökségként számon tartott munkástelepen: a terep és a módszer bemutatása

Dolgozatomban egy esettanulmány segítségével azt szeretném bemutatni, hogyan strukturálódik egy nagyvárosi helyszínen az energiaátmenet kérdése, és hogyan kerül konfliktusba örökségvédelmi szempontokkal. Bemutatom, hogy a konfliktus feloldható – de a feloldáshoz ki kell tekinteni a lokalitásból. Az esettanulmány terepe egy magyarországi nagyvárosi, egy- és kétszintes, iker- és társasházakból álló, az 1945 előtti időszakban épült munkástelep. Az egységes koncepció szerint és gyorsan, munkáslakótelepként épült városrész és épületei, bár nem állnak műemlékvédelem alatt, a helyi építési szabályzatban, részben helyi civil kezdeményezésre, a munkástelep eredeti arculatának megóvására lépéseket tettek. A munkástelep több ezer lakásból áll, az épületek állapota a romostól a legmodernebb műszaki megoldásokkal felújítottig és átalakítottig terjed. A terep társadalma sokszínű, a korábbi és államszocializmusban beköltözött munkáscsaládok leszármazottai mellett az

alsó és középrétegek is megtalálhatók; utóbbiakat vonzó tényező, hogy a telepen viszonylag olcsón lehet kertvárosias környezetben elhelyezkedő, jó közlekedési lehetőségekkel ellátott házrészhez vagy lakáshoz jutni, akár albérletként, akár öröklakásként. Amellett és az ellen is lehetne ugyanakkor érvelni, hogy beszélhetünk-e ennek folyományaként a munkástelepről dzsentrifikálódó városrészként; e dilemma kifejtése azonban túlmutat ennek a tanulmány célján.

A tanulmány kutatási kérdései:

- Milyen narratív társadalmi kontextusba ágyazódik a zöld átállás kérdésköre a városi, helyi civil társadalomban?
- Milyen összefüggésbe állítható ez a narratív kontextus az örökségvédelem kérdéskörével?
- Melyek azok a kulturális jelentéstartalok, amelyekben azonosság, hasonlóság vagy különbözőség tapasztalható a két társadalmi jelenség vizsgálatakor?

Egy, a fenntarthatósággal foglalkozó szociológiai kutatómunka elemeként készítettem félig strukturált interjúkat munkástelepen működő civil csoportosulások egy-egy képviselőjével, illetve a munkástelephez közvetlenül nem kötődő néhány olyan személlyel, akik az energiaközösségekkel kapcsolatos műszaki és társadalmi lehetőségekre és korlátokra valamilyen szempontból rálátanak. Az interjú-vezérfonalak főként a saját személyes aktivistai vagy szakmai háttérre kérdeztek rá, a jelen tanulmány szempontjából releváns gondolatok ezekből kiindulóan kerülhettek kifejtésre. Az interjúk hossza 65 és 110 perc között változik, a hanganyagok szó szerinti rögzítéssel gépelésre kerültek, az elemzésbe végül 12 darab interjút vontam be.

A válaszadókat a pár tucatnyi, olyan helyi aktivista közül választottam ki, akik a helyi örökségvédelemmel a fenntartható energiatermelési és -fogyasztási megoldásokkal foglalkoznak. A mozgalmak legfőbb szószólói mellett néhány, a civil mozgalmakban kevésbé aktív, de a korábbi válaszadók által megkeresni javasolt személlyel készítettem még interjúkat. Az interjúalanyok, noha vannak közöttük, akik a helyi civil életben, a helyi politikai döntéshozásban, a helyi gazdaságban dolgoznak, illetve szinte valamennyien helyi lakók, nem képezik le a helyi élet valamennyi aspektusát még a két vizsgált témakör szempontjából sem. Továbbá készítettem ugyan szakértői interjúkat is, ezek közül mind ez ideig egyetlen személy került a vizsgálatba – egy továbbgondolásra érdemes gondolat miatt. Mindezek oka, hogy a tanulmányt igyekeztem tematikusan pusztán a két narratív irányra fókuszálni. További szakértők, építésszek, zöldmozgalmárok, illetve a tárgyalt témák iránt kevésbé érdeklődő helyi lakók bevonásával a vizsgálatot a későbbiekben igyekszem továbbfejleszteni. Kutatásom így a hatékonyabb energiatermelési és -fogyasztási megoldásokra való áttérés társadalmi hátterének feltérképezésére tett egyik első és lépésének tekinthető.

Az interjúelemzés során főképp a fenntartható helyi energiafogyasztás (és energia-termelés) kérdéseire, a fenntarthatóságra általánosságban, valamint az épített örök-

ség védelmére vonatkozó gondolatokra figyeltem. Azt tartottam szem előtt és legfőképp arra fókuszáltam, hogy milyen kontextusban beszélnek az egyes interjúalanyok az energiaátmenet és zöld átállás, illetve az örökségvédelem kérdéseiről, továbbá hogy a megfigyelés fókuszába állított egyes aktivistacsoportok tagjai milyen fogalmakkal kapcsolják össze egyik-másik témakört. Az elemzés során így azt fogom bemutatni, hogy milyen gondolatvilág kapcsolódik helyben az egyik, és milyen a másik témához; hol vannak a kontrasztok és kapcsolódási pontok a két tartalom között.

Az esettanulmány kerete: az örökségvédelemre és az energiaátmenetre fókuszáló két helyi civil társadalmi kör bemutatása

Mielőtt az interjúk elemzésére és így kutatási kérdésem megválaszolása felé tett lépésekre térnék, pár szóban szükségesnek tartom a kutatási terepemen jelen lévő két, jelen tanulmány fókusza miatt releváns aktivistacsoportot bemutatni, amit az interjúk elbeszélésekből rekonstruálok. A munkástelepen lakók társadalmi-demográfiai összetétele meglehetősen vegyes, a beköltözők magas számának pedig az épületállomány állapotára is pozitív hatása van: folyamatosak a felújítások. A felújítások során az ingatlanok bővítései, illetve a kortárs építőanyagok használatakor az energiahatékonysági megfontolások gyakran kerülnek szembe az épületek esztétikai értékeinek megóvásával.

A városrészt történetileg is aktív civil élet jellemzi, amelynek előfutára már a második világháború előtt is létezett, helyi egyesületi formában. A százéves épületek és a munkástelep eredeti arculatának megőrzését, visszaállítását célzó törekvések történetileg kapcsolódnak egy, a rendszerváltást követően újraéledő civil mozgolódások köréből kiemelkedő helyi mozgalomhoz, amelynek fő szereplői a munkástelepre költöző fiatal építészmérnökök. Törekvésük eredményeként sikeresen módosították – részben bejegyzett helyi civilszervezeteken is keresztül – lobbitevékenységgel és politikai tevékenységgel a helyi önkormányzati előírásokat úgy, hogy a szabályzatok értékesként nevezzék meg a munkástelep egységes építészeti arculatát, az eredeti egységes arculat lehetőség szerinti visszaállítását és megóvását célként tűzzék ki, annak betartatásáról pedig gondoskodjanak. Az esettanulmány során készült interjúkból is kiderül azonban, hogy a betartatásra vonatkozó eszközök erősen limitáltak. A szabályok korlátozzák többek között az épületek átalakítását, ideértve a nap-
elemek, klímák, hőszivattyúk utcáról látható helyre telepítését, az épületek külső hőszigetelését, tiltják a műanyag nyílászárók beszerelését, redőnyök felszerelését.

A munkástelepen a millennium éve környékén jöttek létre különböző zöld kezdeményezések, amelyek önálló és bejegyzett szervezeti formát ugyanakkor nem öltöttek. A tevékenységek a szemétszedéstől a helyi kertészkedést ösztönző kampányokig, felvilágosító tevékenységekig, élelmiszer-újrahasznosítást ösztönző kampányokig, tüntetésekig és lobbitevékenységekig, valamint az örökségvédelem-

mel foglalkozó csoportosuláshoz hasonlóan, direkt közéleti tevékenységig terjedt. Második lépésben, már a 2000-es évek második évtizedében olyan kezdeményezés is létrejött, amely kifejezetten az energiaátmenet támogatását tűzte ki célul, ideértve ugyancsak a közösségformálást, a tagok továbbképzését, különféle felvilágosító tevékenységeket, műszerek beszerzését, illetve egy energiaközösség létrehozásának szakmai-műszaki-jogi mérlegelését, ez irányú lobbitevékenységeket. A helyi zöldmozgalomnak egy jelenleg releváns eredményeként a helyi építési szabályzatot sikerült úgy módosítani, hogy egyfajta kompromisszumos állapot jöjjön létre az épületek energetikai felújítása és örökségvédelme között. Ennek eredményeként például az épületek külső hőszigetelése egy bizonyos anyagvastagságig jelenleg engedélyezett, napelemek pedig közterületről nem látható helyre telepíthetők. E kompromisszum azonban inkább nevezhető „tűzszüneti”, semmint békeállapotnak.

Az energiaátmenet és örökségvédelem kérdései az elemzett interjú-narratívákban

Ebben a fejezetben bemutatom, hogy milyen diszkurzív kontextusban jelenik meg az energiaátmenet és az örökségvédelem témaköre a helyi szereplők narratíváiban, milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel egyfelől a két kérdéskörrel szóló narratívák között, másfelől pedig a diskurzust vezető szereplők adott témakörre vonatkozó elbeszélései között. Fontos hangsúlyozni, hogy a kutatás félig strukturált interjú módszerrel készült, vagyis a narratívák kifejezetten erre a témakörre fókuszálnak: az, hogy a válaszadók beszélnek e kérdésekről, nem véletlen. Ez a tény azért is fontos, mert bár az interjú-vezérfonalak fókuszában az adott csoportosulás működése vagy adott szereplő civil tevékenysége áll, a kutatás témájaként a fenntartható energiafogyasztás helyi kérdéseit jelöltem meg. Ebből kifolyólag pedig viszonylag kis mozgástere volt az interjúalanyoknak abban is, hogy e kérdést az őket érintő vagy érdeklő egyéb fontos helyi problémák körében elhelyezzék – de a vonatkozó elbeszélések mindig helyi problémákból, a szervezet vagy az egyén helyi aktivitásából, tevékenységeiből bontakoznak ki. Az elemzés során nem vállalkozom a (nem konkrét helyi civil szervezetekben dolgozó, hanem a szó tágabb értelmében vett) civilek működésének szervezetszociológiai elemzésére, elemzésem homlokterében csupán két helyi, az energiaátmenetről, illetve örökségvédelemről szóló narratíva feltérképezése áll.

Az energiaátmenet kérdésköre

Az energiaátmenet vagy zöld átállás kérdése – amelyet az elemzés részeként magam címkéztem így – a kutatás vezérfonala miatt valamennyi narratívában megjelenik, tartozzon az interjúalany inkább az örökségvédelmi kérdések vagy inkább a zöldmozgalom aktivistái közé. Az örökségvédelem és az energiaátmenet témaköre sok

szempontból szembeállítható egymással, és a megkülönböztető jegyeket illetően többnyire viszonylagos egyetértés is felfedezhető a két csoport között.

Az egyik ilyen, az elemzés során kiemelkedőnek tetsző, különbséget jelentő szempont a pénz és a pénzügyi megtérülés kérdése. Míg a napelemek és hőszivattyúk telepítése, a házak szigetelése és más kapcsolódó tevékenységek legtöbbször költségeket csökkentő, sőt, pénzügyileg támogatott tényezőként jelennek meg a narratívákban, addig az örökségvédelem kifejezetten költségigényes és pénzügyileg egyáltalán nem megtérülő, mondhatni, semennyire sem támogatott tevékenységként. A pénznek ugyanakkor nagy szerepe van az elbeszélésekben: valamennyi civil szereplő, ha a tevékenységük társadalmasításáról beszél, az egyéni érdekeket és különösen az egyéni pénzügyi érdekeket nevezi meg olyan elemként, amire leginkább lehet és érdemes apellálniuk. A pénzügyi megtérülés ugyanakkor nem minden esetben egyértelmű az energiaátmenet kérdéskörében sem: egyrészt a közműdíjak csökkentése mint kormányzati beavatkozás miatt (amely kapcsán az merül fel a narratívákban, hogy a piacnál nyomottabb árakkal nem versenyképes a saját üzemeltetésű energiatermelő, vagy hogy ilyen körülmények között nem megtérülő a hőszigetelés). Másrészt hangsúlyosan megjelenő módon amiatt korlátozott a pénzügyi megtérülés, hogy a lakóingatlanok energiahatékonysági átalakításai csak hosszú távon térülnek meg. Ez pedig nem csupán a rövid távon gondolkodóként leírt helyi társadalom attitűdjével összeegyeztethetetlen, de némely esetben teljesen racionális: különösen az idősebb korosztályokat említik, akik nem számolhatnak azzal, hogy befektetésük az életük során megtérül. Egy helyi civil aktivista az interjú egy részében így fogalmazza meg, hogy az energiahatékony megoldások – jelen esetben a nyílászárócsere – nemcsak hosszú, de akár már rövid távon is jobban megéri árukat:

„Tehát hogy ezek a [tradicionális] ablakok ilyen méretűek, ez így illik a házhoz, de a mai kor igénye az, hogy legyen világos. Tehát hogy ezt mindig így mindenki feszegeti, hogy akkor más alakú legyen az ablak, más arányú legyen az ablak, nagyobb legyen az ablak. Nem akarok ilyen mély ablakot, mert akkor az elvesz a fényből, vagy hatékonyabb ablakot akarok, egy szimpla üveg is megteszi most már, mert hogy egy szimpla tábla is megteszi, mert abba olyan üveget teszek, amit mit tudom én, ilyen termőüveg, x rétegű, de hogy akkor az megfelel-e. Változik. Tehát most már a rendelet is sokkal megengedőbb, de egy csomó mindent még mindig előír, és még mindig kurva drága egy ilyen ablakot csináltatni.”

[Interjúalany Y201, civil aktivista, középkorú férfi]

A pénzügyi mellett és a fentiek ismeretében is érthető módon a kiszámíthatatlanság nagyon fontos eleme ezeknek a fenntartható energiahasználattal kapcsolatos elbeszéléseknek. A kiszámíthatatlanság három dimenzióban is megjelenik: egyrészt, és tág értelemben, a klímakatasztrófa jelentette jövőbeni társadalmi-gazdasági átrendeződés dimenziójában, mint egyfajta, a társadalom – és a helyi társadalom – aktív alkalmazkodását érintő távlati szükségszerűség és behatárolhatatlan természeti

kényszer. Másrészt maga az alkalmazkodás folyamata, lehetősége vagy lehetetlensége jelenti a kiszámíthatatlanság második dimenzióját: ez az energiaátmenet társadalmi kiszámíthatatlanságának dimenziója. Idetartoznak a helyi társadalom vélt ismerethiányából, előrelátásának feltételezett hiányából, felkészületlenségéből fakadó, valamint ellenérdekek által generált bizonytalanságok, amelyek ugyanakkor a helyi társadalom számára eredményeznek kiszámíthatatlan jövőt. A klímakatasztrófa, az éghajlatváltozás kérdésköre, bár nem fő helyen, de megjelenik a narratívákban, ennek társadalmi vetületével együtt. A helyi zöldmozgalmakban és közéletben részt vevő egyik aktivista így magyarázza, hogy miért kezdtek fenntarthatóságot célzó civil tevékenységekbe:

„2006-2007 környékén így ücsörögtünk itthon, és azon gondolkodtunk, hogy ha akkor már így komolyan foglalkoztatott minket ez a klímaváltozás, meg, mondjuk, egy valamilyen típusú katasztrófának a lehetősége. És akkor azon gondolkodtunk, hogyha lesz egy ilyen kézzel fogható időben behatárolható krízis, tehát, mondjuk, egy szélsőséges időjárási esemény, vagy egy háború, hogy akkor mihez kezdjünk? Mit fog érni nekünk az, hogy a város másik felén meg Európa különböző pontjain nekünk nagyon szoros szövetségeseink vannak, és így nagyjából semmit. És akkor arra jutottunk, hogy a szomszédokkal való meg a lakóhelyi szinten meglévő kapcsolataink, meg az ott működő rendszereink meg erőforrásaink fognak minket segíteni, vagy hátráltatni. Tehát hogy átjön a szomszéd és agyonüt, hogy elvegye a kaját, vagy átjön a szomszéd és kérjen kaját, vagy átjön a szomszéd, hogy kínáljon kaját, hogyha, mondjuk, krízis van.”

[Interjúalany Y203, zöldaktivista, középkorú férfi]

A kiszámíthatatlanság harmadik dimenziója a környezeti és társadalmi mellett egyfajta személyes bizonytalanság, amelyet főleg a múltban szerzett negatív tapasztalatok, kudarcok vetítenek előre, illetve más szereplők vélt ellenérdekeltsége, az ezt jelentő üvegplafon generál, személyes motivációvesztésként. Idekapcsolódik a jogi és műszaki kidolgozatlanság problémaköre is: mivel az energiaátmenetet annak több aspektusa kapcsán sem a jogi környezet, sem a magyarországi műszaki környezet nem teszi lehetővé (így például energiaközösségek létrehozását), az ezekhez kapcsolódó, személyes aktivitásra és lehetőségekre vonatkozó bizonytalanságfaktor hangsúlyosan megjelenik a narratívákban. Egy, az energiahatékonyság helyi kérdéseivel foglalkozó aktivista a szabályozást és az aktivizmusát így jelölte meg hátráltató körülményként:

„És ráadásul ugye most már annyira kivették az önkormányzatok kezéből ezeket az építési döntéseket. Abszolút kormányhivatal szintjén megy ez az egész, tehát ember legyen a talpán, aki kibogozza ezeket a szabályokat, és akár adott esetben meg is akar felelni. De ugye arról beszéltünk a férjemmel, hogy na most én, aki ezt az egész [...] ügyet viszem most már ugye 2016... régóta. Most, hogyha az én házamon lévő napelemrendszer nem csilli-villi engedélyek birtokában épül föl, akkor

az a saját diszkreditálásom. Tehát nem tehetem meg, hogy ne csak úgy működjön. Én nem tudom azt csinálni, mint ez a kedves másik lakótárs [...] hogy földobálom, aztán lesz, ami lesz. Aztán majd fizetem a bírságot. Ez szóba se jöhet.”

[Interjúalany Y202, zöldaktivista, középkorú nő]

A bizonytalanság és kiszámíthatatlanság mellett azonban a biztonság is integráns része az elemzett elbeszéléseknek – itt nem mint jelen körülmény, sokkal inkább mint jövőbeli, elérendő cél jelenik meg. Sokkal inkább jelent ez személyes, semmint közösségi biztonságot. Sőt, épp a (helyi, de még szélesebb körű) közösségtől *ad hoc* megoldások segítségével történő elszigetelődéssel áll kapcsolatban a narratívákban az olyan, individuális beruházások megvalósításának célja, mint a napelemek és hőszivattyúk telepítése vagy akár az épületek utólagos hőszigetelése. Utóbbi kiváltképp a társasházak környezetben tűnik fel azokban az esetekben, amikor közösségi egyetértés híján a társasháznak egy-egy falát burkolják csak, megkérdőjelezett műszaki eredményességgel. Így, a zöld átállást facilitáló szereplők szavával élve az öngondoskodás, a zöld átállást jelenlegi formájában (például az energiaközösségek alapításának lehetetlensége mellett) legalábbis szkeptikusan figyelők szavával élve pedig az *atomizálódás* kifejezéseket használhatjuk az energiaátmenet helyi társadalmi narratíváiról beszélve.

Nagyon jellegzetesen az energiaátmenet kérdésköréhez kapcsolódnak különféle szociális célok a válaszadók elbeszélésében. Jóllehet, a klímaaktivizmust önmagában társadalmilag hasznos tevékenységként jelenítik meg az elbeszélések, az, hogy közvetlenül is szociális célokat valósíthatnak meg, az ingatlanok műszaki fejlesztésére irányuló tevékenységekkel, csak az energiaátmenet kérdésköre kapcsán jelent meg, és elsősorban a zöldaktivisták részéről. Nemcsak egyéb, *second hand* cikkek, élelmiszerek szociális alapon történő megosztásáról, hanem olyan, közvetlenül az épületek energetikai korszerűsítéséhez hozzájáruló akciókról szövegezték elbeszélések, mint amit a helyi önkormányzattól kilobbizott pénzből megvásárolt, a régi nyílászárók utólagos szigetelését lehetővé tevő eszköz beszerzése és használata jelentett. Ebben a dimenzióban tehát a zöldaktivizmus közvetlen szociális hasznosságára vizsgálitanak rá az elbeszélők.

Végül az energiaátmenetet önállóan jellemző fogalomkészlet körében a praktikumot és a hatékonyságot említhetjük. Ebben a tárgykörben a haladás, a fejlődés és a hétköznapi élet, a hétköznapi megélhetés támogatása szerepel a zöld átállás közvetlen rövid és hosszú távú hatásaként. A múlt és a jövő narratívái így különös módon válnak az energiaátmenet- és örökségvédelem-elbeszéléseket megkülönböztető egyik fontos vezérfonállá: míg az örökségvédelem kérdése – amint azt hamarosan bemutatom – a múltbeli koncepciók (tiszteletteljes) újragondolásával, addig az energiaátmenet kérdése a fejlődéssel és a helyi közösségi élettel, a közösségi rezilienciával kapcsolódik össze.

„Édesapámmal, édesanyámmal kezdtünk el közösen gondolkodni, hogy mit lehetne belőle kihozni, hogy lehetne megcsinálni. Itt jött be a gépészeti oldala is a dolognak, hogy ezt hogyan lehetne fenntarthatóan, meg hosszú távon jól csinálni. Parapetes konvektoros fűtés volt. Pont az a tél [amikor albérlők laktak a házban] az egy nagyon-nagyon durván kemény február volt, és csináltak úgy, hogy nem fűtötték agyon, valami 70 ezres gázzsámlát egy hónapra. [...] Na mindegy, szóval az itt látszott rögtön az elején pár hónap után, hogy a gépészet úgy nem maradhat, ahogy van, mert a gatyánk is rá fog menni, pedig az még bőven a rezsicsökkentett árakkal volt.”

[Interjúalany Y205, zöldaktivista, fiatal férfi]

Az örökségvédelem kérdésköre

Amíg az energiaátmenet narratívái túlnyomórészt a pénzügyi megtérüléssel, addig az örökségvédelemről szóló elbeszélések a költségigénnyel függnek össze a vizsgált interjúkban. Sőt, kifejezetten az egyéneket és háztartásokat terhelő költségként jelennek meg az örökségvédelmet célzó olyan feladatok, mint a korábbi, az épületek értékét figyelembe nem vevő átalakítások helyreállítása a társasházakban, illetve a folyó műszaki felújítások megfelelő minőségben és anyaghasználattal történő elvégzése. A költségek az egyént terhelik, és míg az energiaátmenet kapcsán az interjúalanyok egyfajta anyagi biztonsági hálót vázolnak fel, amely az EU-s és részben állami támogatásokból áll, addig az örökségvédelemnél ez a támogatás nem létezik. Ezzel szemben az elbeszélésekben sokkal inkább a jogi megoldások, vagyis a pozitív helyett a negatív ösztönzők jelennek meg, mint amelyek az épületek és ezzel együtt a munkástelep eredeti arculatának megőrzését támasztják alá. A tiltás, a törvénytisztelet, a törvényszegés, a kötelezettségek mind-mind olyan kifejezések, amelyek inkább a zöldmozgalomhoz és inkább az örökségvédelemhez kötődő aktivisták örökségvédelemről szóló elbeszéléseiben hangsúlyosan megjelennek. A pozitív helyett negatív ösztönzők egyéni szintre vetülve nyűgként jelennek meg az elbeszélésekben: számos olyan interjúalany, akik maguk is lelkes örökségvédők, jegyezte meg, hogy a lakók számára ezek a szabályok erősen korlátozóak. A szabályok így olyan nyűgöt jelentenek, amelyből igazán nem is feltétlenül van kiút: a kevéssé tehető helyi lakók nem engedhetik meg maguknak a felújítások elvárásoknak megfelelő módon történő kivitelezését, így vagy a törvényszegést választják, vagy tétlenül nézik ingatlanjaik műszaki romlását. A korszerűsítés, akár az energetikai korszerűsítés így lép a kriminalizálódás útjára az elbeszélések szerint.

A „tisztelet” azonban nemcsak a törvénynek a tisztelete kapcsán fontos eleme az örökségvédelem-narratíváknak. A lokálpatriotizmus, mint kifejezés, sokkal inkább jelenik meg ezekben, mintsem a zöld narratívákban, és az épített környezet tisztelete összekapcsolódik a fogalommal. Fontos, hogy sokkal inkább mondhatjuk, hogy a tisztelet nem kifejezetten valamilyen fetiszizáló típusú tiszteletet jelent, sőt, nem is a munkástelep alapítói vagy építői vonatkozásában áll fenn, hanem sokkal inkább

egy eszme iránt, amely eszme, amely koncepció alapján a munkástelep épült: egységesre, de harmonikusra és sokszínűre. Az örökségvédelem így sokkal inkább jelent kulturális, mint fizikai örökséget, jóllehet a kettő azért erősen összekapcsolódik a narratívákban, mint az alábbi építész aktivista elbeszélésében is:

„Itt az egésznek az értékét nem az egyedi épületeknek a kiemelkedő építészeti kvalitása, hanem ennek a gondolatnak az egységes ilyen tömegű megvalósítása adja. Persze nyilván azon belül minden házban felfedez az ember egy kis szépséget, vagy sok szépséget, vagy harmóniát. Ez az egész környezet egy harmonikus, onnantól kezdve, hogy az utca, az utcahálózat hierarchiája ezen a hierarchián belül az egyes típusépületek elhelyezése, és hogy az hogyan segíti ezt a hierarchiát, és a fasoroknak a növénykiválasztása, az hogyan erősíti ezt az építészeti koncepciót, hogy az átlós utak mentén magasra nővő keskeny lombozatú jegenye, nyár, a körutakon plátánfák vannak. Ezt a fajta külsőleg is látható dolgot, ezt kellene megőrizni. Tehát a házaink... nem mondjuk azt, hogy ne lehessen beépíteni tetőteret, és nem mondjuk azt, hogy ki kell tiltani az autókat, és lovaskocsival kell járni, és föl kell szedni az aszfaltot, és makadámot kell visszaállítani, mint az eredetiben, és azt se mondjuk, hogy a fürdőszobákat alakítsák vissza kamrává. Hanem legyen meg minden, ami egy XXI. századi élet folytatásához fontos”

[Interjúalany Y207, örökségvédő aktivista, középkorú férfi]

Pozitív fogalomrendszerként kapcsolódik az épített örökséghez a hely varázsa mint esztétikai dimenzió. Ennek két fogalmi síkja az önmagában vett esztétikai harmónia, másrészt a jóllétet és az életminőséget szolgáló mélyebb jelentéstartalom. Amellett ugyanis, hogy az egységes arculat mint egyfajta ideáltípus és elérendő cél: szép, ez a szépség harmóniával, nyugalommal és a kiegyensúlyozott, rendezett élet elérésének lehetőségével ígéz. A munkástelep rendezettsége és szervezettsége az egyéni életnek a – mondhatjuk – pszichológiai rendezettségét fizikai térként implikálja a narratívákban, és ezzel függ össze, hogy az eredeti városkép visszaállítása, annak megőrzése az emberléptékűséggel, emberközpontúságával, a hely „kedvességével” és „szerethetőségével” társul az elbeszélésekben. Ez nem mellékes szempont az interjúalanyok számára – legyenek inkább akár a zöldmozgalom, akár az örökségvédelem aktivistái –, mivel kivétel nélkül mindenki első helyen hívja elő a helybe költözést motiváló faktorként ezeket az esztétikai jelentéstartalmakat.

„Amikor családalapítás előtt voltam, akkor a feleséggel helyet kerestünk magunknak, és volt két-három olyan része a városnak, amit így előzetesen kinéztünk magunknak, és amikor [erre a munkástelepre] mentünk, akkor teljesen egyértelmű volt, hogy számunkra ez egy olyan közeg, ami nagyon tetszik nekünk. Persze, hogy nem tudunk szinte semmit [róla], csak iszonyúan megnyerő volt.”

[Interjúalany Y207, örökségvédő aktivista, középkorú férfi]

„'96-ban, akkor született a fiam, és akkor kerestünk egy helyet, ahol szeretnénk gyereket nevelni. Úgyhogy rátaláltunk [erre a munkástelepre]. Nem tudtunk sokat róla... egyáltalán nem tudtunk semmit róla, csak tetszett, ahogy kinézett, és, hogy milyen zöld, és milyen érdekes az úthálózat. És ezért kerültünk oda.”

[Interjúalany Y204, zöldaktivista, középkorú nő]

Amennyire az élıhetőség, úgy bizonyos aspektusból az élıhetetlenség alakító faktora az elbeszéléseknek, ám ez elsősorban nem esztétikai, hanem funkcionális értelemben kell venni. Az aktuális kordivat szerinti élet az interjúban nemcsak az energetikai felújításokra vonatkozó szabályok miatt tűnik akadályoztatottnak, hanem számos olyan aspektusból, amelyet az ingatlanok fizikai lehetőségei a településképvédelmen túl sem tesznek lehetővé úgy, mint más, újabb építésű kertvárosias vagy agglomerációs környezetben. A hely a legpozitívabb megítélés szerint is „old school”, vagy ennél egyértelműbben megfogalmazva: régies, divatjamúlt, amelyet a műszaki stagnálás jellemez és – alkalmasint – fog jellemezni.

5.3. Szinergiák a zöld és örökségvédelmi narratívákban

Amikor az energiaátmenetről, illetve örökségvédelemről szóló elbeszéléseket olvasva az ezek közötti szinergiák miatt néha nehéz őket megkülönböztetni. Ezt összességében a jó célért végzett civil aktivizmus, a helyi közösség és a közösséggel való kapcsolatok, a kérdések műszaki-technológiai jellege, és végül a helyi, illetve országos kormányzati szereplőkkel és hatóságokkal való küzdelmes viszony gondolatrétegeinek megjelenése magyarázza bármely témakör kapcsán vagy interjúalany részéről.

Az interjúalanyokat összekapcsolja tevékenységük: valamennyien olyan helyi szervezetek résztvevői – közvetlenül vagy kissé távolabbról –, amelyet valamilyen értékkel bíró cél definiál, a civil tevékenységeiket pedig szent meggyőződésből végzik. Az aktivizmus és a civil tevékenység minden elbeszélésben hangsúlyosan, olyan tényezőként jelenik meg, amely mintegy keretbe foglalja annak tárgyát, amely ilyen szempontból mintha másodlagos volna. Ami elsődleges, az a küzdelem egy jónak, társadalmilag hasznosnak tételezett cél érdekében, a „közérdek” érdekében. A cél ráadásul hasonló: valamilyen helyzetnek a konzerválása, restaurálása; ez az örökségvédelem kapcsán az épített fizikai környezet restaurálásában, a zöld átállás kapcsán pedig egy szinergikusabb ember-természet együttműködés visszaállításában ölt testet. Fontos kapcsolódási pont a két csoport között ezen túlmenően, hogy a másik csoport tevékenységeit is alapvetően helyes célként tartják számon. Sőt, összességében mint közösségi tevékenységet, a helyi társadalomért végzett tevékenységet végzők iránt egyfajta kölcsönös tisztelet is kibontakozik az elbeszélésekből, annak ellenére is, hogy a korábbiakban számos ponton alakult ki nézeteltérés a két álláspontot képviselők között, elsősorban az örökségvédelmi szabályzatok körül. Fontos adalék ugyanakkor, hogy mint azt a korábbiakban említettem, a két csoport között egyáltalán nem volt elképzelhetetlen az átjárás és így a kompromisszumra törekvés,

a fontolva haladás koncepciója is éppúgy megtalálható az elbeszélésekben, mint a saját maguk által vallott értékek radikális képviselője.

A helyi társadalom, vagy „közösség” mint tematikus elem talán az egyik legmeghatározóbb vonulat az interjú-narratívákban, ami azért is lehetséges, mert interjú-alanyaim civil aktivisták, és a kutatás kérdéseit saját civil tevékenységeik felől közelítettük meg. A legfontosabb hasonlóság a két tábor között az, hogy a mozgalmak civil kezdeményezések: hivatásból vagy küldetéstudatból jöttek létre. Ezért természetesnek vehetjük, hogy az örökségvédelmet és az energiaátmenetet képviselő interjúalanyok is egyfajta vezéri vagy véleményvezéri pozícióba helyezik magukat az elbeszélésekben. A narratívákban nagyon erős a közösségi orientáció, ám ezt tág értelemben vegyük. Míg az örökségvédelem erősen kötődik a fizikai helyhez, addig az energiaátmenet nem annyira: nem elsősorban a fizikai lokáció az érdekes, még specialitása ellenére sem, hanem az a társadalmi környezet, ami az aktivistákat történetesen épp körbeveszi.

A helyi társadalomhoz kapcsolódó pontok a szemléletformálás vagy – ahogyan egyik interjúalanytól hallottam: a „szellemirtás” – mint kulturális tevékenység köré csoportosíthatók. Az edukáció, a tudatos életszemléletre ösztönzés küzdelmes tevékenységként jelenik meg, amely során allegóriaként talán a nyájjal haladó pásztor bibliai képét idézhetnénk fel: az aktivista interjúalanyok mindegyike kifejezetten szorongással teli módon festette le annak veszélyét vagy rémképét, hogy túlságosan előreszaladnak. Az örökségvédelem kapcsán ez az esetleges túlzott tiltásokban, az energiaátmenet kapcsán pedig a környezetvédelmi szempontokra történő túlzott koncentrációban áll. A túl sok szabály ugyanis a teljes ellenszegülés, a környezetvédelmi fókusz pedig a lakók érdektelenségének rémével jár. Mindkét csoport közös tapasztalata, hogy a helyi társadalom nagy részének mélyebb-felületesebb partnerségét az egyéni (pénzügyi) érdekek hangsúlyozásával lehet megszerezni, és ez igaz az örökségvédelemre is, amelyhez a közvetlen pénzügyi haszonszerzés semmilyen értelemben nem áll közel. A következő, örökségvédelemmel foglalkozó helyi civil aktivista így fogalmazza meg, hogyan lenne a közérdek az egyén számára is hasznosítható erőforrás:

„Általában nem értő kézzel nyúlnak a házakhoz. Idejön valaki, megveszi, úgy van vele, az én házam, az én váram, úgy csinálom meg, ahogy én akarom, senkinek semmi köze hozzá, és akkor más színű lesz, mint a szomszédé, más jellegű lesz, teljesen eltérő jellegű, akár a hőszigetelés miatt vagy annak a hiánya miatt lesznek ugrások a falon, bekerülnek a műanyag ablakok redőnyrel a spaletta helyett, ami tők tájidegen. Lehet, hogy neki praktikus, de hogy közben itt lenne valamiféle közérdek is.[...] Szerintem ez nehéz itt, és hogy hogy lehet úgy összeegyeztetni tényleg a műemlékvédelmi szempontokat és az energiahatékonysági szempontokat, hogy ez így mindenkinek jó legyen. És nem azért, hogy a műemlékvédők jól érezhessék magukat, hanem tényleg azért, hogy ez egy olyan hely maradhasson, ahol jó kimenni az utcára sétálni, mert azt érzi az ember, hogy mindig van valamiféle varázsa.”

[Interjúalany Y205, zöldaktivista, fiatal férfi]

Mind az energiaátmenet, mind pedig az örökségvédelem szoros kapcsolatban áll műszaki-technológiai kérdésekkel, és az interjúalanyok jó részét mindkét oldalról erősen motivál a mérnöki-műszaki érdeklődés abban, hogy aktivistának állt. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a zöldmozgalomban némely interjúalanyt helyett inkább a közös-szervezés és a civilként végzett közéleti munka szakmai kihívásai mozgatták meg. A műszaki érdeklődés és az ilyen irányú szakmai elköteleződés a felfedezés örömeivel, a korai adaptálók lelkesedésével jár az elbeszélésekben, és úttörő-pozícióba, vagy akár még profétai pozícióba is helyezi az egyént, ami ezáltal válik fontos motivációs tényezővé.

Végül az interjúnarratívákból kiugró egyik legfontosabb szinergiát a helyi közössé- gért végzett munka sziszifuszi jellege jelenti, és ez főként az állammal, a hatóságokkal és részben a helyi önkormányzattal vívott küzdelem pesszimizmusából fakad. A jövő- vel kapcsolatban sok lelkesedést nem olvashattam ki az elbeszélésekből, és ha valami, akkor az állam, vagy még tágabb értelemben, a politikai szcena érdektelensége, sőt, ki- fejezett ellenérdekeltsége közös platformra helyezi a narratívákat. Az állammal vagy a politikai szcénával folytatott küzdelem azonos tényező, és tulajdonképpen mindkét esetben az állami szerepvállalás hiányával, az állam döntésképtelenségével, tehetség- telenségével ragadható meg. Az örökségvédelem narratíváiban szembeállításra kerül a munkástelep létrehozásában szerepet játszó eszme, illetve az erős állami szerepvállalás az építkezés és a fenntartás első évtizedei során. Az, hogy a lakók semmilyen pénz- ügyi vagy egyéb műszaki támogatást nem kapnak az örökségvédelmi szempontok ér- vényesítéséhez a felújítások során, a két világháború közötti időszak rendszeréhez ké- pest cserbenhagyásként jelenik meg az interjúkban. Az energiaátmenet narratíváiban pedig a teljes jogi és műszaki felkészületlenségről, koncepciótlanságról olvashatunk. Bár léteznek azok a műszaki megoldások, amelyekkel az energiahatékonysági fejlesztések az örökségvédelmi szempontok csorbulása nélkül volnának megvalósíthatók, erre még meg sem kezdődött a megfelelő infrastrukturális és jogi eszközök kidolgo- zása. Azonban míg előbbi témakör kapcsán kevésbé jelenik meg az állami szereplők kifejezett ellenérdekeltsége (talán csak annyiban, hogy az örökségvédelmi szempon- tok érvényesülésének állami segítése pénzbe kerül), addig az energiaátmenetről szóló elbeszélésekben igen: e narratívák szerint az állam centralizált energiarendszerben érdekelt; gazdasági hasznot az energiaárakkal való machinációkból, politikai hasznot pedig az ebből származó függőségi viszonyokból remél.

Ez az örökségvédelem vonatkozásban például így kerül megfogalmazásra:

„Az új jogszabályok, vagy az új célkitűzései a kormányzatnak az építőipar fölpörge- tésére, azok gyakorlatilag ezt a fajta [örökség]védelmet teljesen háttérbe szorították. A lovak közé a gyepelő, és mi meg küzdünk.”

[Interjúalany Y207, örökségvédő aktivista, középkorú férfi]

Az energiaátmenet kérdésköre kapcsán pedig például így:

„Addig, ameddig például ezek a szabályok érvényben vannak, addig nem tudunk energiaközösségekbe magánszemélyeket bevonni, pedig nagy szükség lenne rá. Pon-

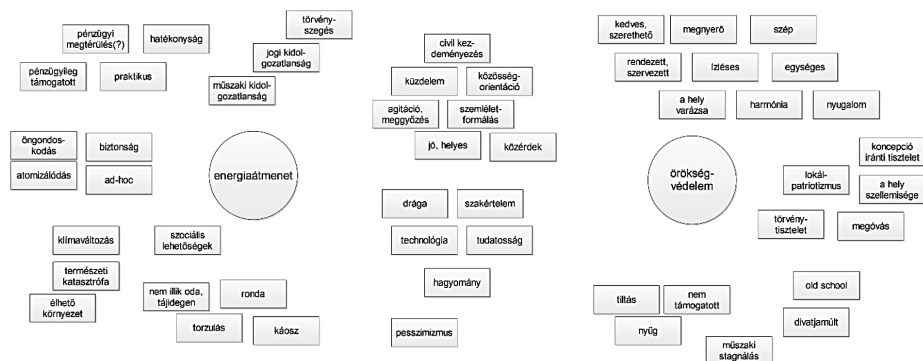
tosan azért, mert az ő feleségük az indokolatlanul terheli a rendszert, miközben ugyanazt csinálja az áramszolgáltató, ami nála főleg keletkezik, a másikonál fogyaszt, tehát tőle megveszi öt forintért, és a szomszéd lakásnak eladja negyvenért. Tehát az áramszolgáltatónak nyilván ezért buli ez az egész történet. [...] A méregfog ott van, hogy egy központosított állami tulajdonú MVM mint egyetemes szolgáltató hogyan lesz érdekeltté téve ezekben az energiaközösségekben [...] Tehát hogy ők hogyan tudnak ebben úgy aktívan részt venni, hogy mindaz a feladat, amit nekik el kell végezni, el legyen végezve, tehát legyen nekik bevételük, mert ugye nyugaton az energiaközösségeknél az a bazi nagy előny, hogy rendszerhasználati díj fizetése nélkül tudják osztogatni egymással a villamos energiát. Magyarországon a rendszerhasználati díj árképzése az egy közteher.”

[Interjúalany Y202, zöldaktivista, középkorú nő]

Összegzés

Az esettanulmányban egy nagyvárosi, kertvárosi kontextusban elemeztem két mozgalmat: az örökségvédelmi, valamint az energiaátmenetet támogató narratíváit, felfedve az elbeszélések fogalomkészletének egyedi és közös pontjait. Bemutattam, hogy az örökségvédelemhez az esztétikum fogalmai, a hely szellemének a tisztelete, a mozdulatlanság és a nyűg fogalmai kapcsolódnak, az energiaátmenethez pedig a praktikum, a pénzügyi megtérülés, az öngondoskodás, a természeti és szociális kihívások megoldásának lehetősége, valamint – az esztétikum ellenpontjaként – a rendtelenség fogalmai kapcsolódnak. Azt is megállapíthattam, hogy a két fogalomkészlet sok esetben összekapcsolódik: abban, hogy mindkettő technológiaorientált, helyi hagyományokhoz kötődik, átlengi egy bizonyos mértékű pesszimizmus, ami pedig egy újabb közös pontból: abból fakad, hogy küzdelmes, helyesnek címkézett célért történő civil munka erőfeszítése. A küzdelem pedig megjelenik a helyi társadalommal végzett munka és a hatóságokkal történő viaskodás kapcsán is. A két témakör fogalmi rendszerét az 1. ábra foglalja össze. Ebben a társadalmi közegben a zöld narratíva egyértelműen az örökségvédelem kérdésével kerül szembeállításra. Világos, hogy mindkét helyi mozgalom valaminek a megóvására: a helyi épített örökség és a természeti állapot megóvására, visszaállítására, bizonyos értelemben konzerválására törekszik, ám az energiaátmenet kapcsán ez a törekvés másodlagosnak tűnik az elbeszélések alapján, a fókuszban sokkal inkább az öngondoskodás lehetősége és a közösségformálás szerepel, szociális elemekkel.

1. ábra: Az energiaátmenet és örökségvédelem témáinak fogalmi hálója az interjúnarratívákban

Forrás: saját szerkesztés.

Az elbeszélésekben fontos motívum a küzdelem, egyrészt az állammal és a hatóságokkal, másrészt a helyi társadalommal. Ez a zöldmozgalomban olyan értelemben van jelen, hogy az aktivisták inkább az egyéni érdekek felől közelítik meg a lakók felé való kommunikációban, mintsem a környezetvédelmi szempontok felől. Az épített örökségvédelem kapcsán azonban ez a küzdelem sokkal transzparensőbb, ahogyan az alábbi elbeszélésből is látszik:

„És akkor vannak ilyen divatdolgok, meg ilyen rosszul értelmezett zöld gondolatok, hogy azt mondják – nekem ez a kedvencem – hogy [ez a munkástelep] a maga korában egy olyan innovatív és előremutató tett volt, hogy ezt a mai időre lefordítva ez azt jelentené, hogy itt hihetetlen módon a zöld átállást kell mindenképpen lehetővé tenni, és akkor igenis rakjunk mindenhol napelemt. Ez a napelem egyébként a becsípődés, nem beszélve azokról, akiknek fogalmuk nincs arról, hogy mi a napelem meg a napkollektor közötti különbség. Napkollektorokat rakunk, mindenhol. És akkor ezzel nem tudsz mit csinálni. Ilyenkor csak azt lehet mondani, hogy oké, de akkor ezt egy egységes koncepció alapján egységesen csinálták. Ha most itt a [munkástelepen], mint egységben gondolkodunk, és erre vonatkozóan ki tudjuk dolgozni, akkor ennek valóban van értelme. De az, hogy Pista, Józsi, Mari néni a saját 48 négyzetméteres lakása fölötti kis tetőfelületre fölbaszarintja ezeket a paneleket, abból nem lesz megóvás. Abból egy káosz lesz. Amivel tönkretesszük a közös értékünket.”

[Interjúalany Y203, örökségvédő aktivista, középkorú férfi]

A szembeállítás örökségvédelem és a zöld narratíva között egyáltalán nem feloldhatatlan, sőt, feloldásának lehetősége mindkét témakörön belül felmerült, akár múltbeli eseményekre történő hivatkozással is. A feloldás egyik legfőbb eszköze a koordináció. A két törekvés között húzóóó, az elbeszélésekben megjelenő feszültség

és a több szereplő által is pesszimistaként megragadott hangulat a hatóságokkal és az állammal összefüggésben megjelenő frusztráció eredménye. Egyik oldalról azért, mert az energiaátállítás műszaki-jogi környezete kidolgozatlan, és a mozgalom nagyon hamar lebonthatatlannak tűnő falakba ütközik, ráadásul a lebonthatatlanság mítoszát táplálja az állam vélt ellenérdekeltsége a helyzet megoldásában és a zöld átállítás támogatásában. Másik oldalról pedig azért merül fel a frusztráltság, mert az örökségvédelem koordinált körülmények között történhet csak, és hogy ez a koordináció alulról jövő kezdeményezésként indult, illetve érdemben sem alsó, sem felső szintű kormányzati szereplők nem kapcsolnak hozzá erőforrásokat, a szabályok betartására nincs eszköz; a helyi aktoroknak az évtizedes erőfeszítések ellenére a helyi épített környezet további degradációjával kell szembesülniük. Egy fiatal, az épített örökségvédelem kérdésével és az energiaátállással is foglalkozó helyi lakó rugalmas, a szociális szempontokat is mérlegelve így beszél arról, hogy milyen típusú „degradáció” okoz igazán fájdalmat neki:

„Van, aki nem is kér engedélyt, csak kicseréli az ablakot, megcsinálja, és úgy van vele, hogy a hatóságnak erre úgyszincs erőforrása, és általában tényleg nincs, mert megcsinálják, és úgy marad. Amikor egy láthatóan rossz állapotú házban, lakásban kicserélik az ablakot, és látszik, hogy csak annyit csináltak, akkor még azt mondom, hogy egy bocsánatos bűn, legalább nem szelel, valószínű feleannyit kell költeni, de amikor valamire látszik, hogy rálocolnak sok-sok tízmilliót, de hogy amúgy látszik, hogy így magasról tesznek az egészre, hogy amúgy hogy fog kinézni, az a fájóbb, mert az tudható, hogy még egy pár évtizedig nem lesz újra felújítva.”

[Interjúalany Y205, mérnök, fiatal férfi]

Az évtizedes erőfeszítésekből fakadó kudarcok motivációvesztéshez vezetnek; erről az alábbi, helyi zöldmozgalomban részt vevő aktivista így mesél:

„Én nem égtem ki, engem bedaráltak. Ezt a kiégés szót, én ezt tényleg... Én szerintem ez nem jó, hogy a civilek ezt magukévá teszik. Mert nem égünk ki. Mintha egy kis lámpa volna: »Jaj, hát nézd, már nincs benne energia!« Bazdmeg, nem! Gyakorlatilag átmennek, egy úthengerrel mennek át a testeden, ha ilyesmivel akarsz foglalkozni. Ez nem kiégés, ez kicsinálás.”

[Interjúalany Y204, zöldaktivista, középkorú nő]

A motivációvesztés és a frusztráció részben fakad a helyi társadalom aktivizálásának egy-egy kudarcából az örökségvédő és energiaátmenet-narratívákban, azonban ez inkább kihívásként, mintsem üvegplafonként vagy falként jelenik meg az interjúkban. Mind a tehetetlenségből fakadó frusztráció, mind a motivációvesztés legfőképp a hatóságok (legyenek akár helyi, akár országos szinten) támogatásának hiányával áll a legszorosabb kapcsolatban az elbeszélésekben. Mindkét civil mozgalom megpróbálkozott azzal, sikeresen, hogy legalább az önkormányzásban részt vegyenek, ám ez mindkét esetben legalábbis részleges kudarcra járt olyan értelemben, hogy a

kitűzött célt nem sikerült elérni. Jelenleg mindkét csoport a helyi társadalomban és a tudatformálásban, a „szellemirtásban” és általánosságban a helyi közösségszervezésben, továbbá a példamutatásban találja meg a legjobb lehetőségét annak, hogy érdemi változásokat sikerüljön kicsikarniuk a döntéshozók részéről:

„[...] teljesen ki van herélve az önkormányzat, és hát ott csak politikusok vannak, meg ilyen aktatologatók. De hát a főépítész keze is gúzsba van kötve, pénz az nincsen, embere gyakorlatilag nincsen. És nincs mögötte politikai akarat. Benne van a rendeletben, hogy a településképi kötelezés, a polgármester dönt róla. És akkor most tízezer forintba megbünteti a szabálytalan építkezést. Ott meg röhög a marhába, mert egyetlen izé, nem tudom én, kerítéselemem többé került. Vicc. Szóval igazából nem vagyok nagyon optimista. Mondanám azt, hogy az örök hit az emberiség jóságában, hogy majd magukhoz térnek, de sajnos mindig lesznek olyan emberek, akik nem hajlandóak szabályt követni. Talán mondom, tényleg ez volna a legjobb, ha lenne ilyen minta projekt. Tehát hogyha lennének nagyon jó példák, amiket ott tapasztalnak, mert az egy ugyanolyan ház, mint amiben én is lakom, és lám, meg lehetett úgy is csinálni. Csak hát nagyon ellene hat ez a szabadság, ez a tudatalatti széttagoltság, ez borzasztó nagy vétek volt az állam részéről.”

[Interjúalany Y207, örökségvédő aktivista, középkorú férfi]

Következtetések és további lehetőségek

Tanulmányomban a helyi épített örökséget mint a kulturális örökség részét (Sonkoly 2000) és különösen az egyes épületeket mint társadalmi konstrukciókat (Tamáska 2020b, 2021) vizsgálva bemutattam, hogy – amint azt a nemzetközi és hazai szakirodalom korábban is alátámasztott (Czene 2002, Baráth–Szépvölgyi 2006, Keresztély 2006, Csanádi–Csizmady–Olt 2011) – az örökségvédelem és a városrehabilitáció társadalmi-kulturális narratívái sokszor az individuális és közösségi szemlélet szembenállása által meghatározottak és konfliktusosak. E konfliktus egyik aspektusa a közösségi és a magánérdekek szembenállása, amely megjelenik az energiaátmenet kérdésköre kapcsán is.

Az energiaátmenet támogatása hosszú ideje cél az Európai Unióban, és ennek a klímakatasztrófa elkerülése éppúgy része, mint a kontinens energiafüggetlenségének elérése. A 2021–2022-es energiaválság a magyar közvélemény számára is nyilvánvalóvá tette, hogy az energiaellátás reformja elkerülhetetlen, és ennek egyik lehetséges megoldása a lokális energiaközösségek kialakítása. Az energiapolitika a kormányzat által is egyik központi kommunikációs tartalom, ideértve a közműdíjak ármaximálását, az atomreaktor-bővítés kérdését, az akkumulátorgyártást és a lakóépületek energetikai korszerűsítésére nyújtott támogatásokat, az Európai Unió iránymutatásának megfelelően is. A helyi társadalmak, és különösen a vizsgált nagyvárosi terep lakossága felismerte az ebben rejlő lehetőségeket, a vizsgált civil mozgalmaknak pedig múlhatatlan érdemük van a helyi társadalmak tájékoztatásá-

ban. A tájékoztatás kézzelfogható, a lakók életét érdemben befolyásoló módon történt, tekintve akár szabályozások bevezetését, akár a hőszigetelésre nyújtott pénzügyi támogatásokat vagy figyelemfelkeltő technológiai eszközök beszerzését. Noha nagy, az országos szabályozást érdemben érintő áttörés mind ez idáig nem történt, a remény arra, hogy a helyi népeség és a civil mozgalmak munkája által növekvő kritikus tömeg előbb-utóbb kikényszerít változásokat, él. Az energiaközösségek létrehozása tulajdonképpen az a köztes állapot, amely nem kompromisszumot, hanem tartós konszenzust hozna el ebben a helyzetben – egyszerre oldva meg a klímataudatos és energetikai szempontból reziliens helyi társadalom kérdését az *ad hoc* autonóm és individuális megoldások mellőzésével.

Az elemzés egy esettanulmány volt, és ilyen minőségében sem teljes – mindkét helyi mozgalom részéről csak néhány aktor került megszólításra, az esettanulmányt így a későbbiekben további elemekkel érdemes bővíteni. Fontos adalék, hogy esettanulmányomban nem vállalkoztam a helyi ágensek mint tág értelemben vett „civillek” közösségi működésének szervezetszociológiai elemzésével, és arra sem vállalkoztam, hogy az ő civil működésüket teljességükben, társadalmi-kulturális attitűdjeikkel együtt vizsgáljam. Ennek elemzése azonban egy lehetséges további lépés lesz. Mindemellert az energiaátmenet lokális problémáinak még így is csak egy elemére sikerült rávilágítani, így az energiaközösségek magyarországi lehetőségének csak egyetlen aspektusára derülhetett némi fény. A magyar szociológiának mindenképp feladata volna a jövőben, hogy megértse azoknak a helyi közösségeknek a problémáit, attitűdjeit és cselekvéseinek mozgatóit-akadályait, amelyek az energiaátmenet helyi lehetőségeit igyekeznek kibontani. Erre vonatkozóan a jelen tanulmány alkalmasint hasznos kezdeti lépésnek tekinthető.

Irodalom

Bajomi, A. Z. (2018): *A szociális tüzelőanyag-támogatás Magyarországon.*

https://habitat.hu/wp-content/uploads/2018/09/hfhh_tuzifa_tanulmany.pdf

Baráth, G. – Szépvölgyi, Á. (2006): A városrehabilitáció fejlesztéspolitikai háttere. *Tér és társadalom*, 20(1): 21–36.

Bodor, Á. – Titov, A. – Varjú, V. (2018): Környezeti attitűd a baranyai határtérség rurális területein. In *Megújuló energia és energiahatékonysági lehetőségek rurális területeken*. Pécs: MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 22–34.

Carrosio, G. (2021): The Emergence of the Sociology of Energy. In Magnani, N. – Carrosio, G. (szerk.): *Understanding the Energy Transition: Civil society, territory and inequality in Italy*. Cham: Springer International Publishing, 7–26.

Casnovas, X. – Campanero, J. A. A. – Campisi, T. (2024): Cultural heritage and energy transition – A lesson from the past. *AGATHÓN | International Journal of Architecture, Art and Design*, 15 58–69. <https://doi.org/10.19229/2464-9309/1542024>

- Chodkowska-Miszczuk, J. – Kola-Bezka, M. – Lewandowska, A. – Martinát, S. (2021): Local Communities' Energy Literacy as a Way to Rural Resilience—An Insight from Inner Peripheries. *Energies*, 14(9). <https://doi.org/10.3390/en14092575>
- Czene, Z. (2002): A kulturális örökség területfejlesztési megközelítése. *Tér és társadalom*, 16(4): 25–38.
- Cziner, S. (2024): Önkormányzati válságkezelés : Válaszok az energiaszegénységre a települési támogatás szabályozásán keresztül. *Máltai Tanulmányok. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat tudományos folyóirata*, 6(1): 24–36. <https://doi.org/10.56699/MT.2024.1.2>
- Csanádi, G. – Csizmady, A. – Kőszeghy, L. – Tomay, K. (2006): Belső-erzsébetvárosi rehabilitáció. *Tér és társadalom*, 20(1): 73–92.
- Csanádi, G. – Csizmady, A. – Olt, G. (2011): Urban Renewal and Gentrification in Budapest City Center. In Szirmai, V. (szerk.): *Urban Sprawl in Europe*. Budapest: Aula Kiadó, 209–252.
- Dalglis, C. – Leslie, A. – Brophy, K. – Macgregor, G. (2018): Justice, development and the land: the social context of Scotland's energy transition. *Landscape Research*, 43(4): 517–528. <https://doi.org/10.1080/01426397.2017.1315386>
- Del Curto, D. – Garzulino, A. – Turrina, A. (2024): Sustainability and energy transition – Perspectives for an integrated approach to the built heritage. *AGATHÓN | International Journal of Architecture, Art and Design*, 15 114–123. <https://doi.org/10.19229/2464-9309/1582024>
- Fejérdy, T. (2007): Műemlékvédelem és ingatlanfejlesztés. *Műemlékvédelem*, 51(4): 217–220.
- Fejérdy, T. (2017): Pillanat vagy történeti folyamatosság? : Rekonstrukció és/vagy helyreállítás. *Építés – Építészettudomány*, 45(1–2): 31–39. <https://doi.org/10.1556/096.2017.45.1-2.6>
- Ferro, L. – György, E. – Oláh, G. – Teixeira Lopes, J. – Sonkoly, G. – Apolinário, S. – Azevedo, N. – Ricardo, J. (2024): Gentrification and touristification in urban heritage preservation: threats and opportunities. *Cultural Trends*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/09548963.2024.2352407>
- Franco, G. – Mauri, S. (2024): Reconciling Heritage Buildings' Preservation with Energy Transition Goals: Insights from an Italian Case Study. *Sustainability*, 16(2). <https://doi.org/10.3390/su16020712>
- Gubbins, N. (2010): *The role of community energy schemes in supporting community resilience*. York: JRF.
- Harlov-Csörtán, M. (2018): Heritage and the City. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 8(6): 118–121.
- Hegedüs, K. (2019): *Földgázfüggőség, levegőszennyezés és energiaszegénység. Magyarországi példáján keresztül*. Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem. https://phd.lib.uni-corvinus.hu/1056/1/Hegedus_Krisztina_dhu.pdf

- Horst, D. van der (2014): Landscapes of Lost Energy: Counterfactual Geographical Imaginary for A More Sustainable Society. *Moravian Geographical Reports*, 22(2): 66–72. <https://doi.org/doi:10.2478/mgr-2014-0013>
- Jankó, F. (2006): Városfelújítás Pécs és Győr történelmi belvárosában. *Tér és társadalom*, 20(1): 109–123.
- Jiang, L. – Lucchi, E. – Curto, D. D. (2023): Adaptive reuse and energy transition of built heritage and historic gardens: The sustainable conservation of Casa Jelinek in Trieste (Italy). *Sustainable Cities and Society*, 97, 104767. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2023.104767>
- Keresztély, K. (2006): A történelmi belvárosok társadalmi fenntarthatósága Kelet-Közép-Európa városaiban. *Tér és társadalom*, 20(1): 147–158.
- Khan, M. I. – Chhetri, A. B. – Islam, M. R. (2007): Community-based energy model: a novel approach to developing sustainable energy. *Energy Sources, Part B* 2(4): 353–370.
- Kiss, V. (2023): Háztartási energiafelhasználás, fenntarthatóság és társadalmi igazságosság: Kvantitatív elemzés a lakosságienergia-kvóták hazai háztartásokra gyakorolt lehetséges hatásairól. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 13(4): 1–27. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.4.1>
- Kökény, L. – Stefkovics, Á. – Hortay, O. (2021): A szubjektív energiaszegénység mérésének problémái Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 68(7–8): 753–772. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2021.7-8.753>
- Kramer, A. – Belding, S. – Coney, K. (2023): *Community Resilience Options: A menu for enhancing local energy resilience*. Golden, CO (United States): National Renewable Energy Laboratory (NREL).
- Lampropoulos, I. – Alsaif, T. – Schram, W. – Bontekoe, E. – Coccato, S. – van Sark, W. (2020): Review of Energy in the Built Environment. *Smart Cities*, 3(2): 248–288. <https://doi.org/10.3390/smartcities3020015>
- Lucchi, E. (2023): Renewable Energies and Architectural Heritage: Advanced Solutions and Future Perspectives. *Buildings*, 13(3). <https://doi.org/10.3390/buildings13030631>
- Martins, A. – Madaleno, M. – Dias, M. F. (2020): Energy literacy assessment among Portuguese university members: Knowledge, attitude, and behavior. *The 7th International Conference on Energy and Environment Research—“Driving Energy and Environment in 2020 Towards A Sustainable Future”*, 6 243–249. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2020.11.117>
- Mazur, C. – Hoegerle, Y. – Bruccoli, M. – van Dam, K. – Guo, M. – Markides, C. N. – Shah, N. (2019): A holistic resilience framework development for rural power systems in emerging economies. *Applied Energy*, 235 219–232. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2018.10.129>
- Mentes, D. – Szemmelweiszné Hodvogner, K. (2018): Biomassza szerepe az energiaszegénység mérséklésében kistelepüléseken. *Energiagazdálkodás*, 59(3–4): 42–47.

- Michalkó, G. (2005): A turisztikai miliő földrajzi értelmezése. *Tér és Társadalom*, 19(1): 43–63.
- Nemes, C. – Pomázi, I. (2022): Energiaközösségi kezdeményezések az Európa Unióban. *Energiagazdálkodás*, 63(3): 6–11.
- Németh, K. – Mezőfi, N. – Németh, K. – Péter, E. (2024): Megújuló energiaforrások lakossági megítélése – egy magyarországi felmérés tapasztalatai. *Tér és Társadalom*, 38(2): 50–70. <https://doi.org/10.17649/TET.38.2.3526>
- Rogers, J. C. – Simmons, E. A. – Convery, I. – Weatherall, A. (2012): Social impacts of community renewable energy projects: findings from a woodfuel case study. *Energy Policy*, 42, 239–247. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.11.081>
- Salvatore, M. (2021): Energy Transition and its Societal Challenges. Themes, Gaps and Possible Developments in Sociology. *Fuori Luogo Journal of Sociology of Territory, Tourism, Technology*, 10(2). <https://doi.org/10.6093/2723-9608/8321>
- Scotti, I. – Minervini, D. (2017): Performative connections: translating sustainable energy transition by local communities. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 30(3): 350–364. <https://doi.org/10.1080/13511610.2016.1237282>
- Sonkoly, G. (2000): A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei. *Regio: Kisebbség, Politika, Társadalom*, 11(4): 45–66.
- Stanojević, A. D. – Milošević, M. R. – Milošević, D. M. – A.J. Turnšek, B. – Lj. Jevremović, L. (2021): Developing multi-criteria model for the protection of built heritage from the aspect of energy retrofitting. *Energy and Buildings*, 250 111285. <https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2021.111285>
- Stojilovska, A. – Dokupilová, D. – Gouveia, J. P. – Bajomi, A. Z. – Tirado-Herrero, S. – Feldmár, N. – Kyrianiou, I. – Feenstra, M. (2023): As essential as bread: Fuelwood use as a cultural practice to cope with energy poverty in Europe. *Energy Research & Social Science*, 97, 102987. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2023.102987>
- Tamáska, M. (2020a): Gondolatok az építésztársadalom és a szociológia viszonyáról. *Szociológiai Szemle*, 30(1): 4–20.
- Tamáska, M. (2020b): Városkép és építésztársadalom: Gondolatok Elisabeth Lichtenberger munkásságáról. *Tér és Társadalom*, 34(3): 244–263. <https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3258>
- Tamáska, M. (2021): Architectural sociology: theories, methods and subjects. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 10(SI8): 1–4. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020en.1>
- Tóth, B. Z. (2023): Posztkommunista típusú energiaszegénység a Rákoskeresztúrvárosközponti lakótelepen. In Hegedűs, R. (szerk.): *Válságról válságra*. Budapest: Magyar Szociológiai Társaság, 131–131.

Vannak-e értékfüggetlen klímapolitikai szakértők és válaszok?

Are there value-independent climate policy experts and responses?

Varjú Viktor¹

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.17002>

Beérkezés: 2024. 08. 25.

Átdolgozott változat beérkezése: 2024. 11. 06.

Elfogadás: 2024. 12. 05.

Összefoglaló: Kétségtelen, hogy a klímaváltozás ma már a társadalomtudományokban is kiemelten kezelt téma. Számos hazai és nemzetközi kutatás tárja fel a klímaváltozáshoz való viszonyulásokat kvantitatív és kvalitatív módszerekkel egyaránt. Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy bemutassa azt, hogy a hazai klímaszakértők milyen szempontokkal, értékekkel kapcsolódnak össze, amikor klímaszakértőként reprezentálják magukat. Továbbá ezek az összekapcsolódások – különös tekintettel a klímaváltozással összefüggő politikai kapcsolódásokra – hogyan befolyásolják a klímaváltozás (mint válság) értelmezési kereteit. A kutatás egy 30 fős szakértői interjúorozatra épül. A 30-60 perc közötti strukturált interjúk 2021-ben készültek a civil szférában, az önkormányzatoknál, a kutatói szférában és az államigazgatásban dolgozó klímaszakértőkkel, az ország minden részéből. A vizsgálat három réteg mentén történik. A tanulmány egyszerre elemzi a szakértők klímaváltozásról alkotott konstrukcióit, perspektíváját (a hazai társadalmi szereplők) klímaváltozáshoz való viszonyulásáról, valamint vizsgálja a szakértők (konstrukciót alkotók) társadalmi, „hovatarozási” mintázatát és annak befolyásoló hatását. A kutatás tanulsága, hogy a hazai szakértők értékválasztása nem homogén, ugyanakkor klímaszakértői mivoltukat megőrzik. A napi politika diskurzusba történő bevitelére azonban kimozdítja a szakértőket pozíciójukból, és a politikai hovatarozás erősen befolyásoló tényezője lesz a szakpolitikai konstrukcióalkotásnak.

Kulcsszavak: klímaváltozás, szakpolitika, politika, hovatarozás, értékfüggetlenség

Abstract: Undoubtedly, climate change is now a hot issue in the social sciences. Numerous national and international studies explore attitudes towards climate change using both quantitative and qualitative methods. This paper aims to illustrate the aspects that domestic climate scientists tend to associate with when representing themselves as climate scientists. Furthermore, the study focuses on how these interconnections — with a particular focus on the political ones — influence the interpretation of climate change. The research is based on a series of 30 expert interviews. The structured interviews, lasting between 30 and 60 minutes, were conducted in 2021 with climate experts from civil society, local government, academia and the governmental sector across Hungary. The analysis is conducted along three layers at a time. On the one hand, the study analyses the experts' constructs on climate change, on the other hand, the experts' perception of the (domestic social actors') attitude

¹ HUN-REN KRTH Regionális Kutatások Intézete, MATE VFGI Vidék- és Területfejlesztési Tanszék, PTE TKI Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék, e-mail: varju.viktor@krth.hun-ren.hu

towards climate change, and it examines the social, “belonging” patterns of the experts (constructors) and their influencing effect. The study concludes that the experts, regardless of belonging, remained largely within the expert field, but there was a point (a quote from the Prime Minister) when all experts, crossed over into the political field. After that, however, the majority of them ‘re-entered’ the expert frame. Besides, the value choice of the experts influences their constructions on climate policy.

Keywords: climate change, climate policy, politics, belonging, value independence

Bevezetés

Kétségtelen, hogy a klímaváltozás ma már a társadalomtudományokban is egy kiemelten kezelt téma. Számos hazai és nemzetközi kutatás tárja fel a klímaváltozáshoz való viszonyulásokat kvantitatív és kvalitatív módszerekkel egyaránt. Az éghajlatváltozásra vonatkozó felmérések is egyre gyakoribbak, és az ágazati szintű (Säpläcan–Márton 2019, Németh et al. 2022) európai (Bodor–Grünhut 2021), illetve országos (Negahdari et al. 2023) áttekintések mellett regionális (Farkas–Rakonczai–Hoyk 2015, Wolka–Uma–Tofu 2023), továbbá helyi (Ngu et al. 2023) szintekre is koncentrálnak, feltárva a döntéshozók (Buzási–Csizovszky 2021) és a lakosság (Kiss–Fazekas–Balla 2021) „klímakapcsolódásait”, attitűdjeit és stratégiáit. Egyes tanulmányok az éghajlatváltozással kapcsolatos ismeretek szintjét is vizsgálják (Safi–Smith Jr. 2013), mivel a lakosság klíma iránti attitűdjeivel foglalkozó számos társadalomkutató rámutatott arra, hogy az információ megléte önmagában nem elegendő a viselkedés megváltoztatásához (Blake 1999).

Jelen tanulmány elsősorban arra kíváncsi, hogy a szakértők értékválasztása mennyiben befolyásolja szakpolitikai konstrukcióikat, vannak-e értékfüggetlen klíma-szakpolitikai szakértők és válaszok, abban az esetben is, amikor a napi politika erősebb befolyást gyakorolhat a szakpolitikára. Ennek feltárásakor a kutatás reflektál a *belonging*/hovatartozás (különös tekintettel: Yuval-Davis 2011, 2015) elméletére is, bemutatva azt, hogy a hazai klímaszakértők milyen szempontokkal hajlamosak összekapcsolódni, amikor klímaszakértőként reprezentálják magukat, valamint hogy ezek az összekapcsolódások hogyan befolyásolják a klímaváltozás (mint válság) értelmezési kereteit, vagy más szavakkal: hogyan szivárog be a politikai és értékválasztási hovartartozás a szakmai kérdésekbe, a napi politika mennyire tekinthető befolyásoló tényezőnek.

A kutatás egy 30 fős szakértői interjúsorozatra épül. A 30-60 perc közötti, strukturált interjúk 2021-ben készültek a civil szférában, az önkormányzatoknál, a kutatói szférában és az államigazgatásban, valamint háttérszerveiben dolgozó klímaszakértőkkel az ország minden részéből.

Az elemzés egyszerre három réteg mentén történik. A tanulmány egyrészt elemzi a) a szakértők klímaváltozásról alkotott konstrukcióit, másrészt b) meglátásukat a (hazai társadalmi szereplők) klímaváltozáshoz való viszonyulásáról, valamint c) vizsgálja a szakértők (konstrukciót alkotók) társadalmi, „hovartartozási” mintázatát és annak befolyásoló hatását.

A fentiekén túl az elemzés egy másik értékválasztási dimenziót is figyelembe vesz. Értékeli, hogy a szakértők jellemzően milyen érvrendszert használnak, nevezetesen inkább nem antropocentrikus, vagy inkább antropocentrikus érvek jelennek-e meg érveléseikben.

A tanulmány arra jut a szakértői *konstrukció*t illetően, hogy a klímaváltozás hatásai egyértelműen súlyosak Magyarországra nézve, és a szakértők fontosnak tartják, hogy az ország mind politikai, mind társadalmi szinten határozottabb lépéseket tegyen a klímavédelem érdekében. *Meglátásuk* szerint a civil szervezetek és az önkormányzatok szerepe fontos, de a forráshiány akadályozza őket. A fiatal generációk érzékenysége reményt kelt, a klímapolitikai döntéshozatal lassúsága és a tájékoztatás hiányosságai azonban komoly problémát jelentenek. A szakértők – *hovatartozástól* függetlenül – jórészt a szakértői mezőben maradtak, azonban volt egy pont (egy politikailag provokatív kérdés, a miniszterelnöktől származó idézet értékeltetése), amikor hovatartozástól függetlenül minden szakértő átlépett a politikai mezőbe, és argumentációjukat ez határozta meg politikai beállítódásuktól függően. Ezt követően többségük azonban „visszarendeződött” a szakértői keretek közé.

Az antropocentrikus/nem antropocentrikus etikai értékválasztás is detektálható a klímaváltozáshoz kapcsolódó konstrukcióalkotásokban. Figyelemre méltó, hogy a nem antropocentrikus válaszok jellemzően a zöld civil szervezetek képviselőinél vannak jelen.

Teoretikus háttér

Klímamegközelítések

A klímaváltozás ma az egyik legforróbb témája a társadalomnak, és nem csak azokon a területeken, ahol a szakértők a legnagyobb időjárási változásokat jelzik előre. Ugyan a klímaváltozás meteorológiai hatásai földrajzi területenként eltérőek (Bartholy et al. 2007, Lennert–Koós–Vasárus 2024), a közvetett társadalmi hatások széles körűek. A klímamigráció (Glied–Bumberák 2011), a demográfiai folyamatok térbeli dinamikáinak változása (Lennert 2019), a klímaváltozáshoz történő társadalmi-gazdasági alkalmazkodás (például a zöld átmenet által támasztott elvárások) számos különféle társadalmi konfliktushelyzetet, érdekellentétet teremtenek (például Éltesítő–Riczy 2023). Egy ilyen szituációban különösen nagy szükség van a szakértők tisztánlátására, független tanácsaira.

A klímaváltozáshoz való alkalmazkodás támogatáshoz, a sérülékenység csökkentéshez komplex szemléletmódrá, multidiszciplináris tudásra van szükség. A klímaszakértőknek egyszerre szükséges rálátniuk a klímaváltozás hatásainak műszaki, társadalmi, gazdasági, környezeti okaira, következményeire, hogy az adott téregységre vonatkozó legadekvátabb szakpolitikai válaszokkal támogassák a döntéshozást, távol tartva a döntéshozókat a (párt)politikai érdekektől, megfontolásoktól (például szavazatmaximalizálás). Nehéz helyzet ez, hiszen a szakértőknek egyszerre kell figyelembe vennie például egy, az uniós célokat segítő elektromos autógyár telepítését, annak környezeti (például közvetett és közvetlen környezeti

terhelés), társadalmi (például NIMBY) és gazdasági (például munkahelyteremtés) hatásait, és mindezt, a lényegét kiemelve, egyszerre minden szempontot bemutatva kell a döntéshozó elé tárnia, őt meggyőznie a megfelelő stratégiáról, kizárólag szakmai alapon. A szakértő ezért széles körű tudásbázisra, kutatási eredményekre építve összegzi a komplex, várható hatásokat. De a szakértő is csak ember, attitűdjükre, cselekvéseikre különböző tényezők hatnak.

Ahogy a természetvédelmi érvelésekben, úgy a klímaváltozáshoz kapcsolódó mitigációs és adaptációs argumentációkban is tetten érhető az antropocentrikus és/vagy nem antropocentrikus megközelítés. És bár a határ elmosódottabb, az értékválasztási preferenciák körülhatárolhatóak. A nem antropocentrikus megközelítések a természet belső értékeinek fontosságára helyezik a hangsúlyt. Ezekben a megközelítésekben az emberek (egyetemes) kötelessége a természet tisztelete és annak felismerése, hogy az ember a természet része (Gustafsson 2013, Fabók–Kovács 2019). A nem antropocentrikus megközelítések egyik fontos értékeleme az ököcentrikusság, és ennek fontos fogalma az ökoszisztéma, ahol az élő szervezetek közössége, valamint a velük kapcsolatban álló élettelen környezet egy rendszert alkot (Pásztor–Oborny 2004, Hannigan 2006, Gustafsson 2013, Fabók–Kovács 2019). Ebben a megközelítésben a természetvédelmi gyakorlatban a folyamatok védelme a cél, nem a statikus állapotok megőrzése (Pirmack–Standovár 2001, Fabók–Kovács 2019). Erre a megközelítésre építve klíma-szakpolitikára fordítva az állítható, hogy ebben a szemléletben elsősorban a mitigációra szükséges a hangsúlyt helyezni. A mitigáció és az adaptáció kérdése holisztikusabb szemléletben jelenik meg, és különös hangsúlyt kap a biodiverzitás.

A fentiekkel szemben az antropocentrikus megközelítés az emberi érdek érvényesítése szempontjából tartja értékesnek a környezetet. Itt a természet a társadalom számára fontos erőforrásként jelenik meg, a természet bölcs használatát vallja. A szemlélethez köthető ökoszisztéma-szolgáltatások koncepciója szerint a természetet azért fontos megőrizni, mert hasznos a társadalom tagjai számára és hozzájárul az emberek jóllétéhez (MEA – Millennium Ecosystem Assessment 2005, Kelemen 2013, Kovács et al. 2015, Fabók–Kovács 2019). Klímapolitikai oldalról közelítve a mitigáció itt is legalább ugyanilyen fontos, akár túlhangsúlyozott is lehet. A technológia-központú adaptáció, az emberi jólét dominanciája (például hűtő klímák széles körű alkalmazása) erősebb elvként jelenhet meg.

A fenti dichotóm megközelítések egyébiránt megjelennek két közgazdaságtani megközelítés (ökológiai közgazdaságtan kontra környezet-gazdaságtan) megkülönböztetésében (vö. Kerekes–Szlávik 2001, Pataki 2009, Kovács et al. 2015), illetve (történeti jelleggel is) a nihilista és determinista kettős földrajzi környezettel kapcsolatos felfogásokban (vö. Hajdú 2007).

Attitűd, hovatartozás

Az éghajlatváltozás ma már a közbeszéd része, és a társadalomtudományban is egyre inkább előtérbe kerülnek a környezetbarát magatartásról szóló elemzések, a klímaattitűdhöz kapcsolódó vizsgálatok (például Bodor–Varjú–Grünhut 2020, Bo-

dor–Grünhut 2021, Kiss–Fazekas–Balla 2021, Bodor–Grünhut–Varjú 2023). Eagly és Chaiken (1993) szerint az attitűd „olyan pszichológiai tendencia, amely egy adott entitás bizonyos fokú kedvező vagy kedvezőtlen értékelésével fejeződik ki”, és alapvető fontosságú a tényleges viselkedés előrejelzésében (Casaló–Escario 2018).

Az attitűd jellemzően magatartási, kognitív és affektív komponensre bontható (Hofmeister–Tóth 2014, Varga–Csordás 2021). Az úgynevezett egydimenziós modellek egy attitűdkomponensre irányulnak, és egy személyre, tárgyra vagy kihívásra vonatkozó, időben hosszabban tartó érzelmeként értelmezettek, amely meghatározza a viselkedési szándékot, majd a magatartást/cselekvést/viselkedést (vö. Ajzen 1991)1985, Ajzen, 1987.

A szociálpszichológia egyik, viselkedést magyarázó elméletét (a tervezett viselkedés elmélete [*Theory of planned behaviour*], Ajzen 1991) számos szituációban, például a környezettudatos viselkedés előrejelzésében (például Steg–Vlek 2009, Bodor–Grünhut 2021, Bodor–Grünhut–Varjú 2023), vagy a környezeti attitűd és a környezeti cselekvés (vagy nem cselekvés) közötti összefüggést erősségében (Bamberg és Möser 2007, Kaiser et al. 2007, Levine–Strube 2012) széleskörűen használják, jellemzően az eredeti TPB-dimenziókat kibővítve.

Az elmúlt két évtizedben a környezetvédelmi témakörben számos kutatás foglalkozott kifejezetten a klímaváltozással kapcsolatos attitűdökkel (Bodor et al. 2020, Capstick et al. 2015), azonban kevés olyan kutatás van, amely a klímaszakértők motivációit, illetve a véleményüket formáló befolyásoló tényezőket elemezte volna (Krueger et al. 2012).

Ontológiai értelemben a hovatartozás az otthonlét „érzéséről” szól (Yuval-Davis 2011), ahol az „otthon” egy „folyamatos projektnek” tekinthető (Hage 1997). Az emberek sokféleképpen kötődhetnek vagy tartozhatnak (valahova, valakihez, valamihez). Ezek változhatnak egy adott személynél és társadalmi csoportnál is, konkrét vagy absztrakt módon, ön- vagy más által történt identifikáció révén, stabil, vitatott vagy átmeneti módon is (Yuval-Davis 2011: 12). A hovatartozás azonban nem egy stabil állapot, hanem mindig dinamikus folyamat, általában többretegű és többskálájú (Yuval-Davis 2006, 2011).

Yuval-Davis három fő elemzési aspektust különböztet meg, amelyekben a hovatartozás konstruálódik: „az első aspektus a társadalmi helyekre, a második az emberek különböző kollektivitásokhoz és csoportosulásokhoz való identifikációjára és érzelmi kötődésére, a harmadik pedig az etikai és politikai értékrendszerekre vonatkozik, amelyekkel az emberek megítélik saját hovatartozásukat és másokét (Yuval-Davis 2011: 12).

Amikor Yuval-Davis terminológiáját követve egy adott korcsoport, egy bizonyos szakmához, osztályhoz vagy nemzethez való tartozásról beszélünk, akkor az emberek társadalmi és gazdasági elhelyezkedéséről van szó. A társadalmi helyek gyakorlatilag soha nem a különbség egyetlen vektora mentén épülnek fel, ezért fontos a társadalmi helyek interszekcionális megközelítése is (Yuval-Davis 2011).

A hovatartozás politikája magában foglalja az adott kollektivitáshoz vagy kollektivitásokhoz való tartozást, amelyek maguk is konstruálódnak, és e kollektivitások határai gyakran térbeli jellegűek, egy adott (földrajzi) helyhez kapcsolódnak, nem csak a társadalmi kollektivitások konstrukcióihoz (Yuval-Davis 2011). A „hovatartozás politikája” (*politics of belonging*) nem csupán az összetartozó közösség határainak a hegemon politikai erők általi fenntartását és reprodukálását foglalja magában (a közösségen belül és kívül), hanem azok más politikai szereplők általi megkérdőjelezését, kihívását és ellenállását is (Yuval-Davis 2011: 20). Az emberek hovatartozása és a hovatartozás politikája nem absztrakt, hanem konkrét, explicit módon megjelenő (Grosz 2020).

Míg néhány kutató foglalkozott azzal, hogy az éghajlati és környezeti kérdésekről szóló diskurzusok hogyan érintik a biztonságérzetünket és a jövőbe vetett reményünket (például Ojala 2012), elenyésző figyelem fordult arra, hogy ezek a diskurzusok explicit vagy implicit módon mindig kapcsolódnak különböző (egymással versengő) politikai projektekhez is, amelyek sajátos kollektív határokat, valamint belső társadalmi megosztottságot és hatalmi viszonyokat konstruálnak (Yuval-Davis et al. 2023). A zöld nacionalizmusról szóló írások (például Trafford 2019, Conversi–Friis Hau 2021) felhívták arra is a figyelmet, hogy a klímadiskurzusok hogyan használhatóak fel nacionalista projektek előmozdítására, konkrét nemzetek védelmére ahelyett, hogy a különböző globális hatásokra és az egyenlőtlenségekre összpontosítanak (Yuval-Davis et al. 2023).

Módszertan

A környezettudatossághoz kapcsolódó attitűdök és cselekvések összefüggéseinek feltárására, mérésére a tudományos kutatások használják az interjút (például Vicente-Molina–Fernández-Sainz–Izagirre-Olaizola 2018), a kérdőíves módszert (például Buta–Holland–Kaplanidou 2014), és a szakértői megkérdezést is (Hafenscher–Jankó 2022).

Az itt bemutatott kutatás a hazai, klímaváltozásban jártas szakértőket célozta meg. A szakértők a civil, az önkormányzati, az akadémiai, valamint az államigazgatási szektorból kerültek ki. Kiválasztásuknál fontos szempont volt, hogy – elsősorban az önkormányzatok és a civilek esetében – az ország különböző pontjairól kerüljenek ki, lehetőséget adva arra, hogy ha vannak területi különbségek, akkor azok megjelenhessenek. A lekérdezés 2021 májusa és szeptembere között zajlott, online és személyes formában (az akkor még tartó pandémia okán). Összesen 12 személyes és 18 online interjú került lekérdezésre (illetve rögzítésre, mivel ahhoz minden interjúalany hozzájárult).

Jelen kutatáshoz egy interjúvázat szolgált alapul nyitott kérdésekkel. (Az interjúkérdések a mellékletben találhatóak.) A kérdések három blokk köré csoportosultak. Az első blokkban általános, a klímaváltozáshoz kapcsolódó kérdések voltak. A második blokk a szakértők meglátását szondázta az egyes szereplők (hétköznapi emberek, civil szervezetek, önkormányzatok, a kormány, az ellenzék) klímaváltozás elleni harcának szerepéről, lehetőségeiről. A harmadik blokk konkrét eseményekre reflektáltatta a

megkérdezett szakértőket. A három blokkot követő demográfiai kérdések kitértek a válaszadó helyhez kötődésére, saját társadalmi-gazdasági helyzetének megítélésére, valamint politikai orientációjára is. A politikai kapcsolódást két kérdésen keresztül próbálta az interjú megragadni. Egyrészt az alanyokat megkértük, hogy próbálják besorolni magukat a klasszikus értelemben vett jobb-, illetve baloldalhoz. A másik kérdés pedig arra irányult, hogy milyen sajtótermékből tájékozódnak napi szinten. Az interjúalanyok mindegyike elzárkózott attól, hogy besorolja magát klasszikus politikai jobb- vagy baloldalra de ennek oka nem a saját hovatartozásuk elkendőzése volt, hanem – ahogyan többször is hangsúlyozták – a klasszikus bal-jobb besorolás meghaladottsága. A sajtótermékek olvasása – bár nagyon sok válaszadó mind a kormánypártinak, mind a függetlennek ítélt sajtót olvassa –, valamint az interjú Orbán Viktorra vonatkozó kérdése (lásd később) alapján – az alanyokat be lehetett sorolni inkább kormánypárti (11 fő), illetve inkább ellenzéki (19 fő) érzelműnek.

Eredmények

Az interjú első blokkjában feltett kérdésekkel egy általános kép felvázolása volt a cél, azaz hogy az alanyok hogyan ítélik meg a klímaváltozást, milyen diskurzusok jelennek meg. Ehhez kapcsolódóan volt egy klímaadaptációhoz kapcsolódó kérdés is („Halott-e arról, hogy a Balaton üzemi vízszintjét 10 cm-rel megemelték?”), de jellegeből adódóan környezetvédelmi szempontból komplex, illetve vélelmezhető, hogy a válaszadók nagyobb részének nem feltétlenül ez a szakterülete.

A szakértők egyhangúan úgy vélik, hogy a klímaváltozás súlyos következményekkel jár, Magyarország pedig különösen sérülékeny ebből a szempontból. A szélsőséges időjárási jelenségek, mint a hóhullámok, aszályok, villámárvizek és a csapadékeloszlás változásai már is érezhetőek, és ezek várhatóan fokozódni fognak. Többen hangsúlyozták a mezőgazdaságot és az energiaellátást érintő kihívásokat. Három szakértő is kihangsúlyozta, hogy a Kárpát-medence földrajzi elhelyezkedése különösen kiszolgáltatottá teszi az országot.

A vízkérdés, a Balaton vízszintjének megemelése a mezőgazdaságban tapasztalható változásokkal együtt került szóba. Volt, aki úgy véli, hogy Magyarország kevésbé van kitéve szélsőséges hatásoknak (az interjúalanyok elenyésző része: két válaszadó), míg mások szerint az ország sebezhetősége különösen nagy.

Ugyanakkor a válaszadók véleménye megoszlik a Balaton vízszintjének 10 centiméterrel történő megemelése tekintetében. A vízszintemelést egyesek jó lépésnek tartják (a megkérdezettek mintegy egyharmada), mint a klímaváltozás hatásaihoz való alkalmazkodás része, mások (a válaszadók szintén körülbelül egyharmada) kételkednek a hosszú távú fenntarthatóságában. Felvetik, hogy a vízszintemelés ökológiai következményekkel járhat, például a növényzet pusztulásával és algásodással. Volt olyan válaszadó is, aki az erősen antropocentrikus megközelítésre hívta fel a figyelmet, nevezetesen hogy a vízszint megemelése alapvetően a tó könnyebb vitorlázhatósága miatt történt.

A következő kérdés arra vonatkozott, hogy az interjúalanyok hogyan látják a hazai lakosság klímaváltozáshoz kapcsolódó tudását, attitűdjét. Mindegyikük – tekintet nélkül az idézett „forrásra” – azt nyilatkozta, hogy az iskolázottság befolyásolja leginkább a klímaváltozás iránti attitűdjét. Az általános vélekedés szerint a lakosság tudatossága egyébiránt alacsony, bár az információhoz való hozzáférés adott. A szakértők szerint az iskolázottság és a médiahasználat fontos szerepet játszik a klímaváltozásról való gondoskodásban. Az idősebb generációk és a vidéki lakosok általában kevésbé érzékenyek a problémára, míg a fiatalok és városi lakosok klímatudatosabbak. (A többi demográfiai változót illetően egyes eredményekről számoltak be.) Gyakorlatilag egyöntetűen állították, hogy a pártpreferencia nem befolyásolja a klímaattitűdjét, a klímaváltozáshoz való viszonyulást.

Amikor a civil szféra klímaváltozáshoz kapcsolódó feladatai kerültek górcső alá, egyöntetű véleményként jelent meg, hogy a civil szférára szükség van, ugyanakkor az interjúalanyok azt is hangsúlyozták, hogy a civil szervezetek humán és pénzügyi erőforrásai beszűkültek. Ahogy a válaszadók megfogalmazták, a civil szektor elsősorban a szemléletformálás és az oktatás révén tud hozzájárulni a klímaváltozás elleni harchoz, de a jogi eszközökkel történő beavatkozási lehetőségeik minimálisak. Az interjúalanyok szerint jelentős javulásra van szükség a civil szervezetek támogatása terén.

Ahogy rámutattak, a helyi önkormányzatok fontos szereplői lehetnének a klímaváltozás elleni harcnak, de forráshiány és korlátozott emberi erőforrások miatt gyakran képtelenek nagyobb lépéseket tenni. Az interjúban elhangzott, hogy sok önkormányzat felismeri a helyi klímaváltozás problémáit, de csak akkor képesek érdemi lépéseket tenni, ha rendelkezésükre állnak a szükséges források. A szakértők mintegy egynegyede azt is megemlíti, hogy a fiatal generáció érzékenyebb, és a fiatalok körében növekvő klímászorongás figyelhető meg, amelyet a jövő bizonytalansága és a politikai vezetés lassú reakciói fokoznak.

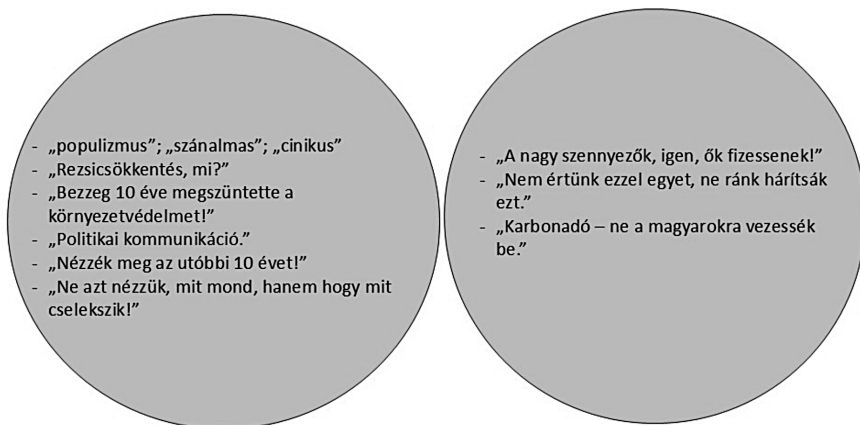
Kérdésre válaszolva az interjúalanyok nem látnak térbeli különbséget arra vonatkozóan, hogy mely önkormányzat elkötelezettebb a klímaváltozás elleni harc iránt. Ebben a tekintetben – véleményük szerint – sem a településméret, sem pedig a rendelkezésre álló erőforrás vagy annak hiánya nem befolyásolja a „település klímatudatosságát”. Az interjúalanyok legnagyobb része említette, hogy az önkormányzatoknak alapvetően fontos szerepe lenne, de sokszor hiányoznak a megfelelő anyagi és emberi erőforrások. Néhány interjúalany megjegyzi, hogy bár vannak helyi kezdeményezések, a forráshiány akadályozza a komolyabb klímavédelmi lépéseket. Az interjúalanyok kétharmada azt is hangsúlyozta, hogy a polgármester, illetve a képviselőtestület elköteleződése nagy szerepet játszik egy település klímaváltozáshoz való viszonyulásában.

Az interjú következő kérdései már arra vonatkoztak, hogy létezik-e kormányzati és ellenzéki, illetve jobb- és baloldali klímapolitika. A válaszadók 43 százaléka erőteljesen kritikus a kormányzati klímapolitikával szemben, és úgy véli, hogy a politikai döntéshozók nem kezelik kellő komolysággal a klímaváltozás jelentette kihívásokat. A válaszadók majd felénél az ellenzék szerepe szintén kérdéses, mivel sokszor nem mutat valódi alternatívát, annak ellenére, hogy könnyebben tehet vállalásokat, hiszen nincs kormányzati, éles döntéshozási helyzetben. Ugyanakkor az interjúalanyok majd mind-

egyikének elmondása szerint – a kritikai megjegyzések mellett – a kormány diskurzusa klímabarátabb lett (amelyet Yuval-Davis és kollégáinak sajtóelemzése is részben alátámaszt, azzal a kitételrel, hogy a jobboldali sajtó teret enged klímaszkeptikus hangoknak is, szemben a baloldali sajtóval (vö. Yuval-Davis et al. 2023).

A következő kérdésben a napi politika már erőteljesen megjelent. Ebben Orbán Viktor 2021. május 24-én tett megnyilatkozását idéztük, amikor a karbonadó került terítékre az európai klímapolitikában. Erre reagálva nyilatkozta Orbán azt, hogy „[...] a legfontosabb a környezetvédelem és a klímavédelem”, illetve azt, hogy fizessenek a nagy szennyezők.² Ez a kérdés az interjú során egyfajta robbanáspontként is értelmezhető, mivel az alanyok mintegy kétharmada kilépett a szakértői mezőből és bevonódtak a politikaiba. A kormányhoz kötődő interjúalanyok egyet értettek, hogy igen a nagy szennyezők fizessenek, és hogy „ne a magyarokkal fizetessék meg”, míg az ellenzéki érzelmű válaszadók a klasszikus, ellenzéki „támadó pozícióba” helyezkedtek, és a populizmust, a cinikusságot, a rezsicsökkentést emlegették, mint negatív politikai megnyilvánulásokat, illetve utaltak a környezetvédelem háttérbe szorítására is: „bezzeg tíz éve megszüntette a környezetvédelmet” (ti. 2010 óta nincs Magyarországon önálló minisztériuma a területnek) (1. ábra). Több válaszadó felhívta arra a figyelmet, hogy a kijelentés ugyan helyes irányba mutat, de sokan szkeptikusak azt illetően, hogy a politikai nyilatkozatok tényleges cselekvéssé válnak-e. Az ilyen kijelentések gyakran szlogenek maradnak, konkrét intézkedések nélkül. Vannak, akik szerint a klímavédelmi intézkedések főleg retorikai eszközként szolgálnak anélkül, hogy valódi változások történjenek.

1. ábra: Jellemző, politikai színezettel is bíró válaszok a kétoldali politikai mezőben

Forrás: interjúk alapján saját szerkesztés

A klímavészhelyzetről szólva az interjúalanyok többsége (mintegy 80 százaléka) egyetért abban, hogy a klímaváltozás komoly problémát jelent Magyarország számára, és

2 <https://pannonrtv.com/rovatok/politika/orban-viktor-klimavedelemrol-ne-haztartasok-hanem-szennyezo-cegek-fizessenek>

bár a helyzetet vészhelyzetnek is nevezhetnénk, a tényleges cselekvés elmarad. Többen hangsúlyozzák, hogy a klímaváltozás hatásai már most is érzékelhetők, de a politikai és társadalmi válaszok messze elmaradnak a szükségletektől. Több szakértő is felhívta arra a figyelmet, hogy a média jelentős szerepet játszik abban, hogy az emberek hogyan tájékozódnak a klímaváltozásról. A magyar közmédiát, amelyet a kormány irányít, nem nyújt átfogó képet a problémáról, így az emberek nagy része nem kap hiteles és részletes információkat. A fiatalok tájékozottsága – akik könnyebben hozzáférnek az online tartalmakhoz, médiatermékekhez – magasabb. Ennek ellenére a szakértők hangsúlyozták, hogy általánosan az emberek klímaváltozásról való ismeretei sokszor hiányosak és összemosódnak más környezeti problémákkal. Ahogy három válaszadó is említette: ezt tovább súlyosítja a természettudományok oktatás színvonalának csökkenése.

A következő kérdésközpont a szélsőségekhez való viszonyt próbálta feltárni. A kérdés arra irányult, hogy az interjúalanyoknak mi a véleménye a Greta Thunberg-jelenségről. A válaszadók majd mindegyike fontosnak gondolta Greta Thunberg megjelenését, mert a nagyon fiatal célcsoportot éri el, és ellentmondásos megjelenésével felhívja a figyelmet a klímaváltozás problémájára, ugyanakkor az interjúalanyok nem azonosultak e radikális hozzáállással. Emellett az interjú során szóba került az is, hogy ma már, különösen a fiatalok körében, egyre erőteljesebben jelenik meg a klímaszorongás, és ez nem egyértelműen Thunberg megjelenéséhez köthető, de – többek mellett – ő hívja fel erre is a figyelmet. Ez pedig egy olyan jelenség, amellyel a társadalomkutatóknak és szakértőknek is egyre inkább foglalkozniuk kell.

Az eredmények értékelése

Az éghajlatváltozás társadalmi aspektusainak vizsgálata, valamint a klímapolitikai diskurzusok elemzése egyre fontosabb szerepet kap a társadalomtudományi kutatásokban (például Jankó–Móricz–Pappné Vancsó 2011, Farkas 2019, Faragó 2021). A szakértői vélemények feltárása segít azonosítani azokat a tényezőket, amelyek alakítják a klímaváltozással kapcsolatos megértést és hozzáállást, és közvetlenül befolyásolhatják a politikai és társadalmi reakciókat is.

Szakértői konstrukciók a klímaváltozásról

A kutatás egyik kulcsmegállapítása, hogy a szakértők klímaváltozással kapcsolatos megértése objektív alapokon nyugszik, és szakirodalomból ismert adatokkal alátámasztott, interjúhelyzethez kötött interpretációjukban is ez a szakértői tudáson alapuló objektivitás jelenik meg. A szakértők jellemzően a tudományos megértésükkel összhangban lévő érzelmi vagy viselkedési válaszokat konstruálnak. Ez a megközelítés releváns és fontos a klímapolitikai döntéshozatalban, hiszen a szakértői alapú érvelés hozzájárulhat a hatékonyabb politikai döntések meghozatalához.

A klímaváltozás megítélése tehát jellemzően minden interjúalanynál objektív módon jelent meg, azaz szakirodalomból ismert adatokkal támasztották alá, hogy ez egy fontos kérdés. A klímaváltozásnak csak olyan aspektusaival foglalkoztak,

amelyek a szakterületük, példákat is onnan hoztak. A Balatonra vonatkozó kérdésre a nagy részük úgy válaszolt, hogy még nem hallott a vízszintemelésről, és közel felük a továbbiakban is egy meghúzott határvonalon kívül helyezkedve mondta el véleményét, érzékeltetve, hogy most nem szakértőként válaszol. Azaz, a kérdés csak olyan aspektusait említették, amelyről szaktudással rendelkeznek. Az interjúalanyok kisebbik fele (35 százaléka) bocsátkozott csak találgatásba vagy foglalkozott a formális logikával kikövetkeztethető hatások rövid elemzésével az interjú során.

A szakértők hangsúlyozzák, hogy Magyarország nem vonhatja ki magát a globális klímaváltozás hatásai alól, még akkor sem, ha azok lokálisan mérsékeltebbek. A klímaváltozás globális problémaként kezelendő – mutatnak rá –, és Magyarország részvétele a nemzetközi klímavédelmi kezdeményezésekben kulcsfontosságú. Ugyanakkor szükség van helyi szinten is adaptációs intézkedésekre, példának a válaszadók harmada a vízgazdálkodás területét említette.

A szakértők percepciói más társadalmi szereplőkről

A válaszadók fele itt is a szigorúan vett szakértői mezőben maradt, azaz úgy válaszolt, hogy a lakossági lekérdezések eredményeit vagy az azokból készített tanulmányt vette elő, és abból idézett. A többi interjúalany saját tapasztalat vagy korábbi olvasmányélményei alapján válaszolt a kérdésre. A szakértők percepciói szerint a lakosság klímaváltozásról való tudása korlátozott, és ez leginkább az iskolázottság szintjétől függ. E megfigyelések összhangban állnak korábbi kutatásokkal, amelyek kimutatták, hogy az oktatás fontos prediktora a környezettudatos viselkedésnek (Oskamp 2000, Casaló–Escario 2018). Az eredmények ugyanakkor rámutatnak, hogy a pártpreferenciák nem játszanak jelentős szerepet a klímaváltozással kapcsolatos attitűdök formálásában, ami érdekes megfigyelés az egyre polarizáltabb politikai környezetben (McCright–Dunlap 2011), ugyanakkor biztató tényező is a klímaváltozás elleni sikeres harc érdekében.

Politikai hovatartozástól függetlenül volt közös az interjúalanyok azon véleménye, amely a civil szervezetek jelenlegi nehéz anyagi és humán erőforrás-helyzetét, illetve a klímaváltozáshoz kapcsolódó szemléletformálásban betöltendő kardinális szerepét hangsúlyozzák. Ennek megemlítése azért fontos, mert a 2010 utáni Orbán-rezsim(ek) időszaka alatt a kormány és a civil társadalom közötti hatalmi aszimmetria megváltozott, a kormányzat hegemon szerepe megerősödött, és a politikai és jogi kényszerek fokozódása lett a jellemző (Molnár 2019, Kövér–Antal–Deák 2021). A civil szereplők (szak)politikaformáló fontosságát azok történeti szerepe is megerősíti, hiszen a hazai környezetvédelmi mozgalmaknak fontos szerepe volt a demokratikus átmenetben is (Mikecz–Oross 2019, 2020).

Amikor az interjú az önkormányzatok klímaváltozáshoz kapcsolódó szerepét érintette, az interjúalanyok mindössze egynegyede maradt a szakértői mezőben, nem citáltak dokumentumokat, sem szakmai elemzéseket, háromnegyedük jellemzően saját élményei alapján válaszolt.

Politikai és társadalmi kérdések, értékek a klímapolitikai diskurzusokban

A klímavédelem politikai kérdéssé vált Magyarországon, és a szakértők egyetértenek abban, hogy ez egyfajta politikai megosztottsághoz is vezet. Ugyanakkor kritikusan állnak ahhoz, hogy a kormány és az ellenzék nem veszi elég komolyan a problémát. Bár vannak retorikai megnyilvánulások, mint például a nagy szennyezők felelősségre vonása, úgy látják, a tényleges intézkedések gyakran elmaradnak. Többen rámutattak, hogy a politika sok esetben lassan reagál a klímaváltozásra, és az átfogó, hosszú távú tervek gyakran nincsenek megfelelően végrehajtva. A válaszadók közel 70 százalékának válaszában valamilyen formában megjelenik, hogy a klímapolitika kezelésének egyik fő problémája, hogy Magyarország különösen sérülékeny, a politikai döntéshozatal mégis lassú és nem reagál megfelelően a klímaváltozás kihívásaira. Több szakértő arra hívta fel a figyelmet, hogy a politikai megosztottság hatással van a társadalmi diskurzusra is, ahol az emberek véleményét nagymértékben befolyásolja a pártpreferencia. Ezt támasztja alá az a jelenség, hogy Orbán Viktor karbonadóról tett megnyilatkozása éles reakciókat váltott ki, ami arra utal, hogy a klímaváltozás nemcsak környezeti, hanem erőteljesen politikai kérdésként is megjelenik, annak ellenére, hogy az interjúalanyok úgy nyilatkoztak, hogy meglátásuk szerint a lakosság klímaattitűdjét nem befolyásolja a pártpolitikai hovatartozás. A populista politikai kommunikációs stratégiák és a klímaváltozásról szóló diskurzusok manipulálása ugyanakkor felveti a kérdést, hogy miként lehetne a társadalmi szereplők körében fokozni a felelősségvállalást.

Mindemellett több szakértő is (a válaszadók több mint egyharmada) aggasztónak találja, hogy a politikai döntéshozatal nem képes gyorsan és hatékonyan reagálni a klímaváltozás kihívásaira. Bár a politikusok ambiciózus célokat tűznek ki, a gyakorlati intézkedések gyakran elmaradnak, és ez idővel fokozza a problémák súlyosságát. Az interjúk során felmerült, hogy a klímaváltozás kérdése nem mindig kerül a politikai napirendre a szükséges mértékben.

Nem antropocentrikus kontra antropocentrikus megközelítés

Az antropocentrikus érvek a klímaváltozás kapcsán a természet emberi érdekek szerinti értelmezését helyezik előtérbe, például az emberi jólétre gyakorolt hatások, a gazdasági szempontok vagy a jövő nemzedékek szükségletei mentén. A Balaton vízszintemelése kapcsán az interjúalanyok közül többen hivatkoztak a turizmus és a gazdaság fenntartásának szükségességére, emellett az emberi tevékenységek és szórakozási lehetőségek fenntartását helyezték előtérbe a vízszintemelés fő indokaiként. Ezek az érvek szorosan kapcsolódnak az antropocentrikus megközelítéshez, hiszen az emberi hasznosságot és a gazdasági előnyöket emelik ki. Több szakértő a mezőgazdasággal kapcsolatban helyezte a fókuszba a klímaváltozás hatásait, kiemelve az élelmiszer-termelés biztonságát és az emberi ellátás szempontjait, amelyek az antropocentrikus értékek megjelenését tükrözik, mivel ezek az érvek az emberi túlélésre és a gazdasági szempontokra fókuszálnak. Az interjúkban szintén megjelent az ökoszisz-

téma-szolgáltatások koncepciója, amely a természet védelmét (benne a klímaváltozás negatív természeti hatásait) azért hangsúlyozza, mert a természet fenntartása révén biztosíthatók az emberi élet alapfeltételei. Ez az érvelés az antropocentrikus szemlélethez köthető, mivel a természet értékét az emberi jóllét szempontjából értelmezi.

A nem antropocentrikus megközelítés érvkészletét használva az interjúkban számos szakértő hangsúlyozta az ökoszisztémák egészségének fontosságát, a biodiverzitást, nem csupán az emberi jólét szempontjából, hanem mert a természet egy olyan rendszer, amelynek önértéke van, és amelyet nem pusztán emberi szükségletek mentén kellene védeni (beleértve az ember klímaromboló hatását). Azaz ebben a szemléletben az ember egyenrangú része a rendszernek. Az ökocentrikus megközelítés mellett megjelent a biocentrikus megközelítés is (vö. Fabók–Kovács 2019). Többen kiemelték a természet mint etikai entitás belső értékét, és azt az álláspontot, hogy az embernek nincs joga visszafordíthatatlanul károsítani a természetet, például fajok kipusztítása vagy ökoszisztémák degradációja által a klímaváltozást okozó tevékenységei révén. A klímaváltozáshoz kapcsolódóan több interjúalany hangsúlyozta az érintetlen természeti tájak fontosságát, amelyeket az emberi tevékenységtől megkímélve kellene megőrizni, a természet érintetlenségét pedig morálisan értékesnek tartották, függetlenül attól, hogy az közvetlen hasznot hoz-e az ember számára.

Hovatartozás tekintetében is megfigyelhető egy mintázat. Eszerint a nem antropocentrikus megközelítést és érvrendszert alapvetően a zöld civil szervezetek képviselői használták.

Összegzés

A növekvő ökológiai válság, az éghajlatváltozás és a környezeti erózió sürgető, olykor eszkatologikus dimenziót kölcsönöz a klímaváltozáshoz való viszonyulásoknak, a létrejövő klímaszorongságnak (Yuval-Davis et al. 2023). Éppen ezért az objektív látásmódra és megnyilvánulásokra különös szükség van.

Jelen tanulmány azt kívánta feltárni, hogy a klímaszakértőknek tekintett emberek szakmai véleményét befolyásolja-e hovatartozásuk. A 30 szakértővel készített interjú eredménye az, hogy a szakértők jellemzően saját szakértői mezőjükben tudnak maradni, nehéz őket kizökkenteni ebből. Politikai hovatartozásuk jellemzően nem befolyásolja véleményalkotásukat, egyetlen kivételtől eltekintve, amikor a klímaváltozás narratívája vagy annak kinyilatkoztatója maga nem politikai szereplő. Ez alapvetően azt mutatja, hogy ha a szakpolitika átpolitikálását elkerüljük, akkor a klímaváltozás elleni harcban, a klímaadaptációban a hazai szakértők megfelelő tudásuk birtokában a megfelelő döntésekhez tudják segíteni a döntéshozókat.

A tanulmány arra jut, hogy a szakértők (klímaváltozásról alkotott *konstrukciói* szerint) egybehangzóan úgy vélik, hogy a klímaváltozás súlyos következményekkel jár, Magyarország pedig különösen sérülékeny az éghajlatváltozás szempontjából. A klímaváltozás globális problémaként kezelendő, és Magyarország részvétele a nem-

zetközi klímavédelmi kezdeményezésekben kulcsfontosságú. Ugyanakkor szükség van helyi szinten is adaptációs intézkedésekre. A szakértők *meglátása* szerint Magyarország lakosságának klímatudatossága alacsony, és az emberek nem kapnak elegendő, pontos információt a klímaváltozás okairól és következményeiről. A civil szervezetek és az önkormányzatok szerepét fontosnak tartják a klímavédelemben, de többen hangsúlyozták, hogy ezek a szervezetek Magyarországon korlátozott pénzügyi és humán forrásokkal rendelkeznek, és különösen a civil szervezetek politikai támogatottsága gyenge. A szakértők felhívják a figyelmet arra, hogy a fiatal generációk érzékenyebbek a klímaváltozás problémáira, és köztük növekvő klímaszorongás figyelhető meg. A szakértők – *hovatarozástól* függetlenül – jórészt a szakértői mezőben maradtak, azonban volt egy pont (egy politikailag provokatív kérdés, a miniszterelnöktől származó idézet értékelése), amikor hovatarozástól függetlenül minden szakértő átlépett a politikai mezőbe, és argumentációjukat ez határozta meg. Ezt követően többségük azonban „visszarendeződött” a szakértői keretek közé.

A jövőbeni kutatásoknak ki kell terjedniük arra, hogyan lehet hatékonyan kommunikálni a klímaváltozás kérdéseit a különböző társadalmi rétegek felé, és hogyan lehet a társadalmi és politikai diskurzusokat úgy alakítani, hogy azok elősegítsék a klímaváltozás hatásainak csökkentését célzó cselekvéseket. Az interjúkból – ahogy fentebb többször is hangsúlyozásra került – az is kiderült, hogy ebben az alapvetően elkötelezett önkormányzati döntéshozóknak, valamint a megfelelő erőforrással rendelkező civil szervezeteknek meghatározó szerepe kell, hogy legyen.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont (KRTK) 2021. évi „Kisprojektek” támogatásával valósult meg. A tanulmány a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Kutatási Kiválósági Programjának támogatásával készült.

Irodalom

- Ajzen, I. (1991): The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2): 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Bartholy, J. – Pongrácz, R. – Barcza, Z. – Haszpra, L. – Gelybó, G. – Kern, A. – Hidy, D. – Torma, C. – Hunyady, A. – Kardos, P. (2007): A klímaváltozás regionális hatásai: a jelenlegi állapot és a várható tendenciák. *Földrajzi Közlemények*, 55(4): 257–269.
- Blake, J. (1999): Overcoming the ‘value-action gap’ in environmental policy: Tensions between national policy and local experience. *Local Environment*, 4(3): 257–278. <https://doi.org/10.1080/13549839908725599>
- Bodor, Á. – Grünhut, Z. (2021): A klímaváltozás megítélésének dimenziói Európában: mintázatok és összefüggés a társadalmi bizalommal. *Területi Statisztika*, 61(2): 209–228. <https://doi.org/10.15196/TS610205>

- Bodor, Á. – Grünhut, Z. – Varjú, V. (2023): Klímaaggodalom és környezettudatos cselekvés a bizalom tükrében. *Szociológiai Szemle*, 33(4): 4–23. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.4.1>
- Bodor, Á. – Varjú, V. – Grünhut, Z. (2020): The Effect of Trust on the Various Dimensions of Climate Change Attitudes. *Sustainability*, 12(23): 10200. <https://doi.org/10.3390/su122310200>
- Buta, N. – Holland, S. M. – Kaplanidou, K. (2014): Local communities and protected areas: The mediating role of place attachment for pro-environmental civic engagement. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 5–6, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2014.01.001>
- Buzási, A. – Csizovszky, A. (2021): Fenntarthatóság és klímaadaptáció a városfejlesztésben – lock-in elemzés Budapest XVII. kerületének példáján keresztül. *Tér és Társadalom*, 35(1): 72–91. <https://doi.org/10.17649/TET.35.1.3291>
- Casaló, L. V. – Escario, J.-J. (2018): Heterogeneity in the association between environmental attitudes and pro-environmental behavior: A multilevel regression approach. *Journal of Cleaner Production*, 175, 155–163. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.11.237>
- Conversi, D. – Friis Hau, M. (2021): Green nationalism. Climate action and environmentalism in left nationalist parties. *Environmental Politics*, 30(7): 1089–1110. <https://doi.org/10.1080/09644016.2021.1907096>
- Eagly, A. H. – Chaiken, S. (1993): *The psychology of attitudes*. Orlando, FL, US: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Éltető, A. – Ricz, J. (2023): Zöld iparpolitika a hibridrendszerekben – retorika versus gyakorlat. *Politikatudományi szemle*, 32(2): 72–97. <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2023.2.72>
- Fabók, V. – Kovács, E. (2019): A biológiai sokféleséggel kapcsolatos nézőpontok vizsgálata Q-módszerrel. *Szociológiai Szemle*, 29(2): 68–93. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.2.4>
- Faragó, T. (2021): *Éghajlatváltozás: A nemzetközi és a magyarországi klímatudományi együttműködés és klímapolitika*. Budapest: Magyar Természetvédők Szövetsége. https://www.academia.edu/93424115/%C3%89ghajlatv%C3%A1ltoz%C3%A1s_A_nemzetk%C3%B6zi_%C3%A9s_a_magyarorsz%C3%A1gi_kl%C3%ADmatudom%C3%A1nyi_egy%C3%Bctm%C5%B1k%C3%B6d%C3%A9s_%C3%A9s_kl%C3%ADmapolitika
- Farkas, J. Z. – Rakonczai, J. – Hoyk, E. (2015): Környezeti, gazdasági és társadalmi éghajlati sérülékenység: esettanulmány a Dél-Alföldről. *Tér és Társadalom*, 29(1): 149–174. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2675>
- Farkas, X. (2019): A zöld közösség politikai kommunikációja. In Kiss, B. (szerk.): *A centralizáció évei. Politikai kommunikáció Magyarországon, 2006–2015*. Budapest: MTA TK Politikatudományi Intézet, 209–257.

- Glied, V. – Bumberák, M. (2011): Klímavándorlás, klímaigazságosság és a globális NGO-k Afrikában. *Afrika Tanulmányok*, 5(3): 4–33.
- Grosz, E. (2020): *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*. 1. kiad. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003118381>
- Gustafsson, K. M. (2013): Environmental discourses and biodiversity: the construction of a storyline in understanding and managing an environmental issue. *Journal of Integrative Environmental Sciences*, 10(1): 39–54. <https://doi.org/10.1080/1943815X.2013.769455>
- Hafenschner, P. – Jankó, F. (2022): Environmental communication, from engagement to action: lessons from interviews with environmental experts, Hungary. *Environmental Education Research*, 28(12): 1777–1788. <https://doi.org/10.1080/13504622.2022.2068506>
- Hage, G. (1997): At Home in the Entrails of the West: Multiculturalism, “Ethnic Food” and Migrant Home Building’. In Grace, H. – Hage, G. – Johnson, L. – Langsworth, J. – Symonds, M. (szerk.): *Home/World Space, Community and Marginality in Sydney’s West*. Western Sydney: Pluto Press.
- Hajdú, Z. (2007): A földrajzi nihilizmus, a földrajzi determinizmus és a földrajzi possibilizmus. In Pap, N. (szerk.): *A területfejlesztés földrajzi alapjai*. Pécs: Lomart Kiadó, 39–56.
- Hannigan, J. (2006): *Environmental Sociology. A Social Constructionist Perspective*. 2. kiad. New York: Routledge.
- Hofmeister-Tóth, Á. (2014): *A fogyasztói magatartás alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jankó, F. – Móricz, N. – Pappné Vancsó, J. (2011): Klímaváltozás: diskurzusok a katasztrófától a kételkedésig (2. rész). *Földrajzi Közlemények*, 135(1): 3–16.
- Kelemen, E. (2013): *Az ökoszisztéma-szolgáltatások közösségi részvételen alapuló ökológiai közgazdaságtani értékelése*. Doktori értekezés. Gödöllő: Szent István Egyetem Környezettudományi Doktori Iskola.
- Kerekes, S. – Szlávik, J. (2001): *A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei*. Budapest: Complex Kiadó.
- Kiss, E. – Fazekas, I. – Balla, D. (2021): A klímaváltozással kapcsolatos fogalmi hálók feltárása a kiválasztott Hajdú-Bihar megyei településcsoportokban. *Területi Statisztika*, 61(5): 605–630. <https://doi.org/10.15196/TS610503>
- Kovács, E. – Kelemen, E. – Kalóczkai, Á. – Margóczy, K. – Pataki, G. – Gébert, J. – Málóvics, G. – Balázs, B. – Roboz, Á. – Krasznai Kovács, E. – Mihók, B. (2015): Understanding the links between ecosystem service trade-offs and conflicts in protected areas. *Ecosystem Services*, 12, 117–127. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2014.09.012>
- Kövér, Á. – Antal, A. – Deák, I. (2021): Civil Society and COVID-19 in Hungary: The Complete Annexation of Civil Space. *Nonprofit Policy Forum*, 12(1): 93–126. <https://doi.org/10.1515/npf-2020-0060>

- Krueger, T. – Page, T. – Hubacek, K. – Smith, L. – Hiscock, K. (2012): The role of expert opinion in environmental modelling. *Environmental Modelling & Software*, 36, 4–18. <https://doi.org/10.1016/j.envsoft.2012.01.011>
- Lennert, J. (2019): A magyar vidék demográfiai jövőképe 2051-ig, különös tekintettel a klímaváltozás szerepére a belső vándormozgalom alakításában. *Területi Statisztika*, 59(5): 498–525. <https://doi.org/10.15196/TS590503>
- Lennert, J. – Koós, B. – Vasárus, G. (2024): A magyarországi klímásérülékenységi területi különbségei. *Tér és Társadalom*, 38(2): 103–129. <https://doi.org/10.17649/TET.38.2.3525>
- Levine, D.S. – Strube, M.J. (2012): Environmental Attitudes, Knowledge, Intentions and Behaviors Among College Students. *The Journal of Social Psychology*, 152(3): 308–326. <https://doi.org/10.1080/00224545.2011.604363>
- McCright, A. M. – Dunlap, R. E. (2011): The Politicization of Climate Change and Polarization in the American Public's Views of Global Warming, 2001–2010. *The Sociological Quarterly*, 52(2): 155–194. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2011.01198.x>
- MEA – Millennium Ecosystem Assessment (2005): *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. World Research Institute. Washington, DC: Island Press.
- Mikecz, D. – Oross, D. (2019): *Klímaaktivizmus Magyarországon. A II. és III. Globális Klímasztrájk során végzett kérdőíves tüntetéskutatás eredményei*. Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet. https://politikatudomany.tk.hu/uploads/files/Klimaaktivizmus_jelentes_v1.pdf
- Mikecz, D. – Oross, D. (2020): Hungary. In de Moor, J. – Uba, K. – Wahlström, M. – Wennerhag, M. – De Vydt, M. (szerk.): *Protest for a future II: Composition, mobilization and motives of the participants in Fridays For Future climate protests on 20-27 September, 2019, in 19 cities around the world*. 139–149. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1397070/FULLTEXT01.pdf>
- Molnár, V. (2019): Civil Society in an Illiberal Democracy. Government-friendly NGOs, „Foreign Agents,” and Uncivil Publics. In Kovács, J. M. – Trencsenyi, B. (szerk.): *Brave New Hungary: Mapping the „System of National Cooperation”*. London (UK): Lexington Books, 51–72.
- Negahdari, D. – Poursaeed, A. – Eshraghi Samani, R. – Arayesh, M.-B. – Naseri, B. (2023): Modeling the environmental behavior of the rural people of Ilam province in the protection of the oak forests of south Zagros. *Environmental and Sustainability Indicators*, 19, 100265. <https://doi.org/10.1016/j.indic.2023.100265>
- Németh, K. – Baranyai, N. H. – Vincze, A. – Tóth-Kaszás, N. – Péter, E. (2022): Generational approaches to climate change with special regard to tourism and recreational habits — Results of a Hungarian survey. *Society and Economy*, 44(1): 83–101. <https://doi.org/10.1556/204.2021.00021>
- Ngu, N. H. – Tan, N. Q. – Non, D. Q. – Dinh, N. C. – Nhi, P. T. P. (2023): Unveiling urban households' livelihood vulnerability to climate change: An intersectional

- analysis of Hue City, Vietnam. *Environmental and Sustainability Indicators*, 19, 100269. <https://doi.org/10.1016/j.indic.2023.100269>
- Ojala, M. (2012): Hope and climate change: the importance of hope for environmental engagement among young people. *Environmental Education Research*, 18(5): 625–642. <https://doi.org/10.1080/13504622.2011.637157>
- Oskamp, S. (2000): Psychology of Promoting Environmentalism: Psychological Contributions to Achieving an Ecologically Sustainable Future for Humanity. *Journal of Social Issues*, 56(3): 373–390. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00173>
- Pásztor, E. – Oborny, B. (szerk.). (2004): *Ökológia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. https://bookline.hu/product/home.action?_v=Pasztor_Erzsebet_Oborny_Beata_szerk_&type=22&id=64363
- Pataki, G. (2009): Ecological modernization as a paradigm of corporate sustainability. *Sustainable Development*, 17(2): 82–91. <https://doi.org/10.1002/sd.403>
- Pirmack, R. B. – Standovár, T. (2001): *A természetvédelmi biológia alapjai*. Budapest: Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó. https://www.libri.hu/konyv/richard_b_primack.a-termeszetvedelmi-biologia-alapjai.html
- Safi, A. S. – Smith Jr., W. J. (2013): Public attitudes toward Climate Change in the United States. In Black, B. C. – Hassenzehl, D. M. Ph.D. – Stephens, J. C. – Weisel, G. – Gift, N. (szerk.): *Climate Change: An Encyclopedia of Science and History*. 4. kiad. Santa Barbara, U.S: ABC-CLIO, 1158–1170.
- Sáplácan, Z. – Márton, B. (2019): Determinants of Adopting a Zero Waste Consumer Lifestyle. *Regional and Business Studies*, 11(2): 25–39. <https://doi.org/10.33568/rbs.2410>
- Steg, L. – Vlek, C. (2009): Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*, 29(3): 309–317. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.10.004>
- Trafford, J. (2019): Against Green Nationalism. *Resilience*. <https://www.resilience.org/stories/2019-04-01/against-green-nationalism/> [Letöltve: 2023. február 21.]
- Varga, Á. – Csordás, T. (2021): Az ismeretlen ismerős. A neuromarketing iránti attitűdök szentimentelemzése. *Vezetéstudomány – Budapest Management Review*, 52(6): 44–55. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2021.06.04>
- Vicente-Molina, M. A. – Fernández-Sainz, A. – Izagirre-Olaizola, J. (2018): Does gender make a difference in pro-environmental behavior? The case of the Basque Country University students. *Journal of Cleaner Production*, 176, 89–98. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.12.079>
- Wolka, K. – Uma, T. – Tofu, D. A. (2023): The role of integrated watershed management in climate change adaptation for small-scale farmers in Southwest Ethiopia. *Environmental and Sustainability Indicators*, 19, 100260. <https://doi.org/10.1016/j.indic.2023.100260>

- Yuval-Davis, N. (2006): Belonging and the politics of belonging. *Patterns of Prejudice*, 40(3): 197–214. <https://doi.org/10.1080/00313220600769331>
- Yuval-Davis, N. (2011): *The Politics of Belonging. Intersectional contestations*. London: SAGE Publication Ltd.
- Yuval-Davis, N. (2015): Situated Intersectionality and Social Inequality. *Raisons politiques*, 58(2): 91–100. <https://doi.org/10.3917/rai.058.0091>
- Yuval-Davis, N. – Meier, I. – Rosen, R. – Varjú, V. (2023): Press discourses on ecological crises in the UK, Israel, and Hungary. *Frontiers in Sociology*, 8. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fsoc.2023.1186410> [Letöltve: 2023.08.23].

Melléklet: interjúkérdések

Melyik az a környezetvédelemmel is foglalkozó szervezet, amelyhez a legközelebb érzi magát?

Van-e olyan további környezetvédelemmel foglalkozó szervezet, amelynek munkájában (akár csak támogatóként) részt vesz? Melyik az, és hogyan vesz részt?

Hogyan ítéli meg, mennyire veszélyesnek gondolja a klímaváltozást, annak hatásait Magyarországra vonatkozóan?

Hallott-e arról, hogy a Balaton vízszintjét 10 cm-rel megemelték, éppen a klímaváltozás negatív hatásai miatt? Mit gondol erről? Jó vagy rossz lépésnek ítéli meg?

Az Ön véleménye (tapasztalata) szerint milyen tudással rendelkezik a hazai lakosság a klímaváltozásról? Befolyásolja-e – az Ön véleménye szerint – a lakosság klímaváltozáshoz és klímavédelemhez való hozzáállását az, hogy valaki fiatal vagy idős? És az, hogy városban vagy faluban lakik? És az, hogy mennyire iskolázott? És az, hogy milyen a pártpreferenciája?

A környezetvédelmi civil szervezetek szerepe milyen a klímaváltozás elleni harcban? Mekkora a mozgásterük anyagilag, emberi erőforrásügyileg, politikailag ma Magyarországon?

Az önkormányzatok szerepe milyen ma Magyarországon a klímaváltozás elleni harcban, hogy látja ezt Ön? Van-e a települések vezetőinek belülről jövő indíttatása tenni valamit/bármit (akár a szemléletformálásra, akár a SECAP-ok készítésére, akár csak kisebb tevékenységekre gondol)? Mekkora a mozgásterük anyagilag, emberi erőforrásügyileg?

Klímapolitika és tett szempontjából van-e különbség a települési önkormányzatok között a tekintetben, hogy a) egy önkormányzat hol helyezkedik el az országban (például kelet vagy nyugat); b) milyen a természeti környezet (például hegyvidék vagy alföld); c) kicsi, avagy nagy a település (falu vagy város); d) jobboldalinak, baloldalinak vagy függetlennek nevezhető a városvezetés?

Hogyan kezeli a kormány, illetve az ellenzék a klímaváltozást az Ön megítélése szerint? És a klímapolitikát? (Van baloldali és jobboldali klímapolitika?)

Épp egy nagyon közeli esemény volt (2021. május 24.), hogy Orbán Viktor az Európai Tanács csúcstalálkozója érkezte azt nyilatkozta, Magyarország számára a legfontosabb a környezetvédelem és a klímavédelem. (Illetve hogy fizessenek a nagy szennyezők.) Ön hogyan értékeli ezt a megnyilatkozást?

Ön szerint klímavészhelyzet van ma Magyarországon?

Hogyan látja a Greta Thunberg-jelenséget (ha van olyan Ön szerint, hogy G. T.-jelenség)? Hogyan látja G. T. szerepét a klímaváltozás elleni harcban? Váltott-e ki hatást – amennyire Ön látja – Greta Thunberg, illetve a klímaváltozás elleni tevékenysége bármely társadalmi csoportban?

Néhány demográfiai kérdés (Érzékeny kérdések, a válaszadás önkéntes. Hangsúlyozni, hogy a válaszok összesítve kerülnek értékelésre, az interjúvált szervezete sem kerül megnevezésre, még az összesített anyagokban sem, a kutatás számára a konkrét szervezetek neve nem fontos, csak a jellege (civil, egyetemi, államigazgatási, önkormányzati!):

- Hány éves Ön?
- Legmagasabb iskolai végzettség?
- Milyen településen él? – Főváros, nagyváros, kisváros, nagyközség, falu, aprófalu.
- Mióta él ott?
- Egy 1–10-ig terjedő skálán hová sorolná saját magát a társadalmi ranglétrán?
- Mely online, illetve nyomtatott sajtótermékekből tájékozódik nap mint nap?
- Inkább liberálisnak vagy inkább konzervatívnak tartja magát?